

KORUNK

3.
BESZÉLNI IS CSAK PONTOSAN
SZÉPEN • TÚNÓDÉS KÖNYVEK
RŐL • IRODALOMSZOCIOLÓGIAI
KUTATÁSOK • DZSUNGEL-E A
TUDOMÁNYOS SAJTÓ? • AMI
BEETHOVEN ÉS MOZART ZENÉ-
JÉBEN KÖZÖS • BESZÉLGETÉS
AZ ERDŐRŐL • VÁMSZER GÉZA
PÁLYAKÉPE • KISDEDÓVÁSUNK
MÚLTJÁBÓL I. • A. MALRAUX
A KÉPZELETBELI MÚZEUM •
HORVÁTH IMRE, MÁRKI ZOLTÁN
ÉS SALAMON LÁSZLÓ VERSEI •

1977 • 7

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVI. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM • 1977. JÚLIUS

- VERESS ZOLTÁN • Beszélni is csak pontosan, szépen 513
HERÉDI GUSZTÁV • Tűnődés könyvekről 515
VÁRHEGYI ISTVÁN • Irodalomszociológiai kutatások Maros megyében II. 520
MEER PÉTER • Dzsungel-e a tudományos sajtó? 529
GAZDA JÓZSEF • Erdőlők (Beszélgetés öt kovásznai emberrel az erdőről) 535
KENÉZ FERENC • Vasárnap délután I. (Száz köristából egy lesz szólista...) 541
DR. KÓS KÁROLY • A népét szolgáló írástudó példája (Vámszer Géza pályaképe) 545
DITRÓI ERVIN • Malraux metamorfózisai 551
ANDRÉ MALRAUX • A képzeletbeli múzeum (részletek, Ditrói Ervin fordítása) 555
SZEGŐ JÚLIA • Ami Beethoven és Mozart zenéjében közös 558
FANCSALI JÁNOS • A Dohnányi-évforduló hazai vonatkozásai 561
KRIZSÁN ZOLTÁN • Mozgóképszerezés 564
HORVÁTH IMRE • Versek 567
MÁRKI ZOLTÁN • Szükségletek, Özvegyek a kapuban (versek) 567
SALAMON LÁSZLÓ • Tudás és hit (vers) 568
PAUL A. LOFFLER • Párizsi napló, 1924—1939 (részletek; Gellért Gyöngyi fordítása, Szilágyi András bevezetője) 569

JEGYZETEK

- KÁNTOR LAJOS • Tv és büszkeség 573
VERESS ZOLTÁN • Beléndek, avagy a látszat mégsem csal (Lírai természetrajz) 574

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- BÜJTJE JOLÁN • Kisdédóvásunk múltjából I. 576

SZEMLE

- VITA ZSIGMOND • Népismereti dolgozatok 1976 579
MÓZES ATTILA • Csöndes feleselés 580
LIVIU COMES • Bevezetés a XX. század vokális polifóniájába 583
HERÉDI GUSZTÁV • Holdszűtésben 584
A. J. • Vasile Văleanu—Constantin Daniel: Psihosomatica feminină (Könyvről könyvre) 586
G. E. • Herbert Marcuse: Scrieri filozofice (Könyvről könyvre) 587

LÁTÓHATÁR

Helikon, Revista de filozofie, Le Nouvel Observateur, Üzenet

ILLUSZTRÁCIÓK

Enyedi Jolán, Kabán József, Lokodi András, Mayer Zsombori Erzsébet, Mohi Sándor, Simon Sándor

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Móccok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Beszélni is csak pontosan, szépen

„Dolgozni csak pontosan, szépen“ — mondja a költő, s az általa megfogalmazott törvény azokra is érvényes, akik a szóval, ezzel az oly olcsó, máskor oly drága nyersanyaggal dolgoznak.

Sőt rájuk még inkább érvényes. Mert igaz ugyan, hogy a szó elszáll, de az is igaz, hogy szinte soha nem száll el nyomtalanul; a szó nemcsak nyersanyag, hanem termelőeszköz is, amely tudatot formál, érzelmeket kelt, s amelyben nincs immanens garancia arra nézve, hogy nem hoz létre selejtet.

Ilyen garancia azokban kell hogy legyen, akik a szóval bánnak — azoknak az erkölcsiségében, elkötelezettségében az igazság mellett. Mert a szó legnagyobb hibája az, hogy nemcsak a teljes igazság kifejezésére alkalmas; lehet vele csonka igazság-részleteket mondani, lehet köntörfalazni, sőt lehet hazudni is.

Mindez áll a szó minden fajtájára. De különösen áll arra, amely betű-köntöst ölt, sorokba sorakozik, lapot és könyvet alkot; a hang-köntösben jelentkező szó elszáll, noha nem nyomtalanul, a betű-köntöst öltött szó azonban utódainkra marad; jövődö éveknek és évszázadoknak küldhetünk általa üzenetet. S nem kell-e mindig a teljes igazságot üzennünk és a tőlünk telhető legmélyebb bölcsességet származtatnunk utódainkra?

Nagy hatalom a szó hatalma, nagy felelősség a szó felelőssége; az elnyomó rendszerek félnek az előbitől, s béklyóba vetik a szót, a forradalmian átalakuló társadalmak pedig rendszerint nem engedik, hogy a szóló egymaga vállalja az utóbbit. Ez a különbség a — nálunk — régmúltbeli cenzúra és a közelmúltbeli sajtóigazgatóság között; az előbbi elnyomó szerv volt, az utóbbi a közös felelősség intézményesült szerve — s nem volna teljes igazság, ha tagadnók, hogy e szerv működése nemegyszer terhes volt a szólók számára, de az sem volna teljes igazság, ha elhallgatnók, hogy olykor könnyebbséget jelentett, főleg a szerkesztőknek, a szólók szavaival gazdálkodóknak.

Egyszer egy uralkodó, felvilágosult udvaroncai kérésére, próbából néhány napi sajtószabadságot rendelt el; hirtelen annyi szenny ömlött ki a nyomtató gépek alól, hogy a felvilágosult urak már második- vagy harmadnap kérték a rendelet visszavonását. Ha nekünk ez a történet kínál valami tanulságot, akkor az nem a veres plajbász szükségessége, hanem az, hogy — mutatis mutandis — mindez a történelem újabb szakaszában sincsen másképpen; meg kell szilárdulnia a szólók erkölcsiségének, elkötelezettségének, hogy engedni lehessen őket egyedül vállalni a felelősséget. Hogy meg lehessen tisztelni őket a társadalom részéről a teljes bizalommal.

Lehet, sőt bizonyos, hogy akad majd tollforgató, aki okfejtésünkkel nem egészen ért egyet; lélektani törvény, hogy az ember magából indul ki, s egy-egy ilyen okfejtést először nyomban magára vonatkoztat — így pedig annál kevésbé érthet egyet okfejtésünkkel, minél szilárdabb erkölcsiség, elkötelezettség jellemezte őt eddig. Nagyon érdekes, hogy a közös felelősség intézményesült szerve épp az ilyen tollforgatók számára volt eddig is a legterhesebb; fölöslegesnek látszott a szemükben. Most, hogy e szerv nincs, s hogy mindenekelőtt az ő erkölcsiségük fejlettsége, elkötelezettségük szilárdsága miatt bizonyult valóban fölöslegesnek, most mégis egyet kell érteniük; igen, a szólók egész céhe felért a kommunista tollforgatók magaslatára.

Mindannyiunk számára belső, lelkiismereti parancs lett a költő megfogalmazta törvény, hogy — dolgunk természete szerint átfogalmazva, magunkra alkalmazva — „beszélni is csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes“.

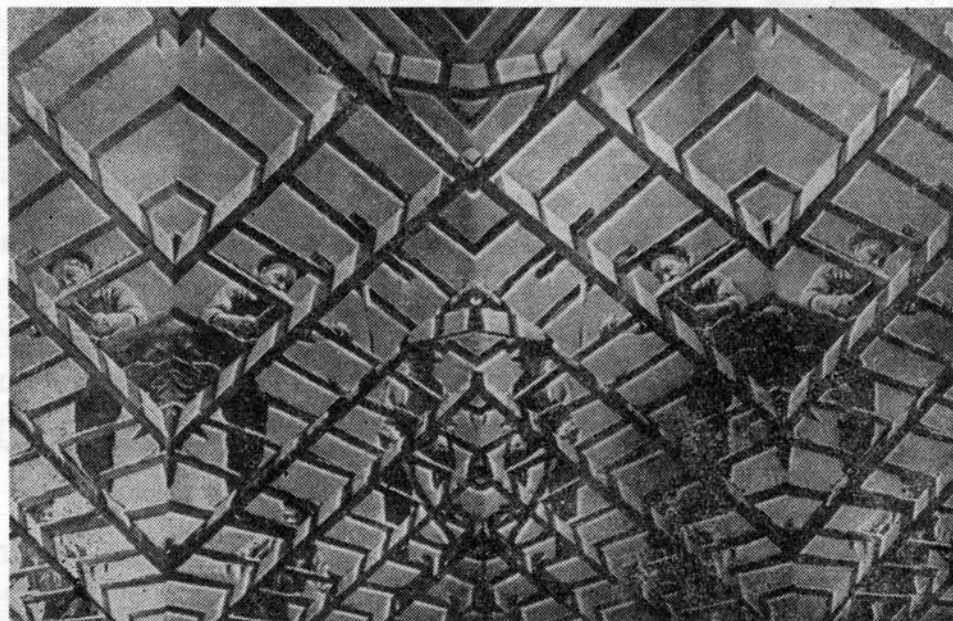
S kötelességünk lett, hogy örködjünk egymás fölött; értsük meg jól, nem az, hogy lessük egymást, ki mikor botlik, hanem hogy óvjuk meg egymást a botlástól — de a társadalmat is attól, hogy botlásnak vélje egy-egy rendhagyó, nem sablonos mozdulatunkat.

Igyekezünk kell a szó-nyersanyagból szép, időtálló műveket létrehozni; ez az esztétikai célunk. Igyekezünk kell a szó-termelőeszközzel mély, nemes érzelmeket — hazaszeretetet, hűséget, szocialista emberséget — kelteni a lelkekben; igyekezünk kell az alkotó marxizmus jegyében formálni az emberi tudatot, s így közvetve mindennapi valóságunkra hatni; ez a politikai célunk. S még valami. Igyekezünk kell a szó-műszerrel, mert a szó megismerő eszköz is, felszínre

hozni a teljes igazságot a társadalomról, a közérzetről, az életről, a világról; a társadalom bizalommal tisztelt meg minket, mi sem lehetünk bizalmatlanok iránta, hogy ne hozzuk szóba, amit benne fogyatkozásnak látunk — de vakok sem, hogy egy-egy fogyatkozásra tapintva ne lássuk a tökéletesség felé törekvő nagy egészet.

Mindezekén túl még van egy szerepköre a szónak, amelyről nem beszéltünk, s amely a szólók és a szó meghallói között fennálló eszmei-elvi egység dacára nemegyszer okozott konfliktust — a kifejező szerepkör. Mi lehet forróbb vágya a szót, e csodálatos eszközt használni tudó embernek, mint hogy a benne épülő és leromboló és újra felépülő érzelmi világot kifejezze? S lévén hogy minden ember egy világ, mi lehet nehezebb, mint egyik világnak fogni a másik világ adását? Ezt a „lírai műsort“ mégis úgy kell szerkeszteni, kódolni, sugározni, hogy sok más világ foghassa, hogy szellemi közkinccs legyen, különben magának az önkifejező gesztusnak sincs értelme — és furcsa, de érthető módon az az érzelmi világ sem bizonyult soha gazdagnak, tartalmasnak, amelynek adására nem rezonált egy kisebb-nagyobb közösség.

„Beszélni csak pontosan, szépen“; csak igazat mondani, s csak jószándékkal; az emberekhez szólni, s közös szellemi javakat nyújtva nekik, testvériségüket szolgálni — ez a szólók gyönyörű hivatása. S a társadalom és vezető ereje itt és most mindössze e hivatás betöltését várja el tőlünk.

Kabán József: Építők

Tűnődés könyvekről

1.

Hat-nyolc év könyvforgalma, a kelendőség és polconporosodás végleteinek összevetéséből kialakuló egyenleg sok mindent jelezhet: őszinte érdeklődést, tudás-szomjat, a hagyományos igénystruktúra kavargását, de ugyanakkor múltó divatot, hóbortot, hobbyt, sznobériát, sőt számítást is, nem a könyvterjesztők, hanem a vásárlók részéről. Ami persze megint csak vall valamiről, és fülbeli finomság szükségeltetik hozzá, hogy a jelenség föladványait értelmezze s talán-talán megoldásukat is elősegítse.

Emlékezzünk csak. Pár évvel ezelőtt jelentek meg az első néprajzi kiadványok Kázon és a Szilágyság magyar népművészetéről, a vargyasi festett bútorról; velük egyidőben láttak napvilágot értékes történelmi munkák, nyelvtudományi, művészettörténeti dolgozatok, albumok, daloskönyvek, irodalomtörténeti összefoglalók, emlékiratok, írótka, tudósokat, államférfiakat bemutató monográfiák, cikkgyűjtemények.

„Nagy vállalkozások kora” — az ismert patinás jelzővel jellemezhető korszak ez (amely egyébként ma is tart) mind a kiadók, mind a szerzők teljesítményében. A Politikai Könyvkiadó, a Kriterion, az Eminescu, az Albatrosz és a Dacia olyan művek kiadására vállalkozott, amilyenekre eddig kiadó nálunk igencsak átalított időt, munkát, pénzt, papírt kockáztatni. A kérdés az volt (a kifizetődéstől most tekintsünk el), hogy szabad-e akkor, amikor oly temérdekségű a kézirat s oly csekélységű a papír, szabad-e, ésszerű-e, mi több, etikus-e csupán avatottakhoz szóló, kevesek kezeügyébe való (bár tudományos értéküket tekintve remekelő) művekkel kiállni a könyvpiacra?

Ezzel is magyarázható, hogy a nagy vállalkozások kora a nagy várakozások korává feszült, figyelmeztől terhesen, mely az alkotások megjelenése után a vásárlói-olvasói magatartás felé irányult. És íme, megtörtént... no, nem a csoda, de a tény, hogy például Banner Zoltán, B. Nagy Margit, Dr. Kós Károly, Nagy Jenő, Szentimrei Judit művészettörténeti, néprajzi, iparművészeti munkái — értékes tartalmukon túlmenően — tetszetős kivitelezésük révén kapós-kelendős áruvá léptek elő; hogy Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténeti műve a kézikönyv, tankönyv magasába emelkedvén, a lexikonok, enciklopédiák, albumok és szótárak naponta elővett kötetei közé kívánkozik minden tudatosan gyűjtött egyéni és közkönyvtárban; hogy az újonnan föllett vagy eddig ismeretlen részletekkel kiegészült emlékiratok (Jakó Zsigmond, Csetri Elek, Benkő Samu) itt, Erdélyben, az önéletírások őshonos földjén érthető érdeklődést váltanak ki; de mi magyarázza például Szabó T. Attila korszakos jelentőségű szótörténeti táranak gyors elkelését, Imreh István, Egyed Ákos, Pataki József, Demény Lajos köteteknek vagy a „fehér könyvek” sorozatának közönségsikerét (holott nem népszerűsítő jelleggel, hanem magas fokú tudományos elmélyültséggel íródtak); Márton Gyula, Teiszler Pál, Szabó Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, Péntek János, Gálffy Mózes nyelvtudományi dolgozatainak gyors elfogyását, a Mikó Imre, Varró János, Veress Dániel monográfiái iránt tanúsított figyelmet; azt, hogy noha nem máról holnapra, de idő múltán csak megvették az utolsó kötetig Jagamas János és Faragó József hatalmas gyűjtését (*Romániai magyar népdalok*); mind megvásárolták László Ferenc Bartók-kiadványát és Katona Adám Kodály-kötetét, Szegő Júlia Bartók-könyve pedig (magyarul és románul) több kiadásban félszázezer példányt ért el; egyes riportkönyvek pedig (főleg a Beke György, Gálfalvi György, Marosi Barnáé) egy-két hét alatt eltűntek a könyvesboltokból?

2.

Mindez mivel magyarázható?

A legkézenfekvőbb és legnyilvánvalóbb magyarázat ez volna: eme könyves érdeklődés összefügg nemzetiségi öntudatunk erősödésével és önmegismerő iparkodásunkkal. E törekvés összetevőiben pedig a múltbemutató mint a honnanjövésnek a megvilágítása éppúgy helyet kap, akár a maiságunk, jelenvalóságunk vagy jövőbeliségünk néprajzos, nyelvapoló, riportos körülírása.

És jó, hogy mindez az olvasók egyre szélesebb körei előtt tudatosodik, s értékeink keresésére készlet mind több embert, a nyelvjárási atlaszok tanulmányozása során éppúgy, mint a valóságvállaló szociográfiai fölmérések böngészése alkalmával. Úgy tetszik, hogy az „ismerd meg tenmagadat“ széles körű követelménye számottevő közönséget igazít a könyvesboltok felé.

Ebben a könyvmegbecsülésben pedig benne foglaltatik az is — érdemes ezt hangsúlyozni —, hogy a mi égtájunkon a Gutenberg-galaxis napjának leáldozásáról beszélni merő átvétel és indokolatlanság volna, öszt károgó varjúhang nyári delelőben. Vagy még inkább annak előtte. Nyilvánvaló ugyanis — s ezt közönségünk jól tudja, önismereti vonatkozásban is —, hogy a nyomtatott szótól mi még nagyon sokat várunk, távclról sem futotta ki (vagy járatta le) magát, ma is igényépitményünk alapkövének, információforrásunk főérének tekinthető. Ebben a várakozásban pedig — úgy látszik — könyvkiadó és terjesztő, szerző és olvasó sohasem talált még annyira egymásra, mint napjainkban. A kiadó és szerző határozottabban látja, mivel tartozik népünknek, kultúránknak, szakmájának (nem szólván önnön alkotó egyéniségének kibontakozásáról), s e fölismerésben az is tudatosul előtte, hogy sokkal igényesebben, elmélyültebben, nagyotmarkolóbban szólhat közönségéhez ma, mint eddig; az olvasó és vásárló viszont egyre érzékenyebb vevőkészülékkel, kifinomultabb műveltséggel, tájékozódókészséggel kezd ráérezni arra, mely kiadványnak milyen rendeltetés adatott, miért érdemes rá áldozni?

3.

Ha azonban csupán önismereti igyekvést látnánk a könyvtőzsde sok-sok portékája iránt mutatózó kereslet görbéjének emelkedésében, meglehetősen szűk kört fogna át tekintetünk. A könyvkelendőség tágabb gyűrűzést váltott ki, hiszen hamar elkelt Nagy Miklós világelelmezési szakbeszámolója, Kapusy Antal és mások orvosi könyvei, továbbá gombászkalauzok, varrottas-kollekciók, különféle kislexikonok, barkácsfüzetek és szakmai kézikönyvek. A népszerű szerzők közt jó néhány tudóst, műszaki embert, tudománynépszerűsítőt illik felsorolni: Maurer Gyulát, Zörgő Benjámin, Rohonyi Vilmost, Pap Istvánt, Veress Istvánt, Xántus Jánost, Toró Tibort, Kisgyörgy Zoltánt, Kristó Andrást, Szabó T. E. Attilát. Az ő népszerűségük, könyveik kelendősége — úgy vélem — mindenekelőtt az „olvasótársadalom“ átrétegződésére vall: az orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, geológusok, közgazdászok az értelmiségen belüli arányának növekedésére, ami jellemző vonás minden átalakuló, iparosodó, korszerű társadalomnak.

E megállapítás kapcsán lépjünk csak a kényességek és érzékenységek bizonytalan vidékére. Ismeretes, hogy szociológiai tekintetben mennyire vitatott kérdés, ki az értelmiségi, hol kezdődik, az érettség felül-e (ha a végzettséget tekintjük mércének), a beosztásnál, munkakörnél-e (ha a foglalkozásból indulunk ki), avagy az általános műveltség a döntő, amely nemritkán független a szakmától és az iskolai végzettségtől — gondoljunk némely, sokat olvasó munkásokra vagy (fordítva) a nem éppen ritka szakbarbár mérnökökre. De akár itt, akár ott húzzuk is meg a vonalat, az olvasóközönség tekintetében ma a senki földje eltűnésének, a mezsgyék elmosódásának vagyunk tanúi. Az intenzív és sokágazatú érdeklődés ugyanis arra vall, hogy könyvvásárlóvá (és reméljük: olvasóvá) lettek olyan csoportok, rétegek is, amelyeknek eddig nem volt kenyere a könyv, s kétségtelen, hogy ebben a gyarapodásban a műszaki értelmiség bekapcsolódása a legszámottevőbb hozadék. Más megközelítésben: az a jelentős, hogy már nem a humán értelmiség a fő „könyvfogyasztó“, hanem éppannyira a reáliák iránt érdeklődők is. Vagy talán máris ez utóbbiak volnának többségben? Érdekes szociológiai vállalkozás volna ennek konkrét fölmérések révén utánajárni.

Hanem az olvasók és könyvvásárlók számbeli gyarapodása nem magyarázható csupán újabb értelmiségi csoportok fölsorakozásával, tehát egyazon réteg horizontális terjeszkedésével. Minden bizonyonnyal mélységbeli gyarapodásról is van szó, nemcsak új csoportok, hanem a könyvtől eddig jobbra távolmaradt rétegek bekapcsolódásáról is: elsősorban a munkásság olvasóvá levéséről. Hogy mindebben mi játszik közre, hogy a tízosztályos kötelező oktatás bevezetése, a pénzügyvedelem emelkedése, a felnőttoktatás és a permanens nevelés térhódítása mennyire befolyásolja a könyv szeretetét, azt fölösleges bizonygatni. Csupán arra utalnék, hogy a tudományterjesztő művek népszerűsége a legbiztosabb jele annak, hogy a könyvre eddig nem költő, a papírtérmekek üzleteibe eddig be nem nyitó tömegek zárkóznak föl a könyvvásárlók közé.

Mindezek után nyilván ird kívánczik — mondhatni furakodik, tolaakszik — a felsorolt tényekből könnyűszerrel kiolvasható megállapítás: vége a könyvkiadásban,

-forgalomban a szépirodalom eddigi hegemoniájának. Valóban, kultúránk nem irodalomcentrikus sokrétűsége, gazdag irányultsága és ellátottsága (szerzőkkel épp-úgy, mint olvasókkal) hovatovább mind nyilvánvalóbbá világszul. Es ez jó, hogy így van, a műveiődési életben az egyoldalúság, az egyenirányítás és az egyedural-
kodás sohasem vezetett jóra.

Nálunk a tudományos, műszaki, külpolitikai írások iránti figyelem nem úgy serkent föl, hogy a szépirodalomra visszakozzt ripakodjék. A történelmi valóság-
irodalom — tanulmányok, önéletírások — nálunk nem hágtak a történelmi re-
gény vagy dráma nyakára (mi több, ez utóbbi fénykorát éli), a konkrét szocioló-
giai fölmérések nem mutatkoznak a mai ihletésű elbeszélés sírásóinak, s még a
léteben egyre-másra megkérdőjelezett (régivágású és modern) vers is életrevaló
növénynek bizonyult nemcsak háztáji kertünkben, hanem a szántóföldi természtés
nagyüzeműségében is, lévén költeményes köteteink példányszáma nem egy eset-
ben — a nagy kulturális múltú országokhoz viszonyítva is — eléggé magas, és
a java nem rostokol kirakatainkban.

A mai tárgyú regény és novella pedig egyenesen hiánycikk. Folyóirataink,
kiadóink sokkal többet tennének közzé e két műfajból, mint amekkora a termés.
A regény válságáról beszélni tehát — hogy újabb divatos témát érintsek — olva-
sóink oldaláról nézve a kérdést, nálunk nem egyéb, mint ködevés. A fordulatot,
érdekes (s nem röstelljük hozzátenni: izgalmas) meseszöveg, az erős sodrú cselek-
mény, a jól megrajzolt jellemek, az eleven jelenetek, a pompás leírások iránt
változatlanul nagy az érdeklődés nálunk.

4.

Alljunk meg azonban. Amiként a borúlátó vagy a rosszmájú a kákán is
csomót keres, és az ökör alatt is borjúra bukkan, ugyanúgy a balgatag derűlátás
derengést vél látni a sötétségben is.

Nem szeretnék e hibába esni. Nem óhajtok bárgyún lelkendezni.

A valóságosság és igazmondói törekvés a nem éppen vigaszos vaskosságok
jelzésére is kötelez. Mindenekelőtt annak beismerése, hogy amit az előbb a tuda-
ományos vagy műszaki könyvek kelendőségéről mondtam, a falura kevésbé vonat-
kozik.* Mindennek nyilván több oka van, kezdve azon, hogy falun viszonylag
kevés iskolázott fiatal marad meg, befejezve azzal, hogy az önkéntes vagy némi
juttatással honorált könyvtárosok egyes helyeken lanyhán végzik a dolgukat, más-
hol pedig a tanulás csak a tanfolyamokra, tévéadásra korlátozódik, s a könyv az
audiovizuális eszközökkel szemben háttérbe szorult.

Elemezzük azonban azt is, hogy „a lét határozza meg a tudatot“ elvének gya-
korlata miként konkretizálódik az olvasás dolgában. Ma általános eljárás falun,
hogy reggel (vagy este) a brigádos közli a tagokkal: melyik dűlőbe mennek, és
kapálni avagy kaszálni fognak-e? Ezzel is magyarázható, hogy szántóföldi növény-
termesztéssel, nagyistállós állattartással foglalkozó szakkönyveket a falusi nép alig-
alig olvas. Ezzel szemben a kisállattenyésztés (méhészet, nyúlászat, majorságnevelés)
vagy a kiskerti veteménytermesztés, málna- vagy ribizsketermelés, a házi borászat
gyakorlati kézikönyvei igen-igen keresettek, még városban is. Ne bosszankodjunk
emiatt. Inkább figyeljük az élet fölvetette igényeket, s törekedjünk — kiadói mun-
kánkban is — kielégíteni azokat.

Minden állításnak van — vagy legalábbis lehetséges — cáfolata. Aki szétnéz
könyvesboltjainkban, talál olyan történelmi munkákat, amelyeket a kritika jól
fogadott, földicsért, a szerzői irodalmi díjat kaptak, a közönség azonban „nem
harapott rájuk“. A népszerű *Téka* sorozatnak is nem egy kötete elvesztette már
hajdani élénk zöldjét, sárgáját, kékjét, s az évek során tisztességben megfakult
valahol a polcok mélyén. Temérdek, különböző nyelvekből fordított kötetre is
az érdektelenség, kelleltlenség elég vastag pora rakódott megjelenésük óta. Néhány
emlékiratunk iránt sem mutatkozik nagy kereslet. Egyiknek-másiknak megjelent
már a második, harmadik kötete is úgy, hogy bőségesen kapható az első is. Egy-két
tömegtermelésben remeklő riporterünk több egyéni vagy közös kötetéből bőrendnyi
akad bármelyik üzletben. Vannak szerzők, akik évről évre kiadják a maguk
verseskötetét, cikkgyűjteményét, kisregényét és minden egyéb jellegű írását, s nem
gondolnak azzal, hogy még a múlt évtizedben megjelent kötetük is vásárolhatók.
Akadnak olyan, részkérdésekkel foglalkozó nyelvészeti munkák is, amelyek a het-
venes évek eleje óta várják a vevőt és olvasót.

* Erről a témáról lásd idei 1—2. és jelen számunkban Várhegyi István kétrészes tanulmányát.

Külön tanulmányt érdemelne annak tárgyalása, miért mutatkozik lanyhább érdeklődés a bölcséleti, szociológiai művek, egyes esszékötetek iránt, hiszen megjelenésüket vártuk, a kritika alaposan foglalkozott valamennyivel, helyük, szerepük fontos, értékük pedig nem kérdőjelezhető meg — legalábbis írásban és nyilvánosan. Nem tudnék erre pontosan válaszolni. Különben is, mindig voltak s mindig lesznek el nem adott könyvek. A kiadói és könyvtverjesztői elképzelések sohasem fogják fedni teljesen és maradéktalanul az olvasói igényeket, a könyvkereslet pedig — mint általában mindennemű fogyasztás — sok mindentől függ, és nem számítható ki előre kisebb-nagyobb eltérés nélkül. Bizonyos jelenségekből azonban mégiscsak lehet olvasni, a könyvek áttanulmányozása nyomán kialakul az emberben a vélemény, s az általánosítható — nyilván főntartással és kockázattal.

E kettős jel jegyében állítanám, hogy itt-ott túltermelés mutatkozik. Egyes riportkötetek például, különösen a kollektív vállalkozások, nem mutatkoztak kelendő árúnak. Még ha jó írás is van bennük. De: 1. ezek az írások majdnem mind megjelentek azelőtt a (sokszor nagy példányszámú) lapokban, az olvasók egy részének nem hoztak hát újat; 2. az újságok, hetilapok, folyóiratok, kalendáriumok, útirajzok tele vannak riporttal (nem szólva a tévéről, rádióról), e műfajjal tehát telített az olvasó (és hallgató); 3. nem egy riport a valóságirodalom alapvető követelményeinek sem felel meg, nem közöl gazdag, sokoldalú, vaskos maiságú tényanyagot, hanem fecsegéssel, száraz adatsorolással igyekszik célt érni. Ami azonban csak látszathoz, fölületességhez vezet.

Úgy tetszik, ez az oka néhány emlékirat dicstelen porosodásának is. Szerzőik, ahelyett hogy temérdek, általuk megért és számunkra értékes, érdekes eseményt írnának le, s ily módon könyvük dokumentumértékét, információnyújtását nyomatékosítanák, irodalmi babérokra vágnak, elregényesítik a leírásokat, túlságosan megszürik, átfestik emlékeiket, s ezzel nem azt adják, amit az olvasó vár. Vagy talán egyéni élményeik megrekednek a szürkeségben, jellegtelenségben, s a szerző képtelen írása kicsinyessége miatt az olvasónak közösségi élményt nyújtani?

Akár így van, akár úgy, tény, hogy a valóságirodalom — egyesek vélekedésével ellentétben — semmivel sem könnyebb műfaj, mint bármely más, a műveléséhez avatott kéz kell (egyebekről nem szólva), s mindez igazolja a régi tapasztalatot: az érdekes élet még nem szül automatikusan érdekes önéletrást is.

Bölcséleti, szociológiai műveink lassabb vásárlása sok mindenre int. Elsősorban talán arra, hogy a mi olvasóink igényszerkezetében az elvontabb gondolkodást kívánó tudományágak még csak szerény helyet kaptak a praktikussággal, a konkrétsággal, a pozitívizmussal szemben. A nagyfokú regényigény lényegében véve meseigény, amely mondhatni, ellentétes oldala az absztrakt gondolkodásnak vagy a tudományos elmélyülésnek, a tűnődő, töprengő olvasásnak, a magvas információkra szomjazó könyvszeretetnek. Eszerint az, hogy a néprajz, történelem, nyelvtudomány, muzikológia, építészet, világelelmezés kötetei és a természettudományi kiadványok elkelnek, jelzi, hogy növekszik ugyan a tudományos olvasmányigény, de csak módjával és — egyelőre — csupán bizonyos irányokban.

Az őszinteség azonban kellemetlen kimondásokra is kötelez. Szóljunk például a nem kelendő könyvek nyelvezetéről. Egyes történelmi dolgozatok nyelve például valóban emlékeztet (mi az, hogy emlékeztet — azonos vele), a „dolgozat“ pejoratív értelmezési stílusára: leckeszerűen tételes, száraz, érdektelen, szerzőjüknek — úgy látszik — meg sem fordult a fejében, hogy mindazt (anélkül hogy az elemzés mélyretörését gátolná) elmondhatta volna érdekesebben, elevenebbül, több hévvel. Ezzel ellentétben pedig egyes esszékötetek nyelvezete szándékosan homályos, burkolt, ezoterikus, keresett, vagy éppenséggel érthetetlen.

Mindezen túl azonban az a gyanúm (sanda vagy nem), hogy egy-két esetben a kiadó is rosszul számolt egyes szerzők népszerűségét illetően. Így vagy úgy, de tény, hogy a közönség ilyesmire nincs tekintettel, s ezt mind a szerzőnek, mind a kiadónak látnia illik. Akkor is, ha az ilyesmi — elkerülhetetlenül — fájdalmas beismerésekkel és gondosan építgetett légvárak, illúziók összeomlásával, szertefoszlásával jár együtt. A kelendőség és közönségigény, ha nem is lehet kizárólagos jogú mérce és példányszám-döntő tényező, mégiscsak nagyobb figyelmet érdemel, különösen akkor, ha minden ív papír sorsát oly nagyon megfontoltan kell eldönteni.

6.

Nem árt bepillantani más — ugyancsak árnyékos — területekre is. Több könyvnek a kelendősége nemcsak az olvasói igény növekedésével, kultúránk gazdagodásával magyarázható, hanem bizonyos fokú szűkösséggel is. Egy ideig nem

jelentek meg tájbemutató monográfiák, hajdani nagy írók sokat emlegetett munkái, nem írtak a szakértők naponta hallott tudományos vagy műszaki kérdésekről, érthető hát, hogy bármilyen könyv is jelenjék meg Kalotaszegről vagy műemlékeinkről, nagy festőinkről, tudósainkról, az űrutatásról, levegőszennyeződésről, a törpegyümölcsösökről vagy a korszerű táplálkozásról — kapva kapunk rajtuk.

Van egy felfogás, mely szerint bizonyos kézikönyvek (kislexikonok, műszaki szótárak, helyesírási szabályzatok), nagy költőink kötetei, az ország történetének alapvető összefoglaló munkái, de a zenei anyanyelvet hordozó daloskönyvek sem hiányozhatnak soha a könyvesboltokból; e kötetek kiadása állandó foglalkozása a szerkesztőknek, kiadóknak. Sokat értünk el ezen a téren: a *Tanulók Könyvtára* például fölmérhetetlen jelentőségű, de nyilván még van tennivaló. Ennek tudatában, ha megjelenik egy alapozó jelentőségű, kézikönyvnek, tankönyvnek tekinthető munka, akkor az, kissé elcsépeelt szóval élve, valóban hézagpótlónak tekintendő, s mint ilyenre lecsapnak rá a vevők. Sok-sok könyvünk kitűnő ajándék a külföldre menők kezében, az ide látogatók pedig erőnek erejével veszik el, viszik el barátaiktól a népviseletet, a nyelvünket, bútorainkat, történelmünket, szötte-seinket, varrottasainkat bemutató műveket. Ezért is vásárolunk egyikből-másikból több darabot is.

És hány meg hány könyvet várunk régóta, hányból jelentek meg már egy évtizeddel ezelőtt részletek, s számítottunk vagy még csak számítottunk megjelenésükre?

Az is tény, hogy ami Váradon, Kolozsvár-Napocán, Marosvásárhelyen, Temesváron, Székelyudvarhelyen, Keresztúron órák alatt elkél, az Déván, Lugoson vagy Fogarason hetek múlva is kapható. Árnyalni szükséges tehát a területi megosztást éppúgy, mint a — meghatódásunkat, örvendezésünket.

Vajon sikerült a könyv sorsáról — itt és most — hű képet adnom? Amit leírtam, mind helytálló-e? És szolgálja-e valamennyire is mindannyiunk ügyét, a romániai magyar könyv írásának, kiadásának, terjesztésének, olvasásának jobbátételét?

Nehéz volna megmondani. Ilyen irányú konkrét szociológiai fölmérésünk kevés van, gyér azoknak a komoly vértetű kutatóknak a sora, akik az olvasás társadalmi vagy lélektani hátterét alapos vizsgálatok során igyekezzenek megismerni, majd leírni; a könyvpiac üzleti jellegű tanulmányozása is inkább alkalmi, mintsem rendszeres, mégis amit évek óta látunk, a közelünkben tapasztalunk — temérdek kötet gyors elkélése —, arra vall, hogy az alaptörekvések biztatók, a könyv értéke emelkedőben van, tömegeink fölismerték kultúraterjesztő és -ápoló hatását, s mindez nyilván serkentést nyújt a szerzőknek, kiadóknak, terjesztőknek egyaránt.

Enyedi Jolán
fotografikája

Irodalomszociológiai kutatások Maros megyében II.

A könyv és az olvasás helye a mai falu szellemi életében

A könyv és az olvasás kapcsolatát semminemű szociológiai vizsgálat nem szűkítheti le térbeli, közigazgatási egységekre. A falu mint földrajzi-gazdasági és települési egység nem szakítható el a társadalom egészétől. Mozgástörvényei az egész társadalom fejlődési irányát követik. A térbeli polarizálódás falu—város kölcsönös összefüggésein, egymást kiegészítő és egymásrautaltsági szerepén kívül fejlődési fokozatot is kifejez. A fejlődési fokozattól függően *különböző értékrendszerek* szabják meg az egyének, csoportok *életmódját, kulturális magatartását*. Tehát csakis a társadalmi valóság konkrét talaján létrejött differenciáltság, tagozódás figyelembevétele alapján állíthatunk fel olyan vizsgálattípust, mint a *falusi olvasó*.

Az olvasót általában a tudatosság, rendszeresség és a választás képessége jellemzi. Erre az olvasóra „épít” az író műve megírásakor, és számít rá a kritika is a mű elbírálásában. Ez az a társadalmi háttér, amely az irodalmi tényből társadalmi tényt is alkot. Ha most az olvasót *társadalmi helyzete, műveltségi foka* révén *meghatározott helyzetben* vizsgáljuk, szükségszerűen fel kell ismernünk azt a kapcsolatot, amely közölte s az általa elfogadott értékrendszer közt fennáll.

A termelési viszonyok gyökeres megváltozása, a szövetkezeti mezőgazdaság fejlődése és az iparosodás létrehozta azt a rendkívül sokrétű *társadalmi szerkezetet, amelyre a mai falu kultúrája, szellemi világa ráépül*.

„Hová lettek az olvasók?” — kérdezi a *Művelődés* egyik figyelemreméltó elemzése, mely a könyvtárügy és a falusi könyvolvasás kérdéseit veti fel a bihari falvakban folytatott ankét ürügyén. A cikkíró rámutat arra, hogy az idézett bihari ankét szerint Tenkén, Cséffán, Bátorban, Széplakon, Székelyhídon, Barátkán és még sok helységben a könyvtárhasználók, tehát presumptív olvasók száma a községek lélekszámához viszonyítva két-három százalék között ingadozik, majd így zárja elemzését: „Az ankét hatásosabb-eredményesebb lett volna, ha a hagyományos lehetőségek felsorolása helyett (inkább előtte!) mélyebbre szánt az olvasók lemorzsolódása okainak a kiderítésében.” (*Művelődés*, 1976. 3. 39.) E tanulmány keretében igyekszünk is választ adni a feltett kérdésre és egyben felhívásra, de mielőtt a szükséges módszertani „mélyszántás”-hoz kezdenénk, arra is utalunk, hogy az, ami az érintett Bihar megyei falvakra vonatkozik, nem kisebb mértékben érvényes Maros megye sok-sok falujára is. Ezzel kapcsolatban két adatot közlünk. Az egyik az 1968-ban bejegyzett, a másik az 1975-ben nyilvántartott olvasók száma. Maros megye falusi könyvtáraiban 1968-ban összesen 94 482 olvasó szerepelt, 1975-ben pedig 43 471. Hét év alatt nem kevesebb, mint 51 000 személlyel csökkent a falusi könyvtárak olvasóinak száma. Arra a kérdésre azonban, *hová lettek az olvasók*, nem lehet csupán egyetlen ankét alapján válaszolni. Nem az ankét, hanem a falu társadalmi valósága az, amiből a választ megkaphatjuk. E helyütt egy tényre emlékeztetünk: a fiatalok jelentős része — ez világjelenség — városba áramlik. Velük az iskolázott emberek bizonyos hányada hagyja el a falut. Ez a — máskülönben természetes és haladást jelző tény *választ adhat a falusi könyvtárak olvasói számának alakulására is*. Az olvasók számának csökkenésére azonban a falusi fiatalok eltávolsága csak részben ad magyarázatot, ugyanis a falusi munkaerő jelentős része csak részlegesen vagy időszakosan kapcsolódik a városhoz. A város befogadja a faluról jött munkaerőt, de mint lakost csak olyan mértékben, ahogy a lakásfejlesztés megengedi. Így jött létre a mai falu életében az a helyzet, amelyet *városi munkával és falusi életmóddal* kell kifejeznünk. A falusi életmódban döntő tényező a *hagyományos érték- és normarendszerhez való alkalmazkodás*. A városi munka és városi életmód egyes elemei pedig alapvetően más értékrendszert hoztak létre a falusi fiatalok életében. A gyűjtés, vagyonszerzés (mely sajátja volt az egykori falunak és az idős falusi nemzedéknek) nem jellemzi a mai fiatal falusi nemzedéket, amelynek többsége csak *ideiglenesen lakik még falun*, és ellenkező kulturális magatartást képvisel az öregekkel szemben. Ennek az új nemzedéknek életformája: ledolgozni a nyolc órát; a szabad időt városban szórakozással eltölteni; hazamenni, aludni, pihenni. Így hát a falu kulturális életében az iskolázott, *művelődésre, olvasásra, kulturális-szellemi tevékenységre leginkább hivatott nemzedék* épp a fenti okok miatt kis mértékben vesz részt. A művelődési otthon és a hozzá

kapcsolódó könyvtár tehát a falusi fiatalság foglalkozási-munkahelyi és szórakozásbeli igényeinek nem minden tekintetben felel meg. A falusi fiatalság ugyanis ipari tevékenysége, szellemi tájékozódásának racionalista, izlésvilágának (kvázi) modernsége s a divatok miatt is, elvárásaiban különbözik a falu hagyományos értékrendszerére épülő kulturális intézményektől. Az új falusi nemzedék új életforma és kulturális magatartás útjára lépett.

A községek kulturális élete elválaszthatatlan az életmód városiasodásától. Az idősebb falusi nemzedék életszükségei és elvárásai a fiatal nemzedéknek a családon belüli jelenlétéhez kapcsolódnak. A szülők, ha városias formában megújítják „külső” életüket — átépített vagy új ház, modern lakberendezés formájában —, tekintettel vannak a gyermekeik iskolázottságának s foglalkozási szintjének megfelelő igények kielégítésére is. Az anyagi életmód változásai azonban nem járnak szükségképpen együtt a szellemi igények növekedésével.

A szellemi igény legjobb fokmérője a könyv iránti szükséglet.

Az alábbiakban Maros megye 91 községében lakó 415 506 személyre vonatkozó könyvvásárlás adatait közöljük (összevontan, 12 körzetre csoportosítva és egy főre jutó lej értékben):

	1973	1974	1975	1976*
Bonyha	6,50	6,54	5,20	5,38
Radnót	4,90	4,32	5,87	5,04
Ludas	15,50	15,23	17,31	14,00
Nyárádszereda	6,80	8,05	8,87	7,50
Marosvásárhely	5,96	9,63	8,86	6,43
Régen	3,34	4,33	5,33	4,30
Mezőrűcs	3,23	4,57	4,33	4,14
Segesvár	3,94	2,69	2,48	1,79
Sármás	5,06	3,81	4,49	3,97
Erdőszentgyörgy	10,01	11,35	12,32	9,32
Szováta	16,96	23,80	24,55	16,47
Dicső	7,86	5,67	5,86	5,50

* Csak az első három évnegyed adatai.

A táblázat adatainak átlagos értékétől eltér három körzet: Ludas, Erdőszentgyörgy és Szováta. Az e központokhoz tartozó szövetkezetek könyvvásárlásának egy főre jutó értéke magasabb. Ez nem a nagyobb mértékű könyveladásból adódik, hanem a falusi szövetkezeti boltok, valamint a Ludason, Szovátan, illetve Erdőszentgyörgyön tevékenykedő üzletek forgalmi adatainak összevonásából. (Technikai okok miatt nem tudtuk ezekben a körzetekben elválasztani a városi és falusi szövetkezeti boltok forgalmát.)

Pontosabb helyzetfelmérésre ad lehetőséget, ha abszolút számokban fejezzük ki a 91 község lakóinak könyvvásárlási magatartását:

	1973	1974	1975	1976
Az eladott könyvek összértéke	3 434 000	3 586 000	3 727 000	4 100 000
Az egy főre jutó könyveladás értéke	8,21	8,64	8,97	9,87

Tehát az 1973—1976 közti időszak adatait vizsgálva kitűnik, hogy Maros megye falusi lakosságának (415 506 személy) könyvvásárlási „magatartása” a falusi szövetkezeti boltok szintjén mérve — egy főre jutó átlagértékben kifejezve — 8,92 lej, kikerekítve kb. 9 lej. Ez nem azt jelenti, hogy a mai falusi család költségvetésében nem jutna nagyobb összeg kulturális-művelődési célokra. Egyáltalán nem. Mint már kifejtettük, ennek az az egyik magyarázata, hogy a falu emberének anyagi helyzete és kulturális szükséglete közt még bizonyos eltérés van. A falusi ember ma nem sajnál súlyos tizezreket kiadni vaskerítésre, a ház oldalán végigfutó esőcsatorna cikornyás kiképzésére, a ház külső falának színes mozaikkal, fajanszszal vagy színes festéssel való díszítésére.

A falusi ember költséges diszponibilitása és gavalléros magatartása mutatkozik meg a tömeges, néha több száz főnyi lakodalmak, névnapok, mulatságok alkalmával. Ilyenkor — a menyasszonytáncban — egymást túlicitálják: ki dob több százast a tányérba, ki ad többet a zenészeknek.

A falusi család termelő funkciójának fokozatos átalakulása, tagjainak az ipari és más, nem mezőgazdasági tevékenységben való közvetlen részvétele a háztáji gazdaság kihasználása mellett, kétségtelen, hogy bizonyos fokú anyagi felhalmozás lehetőségét hordozza magában. A falu anyagi és szellemi műveltségének jellege eltérő. A mai falunak van miből élnie, de még nem sajátította el a „miért” és „hogyan” mélyen emberi és kulturális tartalmú igényéhez is pozitívan viszonyuló életformáját.

A falun maradók többségükben az idősebb korosztály tagjai. Ezek iskolai végzettsége, általános műveltsége alacsonyabb, ezért a falu kulturális igénye lassabban növekszik. Az ifjúság városba áramlása alapvetően jó és előremutató törekvés, hiszen jobb munka- és életfeltételekhez jutnak, és — hogy a könyvnel maradjunk — nő olvasási igényük is. A fenti megállapítást támogatja az az érdekes és rendkívül biztató jelenség, hogy a faluval szemben Maros megye városában, főképpen Marosvásárhelyen az utóbbi időben szokatlan ütemben megnövekedett a könyvtári olvasók száma. Különösen az új lakónegyedekben érezhető fokozott kereslet a könyv iránt. A helyzetkép tisztább lenne, ha összehasonlító tanulmányokkal, felmérésekkel közelítenénk meg ezt az érdekes jelenséget. Azaz: egyrészt fel kell mérnünk a faluról városba költözött fiatal családok kulturális magatartását (különös tekintettel a könyv és az olvasás tényére), és az így nyert adatokat össze kell hasonlítani a falun maradt, falun élő és dolgozó hasonló korcsoportok magatartásával. Csakis jól kidolgozott, összehasonlító jellegű művelődésszociológiai felmérések, irodalom- és izlésszociológiai vizsgálatok sora nyújtaná alapot arra, hogy megközelítsük a kérdést: mi a magyarázata annak, hogy anyagi jóléte állandó növekedésével nem tart lépést a falusi lakosság műveltsége?

Következő lépésünk nem a falusi család anyagi helyzete, hanem a munkamegosztásban elfoglalt helye, az ezzel kapcsolatos általános szakmai műveltség szemszögéből fogja megközelíteni a kérdést.

A modern mezőgazdaság új munkamegosztást hozott létre a hagyományos paraszti munkával szemben. A falu aktív mezőgazdasági munkaereje különböző foglalkozási körökben tevékenykedik, és ennek megfelelően különböző szintű szakmai ismereteket és hozzáértést jelentő hierarchikus munkakörök, munkaviszonyok jöttek létre. A kulturális igény feltehetően együtt nő a minőségileg nagyobb hozzáértést, racionalitást követelő munkatevékenységgel és ennek megfelelő javadalmazással. Ebből a szemszögéből próbáljuk most megközelíteni az anyagi életmód és a kulturális életvitelhez szükséges eszközök, elsősorban a könyv kapcsolatát a családi háztartásokban.

<i>Anyagi és kulturális javak a családban</i>	<i>Tsz-dolgozó</i>	<i>Állami gazd. dolgozó</i>	<i>Mezőgazdász</i>	<i>Tsz-brigádós Tsz-elnök</i>
saját ház	97,6	92,9	89,1	92,3
hűtőszekrény, mosógép, porszívó, varrógép	38,1	42,3	51,2	54,5
kerékpár, motorkerékpár	45,3	39,1	49,6	27,2
gépkocsi	0,9	1,1	2,3	1,6
rádió, tv, lemezjátszó	48,1	51,3	61,2	59,1
házi könyvtár (5-10 kötet)	16,3	27,1	38,1	29,9
„ „ (10-20 kötet)	8,1	11,2	21,6	18,1
az egy főre jutó jövedelem (lej)	500	610	705	640
1976-ban vásárolt könyvek értéke (lej)	12	16	26	14

A mezőgazdaság különböző ágaiban foglalkoztatott személyeknek munkahe-lyüktől és beosztásuktól, valamint az ennek megfelelő tevékenységtől függően eléggé különböző viszonyuk van a könyvhöz, legalábbis amint az a családban található házi könyvtárak jelenléte, illetve az egy főre jutó jövedelem és a könyvre költött összeg összefüggéséből kitűnik. A tömegkommunikációs eszközök (sajtó, rádió, televízió) jelenléte a családban már önmagában is feltételezi bizonyos szintű kulturális élet kialakulásának lehetőségét. A kulturális felemelkedés nyújtotta lehetőségekkel való élés azonban nem jelentkezik egyforma erővel a falusi családokban. Az olvasáshoz és a tömegkommunikációs eszközökhöz való viszony a munkamegosztásban elfoglalt helytől igen érzékenyen befolyásoltan módosul (100 személyre jutó, nem százalékos megoszlásban).

	<i>Olvás</i>		<i>Tömegkommunikáció</i>		
	<i>Rendsze- resen</i>	<i>Alkalm- szerűen</i>	<i>Sajtó</i>	<i>Tévé</i>	<i>Rádió</i>
tsz-dolgozó	8	3	49	27	36
állami gazdasági szakmunkás	14	4	52	41	48
mezőgazdász	11	5	61	59	61
faluról városra ingázó szakmunkás	13	4	68	71	59
agrárszakember	85	10	100	98	91
tsz-nyugdíjas	14	9	51	28	37
tsz-dolgozó háztartásbeli	7	2	14	42	37

A fenti adatok már valamivel közelebb hoznak ahhoz a kérdéshez, hogy mi határozza meg a kulturális lehetőségekkel való élés és azon belül az aktív olvasás jelenségét. Mint látható, a falu foglalkozási szerkezetén belül lényeges eltérések vannak attól függően, hogy milyen általános műveltséget és szakismeretet kíván valamely mezőgazdasági vagy ipari szakmunka. A rádióhallgatás, televízió nézés, a sajtó- és könyv olvasáshoz való aktív viszonyulás gyakorisága alapján a következő intenzitási sorrendet állapíthatjuk meg.

1. agrárszakember (magas szakmai képzés)	0,384
2. falun élő (városban dolgozó) ipari munkás (általános iskola + szakiskola)	0,215
3. mezőgép-állomások szakmunkásai (általános iskola + szakiskola)	0,197
4. állami gazdaságok szakképzett dolgozói (elemi iskola + szaktanfolyam)	0,159
5. tsz-nyugdíjas (átlag 4-6 elemivel)	0,139
6. tsz-ben dolgozó férfiak (korcsoporttól függően 4-5 osztályos elemi iskolai végzettséggel)	0,123
7. tsz-ben dolgozó nők (háztartásbeliek) (korcsoporttól függően, 3-4, illetve 5-7 osztályos elemi iskolai végzettséggel)	0,102

A kulturális javakkal élés intenzitása tehát mély társadalmi meghatározottságú. Döntő erővel érvényesülnek itt a foglalkozás, szakképzés, iskolai végzettség, nem és életkor tényezői. A fenti sorrend első helyén a legmagasabb iskolai és szakmai műveltséggel rendelkező agrárszakemberek állanak. Magasabb kultúrájuk révén magasabbak a kulturális igényeik is. A sorrend legalján állnak a tsz-ben dolgozó nők, illetve az idős korosztályhoz tartozó, alacsony iskolai végzettségű férfiak. Rendkívül biztató jelenség azonban a mezőgazdaság leghaladóbb, legforradalmibb része, a *gépesítési szakemberek viszonylag jó kulturális és olvasói magatartása*, mely közvetlenül az iparban foglalkoztatott falusi réteg után következik.

Falusi olvasóink bemutatása

Felmérésünk olvasórétegének demográfiai-társadalmi jellemzői általában megegyeznek a falu aktív mezőgazdasági népességének kor-, nem- és foglalkozásbeli szerkezetével. A vizsgált csoportban 68 százalék a nők és 32 százalék a férfiak aránya. Életkori megoszlás szerint a legkisebb rész a 20—25 éveseké (alig 18 százalék; a 26—35 éveseké 12; a 36—55 év közöttieké 30; az 56—65 év közöttieké, illetve a 65 éven felüliek aránya 40 százalék. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a nemek közti eltérés korcsoportok szerint változik, mégpedig mindegyik korcsoportban a nők több mint felét vagy megközelítőleg kétharmadát alkotják. A népesség foglalkozási összetétele így alakult: a) tsz-tag földműves 48, b) állami gazdaságbeli dolgozó földműves 11, c) kertészeti-szőlészeti munkás 9, d) mezőgépész 22, tsz-brigádos és tsz-elnök 5, e) mezőgazdasági technikus, középfokú szakaszemélyzet 3, f) agronómus, állatorvos, állattenyésztő mérnök 2 százalék.

Az iskolai végzettség csoportok szerinti bemutatását itt mellőzzük. Bármennyire is jelentős szerepe van az iskolai végzettségnek az olvasói magatartás és főképpen a tudatos könyv olvasás és az ízlés kialakulása szempontjából, hangsúlyozzuk, hogy minket ez a tényező inkább a társadalmi helyzet, életmód és kultúra-igény kapcsolatában érdekel.

A legérdekesebb és egyben a legjelentősebb az olvasás, az olvasáskultúra és ízlés kialakulására a szabad idő, illetve a falusi dolgozók hétköznapi és vasárnapi időbeosztása. A hétköznapi időbeosztást egyheti időmérleg elemzése alapján vizsgáltuk, illetve ismételt és összehasonlító mérlegeket (tavaszi-nyári, őszi és téli mezőgazdasági idénymunkák) figyelembevételével készítettünk. A koratavaszi-késő-őszi és téli hónapok kivételével általában a következőképpen alakult ki: napi 10-12 órai munkaidő + háztáji munka + pihenés (átlag 1-1,5 óra). A pihenés kategóriájába sorolják be a család körében eltöltött beszélgetési időt, rádióhallgatást és televízió nézést. Munkaigényes évszakban az alvás ideje 6-7 óra. Aktív szabadidő-tevékenység általában az összes foglalkozási kategóriákat számítva nincs. Lényegesen módosul az időbeosztás és a szabad idő vasárnap.

Egyik 1976. októberi vasárnapját 100 mezőgazdasági dolgozó a következő tevékenységgel töltötte (egy személy több tevékenységet is végzett):

alvás, pihenés	65	újságolvasás	27
háztáji munka	38	rádióhallgatás	18
szomszédi segítség (kaláka)	11	televíziónézés	76
kultúrótthon	5	olvasás	5
mozi	3	futballmérkőzés	18
barátok, vendégség	14		

A fenti időbeosztás természetesen nagymértékben módosul attól függően, hogy milyen foglalkozási és korcsoportba tartozik az illető személy. A fiatalabb nemzedék inkább a modern hírközlő eszközöket veszi igénybe. Szabadidő-vizsgálatunk gyakorlati jelentősége, a falusi olvasókkal való kapcsolat és foglalkozás időbeli lehetősége szempontjából vehető figyelembe.

Kik a tulajdonképeni olvasók?

A vizsgálatunkba bevont több mint 1200 személyt Maros megye demográfiai, településföldrajzi és gazdasági helyzetének megfelelően — módszertani megfontolásokból — övezetekbe osztottuk (Marosvásárhely, Segesvár, Szászrégen, Szováta, Nyárádszereda, Ludas-Sármás), és így vizsgáltuk a könyvhöz való viszony különböző szempontjai alapján. Egy ilyen lényeges szempont az *intézményesített olvasás*, a *könyvtári tagság*. Ha minket egy adott társadalmi csoport olvasáskultúrája érdekel, csakis azokat a számadatokat vesszük figyelembe, amelyek vizsgálódásunk szempontjából mérvadók. Ha a differenciált megközelítés és szelektív adatgyűjtés követelményét nem tartjuk be, félrevezető megállapításokra jutunk. Néhány példa felmérésünk anyagából:

Nyárádmagyarós olvasó-létszáma (a könyvtári tagság alapján) 1976 novemberében 213; ebből 147 iskolai tanuló; a fennmaradó 66 személy háztartásbeli, értelmiségi, nyugdíjas, munkás és aktív földműves.

Makfalva község olvasó-létszáma 1976. október 30-án 117; ebből 90 iskolai tanuló, 12 tisztviselő, 7 földműves, 10 munkás.

Itt most nemcsak azt a jelenséget vizsgáljuk, hogy Nyárádmagyaróson több mint ezer könyvtári tag olvasóból (1974) felmérésünk időpontjában (1976. november) már csak 213 könyvtári olvasót találtunk, hanem azt, hogy mi a magyarázata annak, hogy a földművesek viszonylag kicsiny hányadát alkotják az olvasóknak?

A városi könyvtárak tagságának állandó (sőt 1976-ban szokatlan arányú) emelkedése mellett más tendenciát mutat a falusi könyvtárak helyzete.

Maros megye 91 községi könyvtárára vonatkozó tízévi (1966—1976) statisztikai adatok alapján a következő a helyzet:

	1966	1970	1972	1974	1975	1976
kötetszám	560 000	856 000	884 000	937 000	971 000	1 millión felül

Az 1976-os év könyvtári olvasóinak csökkenő tendenciáját véve alapul legjobb feltételezéseink szerint 1976-ban Maros megye községi könyvtárainak tagsága 40 000 körül van.

Milyen foglalkozási-társadalmi rétegekből tevődik össze 1976-ban a községi könyvtárak olvasóközönsége? Az olvasók derékhatát, 80 százalékát az iskolai tanulók alkotják, technikus, tisztviselő 8, falun élő ipari munkás 2, falun élő és a mezőgazdaságban dolgozó 10 százalék. Konkrét számban kifejezve 4000-4100 személyt tekinthetünk (a mezőgazdasági munkaerőből) könyvtárolvasónak. De tovább kell mennünk, és meg kell néznünk azt, hogy a megye falusi összlakosságához viszonyítva mit jelent 40 000 falusi olvasó és ebből 4000-4100 mezőgazdasági dolgozó.

Maros megye összlakossága 1975-ben 615 000 fő. Falun él 415 000 (100 százalék). Ebből könyvtári olvasó 40 000 (10 százalék); mezőgazdasági népesség 127 000. A ténylegesen dolgozók 5 százaléka könyvtári olvasó. Ha a megye összlakosságához viszonyítjuk az összes községi könyvtári olvasókat, akkor 10 százalék, ha azonban mélyebbre szántunk, és a falun élő lakosságból csak az aktív mezőgazdasági munkaerőt vesszük alapul, és ennek számítjuk ki olvasói részarányát, akkor a legjobb esetben 5-6 százalékot kapunk.

A felmérésünk szempontjából döntő kérdésre, nevezetesen arra, hogy az aktív mezőgazdasági népesség kultúrájában milyen helyet foglal el a könyv, a lehető legrészletesebb felmérés alapján a választ megadhattuk. Mielőtt azonban a könyvtári olvasók alakulására vonatkozó, eléggé száraz és rideg világú fejtegetésünket lezárnánk, csak annyit jegyzünk meg, hogy nemcsak a száraz statisztikai tényeket, hanem a falusi könyvhónap kapcsán a magyar nemzetiségi sajtóban közölt írásokat is alaposan átnéztük. Ha mindazokat a cikkeket, amelyek a falusi könyvhónapra íródtak, összegyűjtjük, kerek esztendeig van mit olvasnunk.

A falu irodalmi műveltségének négy forrása

Honnan, milyen utakon jut el a könyv a mai falusi olvasóhoz? Akinek célja a művelődés, az anyanyelvű irodalmi műveltség ápolása és fejlesztése, szembeállítjuk a célhoz vezető utak és eszközök gyakorlati kérdéseivel. Ma falun négy alapvető forrásból meríthet az irodalmi műveltségre vágyó olvasó: 1. községi könyvtárak, 2. falusi könyvesboltok (illetve könyvrészelek), 3. családi könyvtárak, 4. a sajtó, a rádió, a televízió irodalmi műsora, valamint a színházak és mozik bemutatása (irodalmi feldolgozásokból származó színjátékok és filmek. (Nem hanyagolható el mindezek mellett a falusi művelődési otthonok műkedvelő színjátszó csoportjainak tevékenysége nyomán falura kerülő mai témájú egyfelvonásosok vagy régi népszínművek bemutatása. Ezek szintén a falu irodalmi műveltségének gyarapítását segítik elő, s ez a megállapítás különösen érvényes napjainkra, amikor is a Megéneklünk Románia fesztivál olyannyira föllendítette a műkedvelők tevékenységét.)

Az irodalmi műveltség e négy forrásának tájékán ma oly divatos ökológiai vizsgálat módszerével élve, a következő vázlatos helyzetképet kaptuk:

1. Maros megye 91 községének könyvtárai elhelyezésük, állapotuk szempontjából is tükrözik a könyv „társadalmi-kulturális státusát”. Általános törekvés, hogy mindenütt a községközpontban, jól megközelíthető helyen, tágas, tiszta és jól fűthető helyiségben helyezték el a könyvtárat. Vannak községek (Nyárádmagyarós, Makfalva), amelyek könyvtári helyiségei bátran vetekedhetnek bármelyik városi (kerületi) könyvtáráival, és vannak más községek, főleg a Mezőségen vagy a Maros felső völgyében, ahol a könyv még nem kapott Minervát megillető hajlékot. A könyvtárak állományáról most nem beszélünk, elég csupán azt megjegyeznünk, hogy megújításra szorul. A könyvek nem kicsiny része régi kiadás, és ez a könyvállomány fizikai állapotán is meglátszik (legalább egynegyede kopott, elrongyolódott, agyonlapozott, tönkrement könyv), a helyiségek bizonyos hányada pedig vizes, fűtetlen, rossz. Jelenleg a könyvtárosok egy része önkéntességre felkért pedagógus, aki a havi tiszteletdíjért a legjobb esetben átveszi a megyeszékhelyről küldött könyvcsomagot, beiktatja, és felső kérésre az olvasók statisztikáját elkészíti. A fennmaradó egyharmadot tsz-könyvelőnk, pénztárosok, raktárnokok alkotják.

2. A falusi szövetkezeti hálózat könyvesboltjainak, könyveladási részlegeinek megjelenése már önmagában is a falu kulturális felemelkedésének egyik igen jelentős lehetősége. A falusi szövetkezeti kereskedelem számára a könyv, a szocialista piac törvényei alapján gazdasági-kereskedelmi kategória, áru. Ez természetes, hiszen a világon mindenütt, ahol könyvet eladnak, a piaci kereslet és kínálat törvényei alapján áruforgalom létezik. Az áruforgalom szerkezetében minden árunak hasznat hozó fajsúlya van, és ebből a szempontból a könyv sem kivétel. A könyv azonban mint árucikk, a közszükségleti vagy tartós fogyasztási javak, lakberendezési, ruházati és luxuscikkek végtelen sorában még nem kapta meg a maga megillető helyét. A falusi boltkezelőknek inkább teher, mint bevételi forrás. Emiatt porosodnak nem egy helyütt az üzlet, raktár mélyén kibontatlanul és eladatlanul a könyvek. A falusi boltostól általában elkapkodják az árut, nincs tehát hozzá- szokva a reklámhoz, nem is ért a könyvpropagandához, írók-költők műveinek prezentálásához.

Ha a legjobb szándékkal és hozzáértéssel közeledne is a boltos a könyvek eladásához, ha ezek nem felelnek meg a helyi lakosság igényének és keresletének, nem tudja eladni. (Sok városról falura vetődött értelmiség megglepetten fedez fel falun értékes és jó könyveket, amelyekhez városban egyáltalán nem lehet hozzájutni!)

3. Ha valakit meg akarunk ismerni, és otthonában felkeressük, minden bizalommal könyvtára az, ami sok mindent elárul. Lényeges kérdés, hogy a falusi családok könyvei milyen mértékben mutatnak utat a falusi ember lelkivilága, szellemi igénye és ízlése megismerésében. Helyzetfelmérést végeztünk 1267 családnál.

A felállított mérce (legkevesebb 5 jó könyv) alapján 391 családban találtunk könyvvállományt. A falusi családok 30 százaléka tehát rendelkezik valamelyes könyvvel. Ez az arány sokkal jobb, mint az olvasóké. Minden 100 falusi családban 30 könyvtár — ez már valami. Kis számú könyvet találtunk (a százalékos megoszlás a következő: 40 százaléknál 5—10 könyvpéldány; 30 százaléknál 10—30; 15 százaléknál 30—50 és 15 százaléknál 50-n felüli könyvpéldány). Egy falusi földműves család esetében sem találtunk olyan könyvvállományt, amely megközelítette volna a 100 könyvet. A saját könyvvel rendelkező családok 80 százalékában a könyv nem a szülők, hanem iskolás gyermekeik útján került a családba. (Itt mutatkozik meg az iskola mint kultúrafejlesztő tényező: a gyermek mint kultúraformáló a családban!) Iskolai könyvek, ajándék- és jutalomkönyvek formájában gazdagodik ma a falusi család kis könyvtára. A könyvek elhelyezésének módja igen érdekesen mutat rá a könyv helyére a család szellemi életében. Ott, ahol még a kezdetén tartanak a könyvek gyűjtésének, a család nem rendelkezik könyvespolccal vagy a könyveknek kiszemelt hellyel (a konyhaszekrény tetején, ládában, fiókok alján, mindenütt szétszórtaan hever az a pár könyv, amit a felmérés alapján családi könyvtárnak minősítettünk). A Szászrégen melletti Bátos község egyik jómódú otthonában például a következő kulturális értéksorrendet találtuk: 1. televízió (mint a szoba díszé és legértékesebb darabja), 2. rádió (a falra erősített polcra kirakva), 3. a falon szegre akasztva egymás mellett két karóra, 4. nyolc könyv (ebből három meséskönyv — a konyhaszekrény fiókjában), két regény (a szekrény tetején) és három, népszerű kiadásban megjelent verseskötet (egy ládában). A felületes szemlélőnek ez talán nem mond semmit. Ha azonban a mai, átalakuló falusi család kulturális-szellemi értékrendjében beállott átalakulásról beszélünk, akkor ez a helyzet is sok mindenre vall.

Mi a régi parasztkultúra tárgyi elemeinek a sorsa? Ha eltekintünk a néprajzi kutatók és a falu népművészeti tárgyait gyűjtő városiak keltette konjunkturális helyzettől — ezek a tárgyak (guzsaly, szuszék, szapuló) valahol a padlás, a kamra zugaiban hevernek, mert senkinek sem kellenek, és nincs már sem használati, sem szimbolikus értékük. Mi a helyzet az új kultúra tárgyi elemeivel, elsősorban a könyvvel? Még nagyjából ugyanaz, mint a régi parasztkultúra tárgyi elemeivel. Tehát a réginek már nincs, az újnak (könyv) pedig most alakul ki az értéke. Az új kultúra irányba fejlődő tudatos magatartás és értékrend jeleit mutatják azok a családok, ahol már megbecsült helyen van a könyv (tisztaszoba, kombinátszekrény, avagy a toalettkör alatt levő kis fiókos, polcos részek). Ezeknek a családoknak az életében a könyv már részben divat, részben a társadalmi-kulturális felemelkedés külső bizonyítéka. Ha most már egy lépéssel is közelítünk ezekhez a könyvekhez, és megkérdezzük írójuk nevét, akkor bizony rádöbbenünk, hogy egyelőre még mutatóban vannak ezek a könyvek. Megvásárolták, elrakták őket szépen, de az olvasás egyes családokban csak a későbbi folyamat eredménye lesz.

4. Lényeges azonban, hogy az első lépés a kultúra, az irodalom felé megtörtént. Diadalmasan betört a falu szellemi életébe a rádió és a televízió. A televízió majdnem mindenütt bekapcsolva, a rádió szól, még ha nem figyelnek is oda, a tévére azonban már néznek.

A modern tömegkommunikációs eszközök térhódítása falun sokkal mélyebb jelentőségű, mint ahogy azt a külső, felületes vizsgálat elárulhatná. Nem csupán a kulturális igények módosulásáról van szó. A televízió, a rádió hatása módszeresen és napról napra szünteti meg a régi parasztkultúrára épülő életmod elemeit, és alakítja ki (kezdetben lelki vágyakban, később konkrét elhatározásokban) a városi életmód és -stílus átvételét. Minket most nem a városi életmódhoz való anyagi viszonyulás, hanem a rádió és a televízió irodalmi műveltség- és ízlésbefolyásoló hatása érdekel. És elmondhatjuk, hogy a falusi olvasó ma elsősorban nem a könyv révén — tehát nem a hagyományos gutenbergi úton —, hanem elsősorban a modern hírközlés révén jut el a kulturális és irodalmi érdeklődés szintjére. Egyszóval, a könyv—olvasó kapcsolatban új elem jelentkezik: a kép és a hang; a televízió és a rádió nézője és hallgatója minőségileg egészen új helyzetben jut el az irodalmi érdeklődés világába. A televízió és a rádió irodalmi műsora oly nagy szolgálatot tesz a könyvnek, és oly erős hatást fejt ki, hogy ezt feltétlenül figyelembe kell venni. Nem szabad tehát az irodalmi érdeklődést, sőt magát az olvasás jelenségét sem csupán a könyv és a hagyományos értelemben vett olvasó merev és elhatárolt mezgyéjére szorítani. Felmérésünk egyik eredménye éppen e jelenség megismerése. Bátran állíthatjuk, az olvasó ember és az irodalmi mű közé beépülő hang, kép, játék, mozgás életelevení községbe hozza az író és mondanivalóját. Megfigyeléseink alapján ma még a film, a tévéjáték, a színházi előadás erőteljesebb hatással van az olvasóra, mint maga az eredeti mű. Ez valószínűleg az olvasói kultúra és ízlés stádiumával magyarázható. Hiszen minden kiforrott olvasó

tudja, hogy semmi, de semmi nem adhatja vissza, nem teremtheti meg azt a közvetlen személyes emberi élményt és kapcsolatot az íróval és nekünk szóló üzenetével, mint maga a mű és az olvasás. Olyan filmek, színdarabok megtekintése után, mint az *Egy magyar nábob*, *Nyestfiak*, *Elfújta a szél* vagy a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, *Úri muri*, érezhető az a bizonyos hirtelen jövő (és aztán hirtelen meg is szűnő) érdeklődés a könyvek iránt.

Mit olvasnak Maros megye falvaiban?

A felmérés egyik részét alkotó 17 község (51 falu; 387 személy) olvasmányai 1976-ban műfaji megoszlás szerint:

	<i>Az olvasott könyvek száma</i>	<i>Százalékarány</i>
Szépirodalom (regény, vers, színmű)	702	60,4
Mezőgazdasági szakirodalom (főleg állattenyésztés, kertészet, szőlészet)	338	29
Társadalomtudományi-politikai művek (pártdokumentumok, politikai tömegkiadványok)	64	5,6
Tudományos ismeretterjesztés (népszerűsítő irodalom)	58	5
Összesen	1162	100

A ténylegesen olvasott könyvek tartalmi besorolása után foglalkozási kategóriák szerint megvizsgáltuk a különböző témák irányában megnyilvánuló érdeklődés megoszlását (100 falusi dolgozó válasza alapján):

a) Milyen könyveket szeret olvasni?

	<i>Szépirodalom</i>	<i>Tudomány</i>	<i>Politika</i>	<i>Agrotechnika</i>
tsz-földműves, mezei brigádtag	11	4	2	5
állatgondozó	13	7	3	41
kertészeti-szőlészeti dolgozó	28	19	6	58
traktoros, mezőgépész	39	27	9	83
tsz-brigádos	12	8	39	23
tsz-elnök	14	7	41	25
agrártechnikus	61	38	19	96
Összesen	168	110	119	331

A fenti táblázat érdekes összefüggést mutat a foglalkozási szerkezet hierarchiájában elfoglalt hely, a beosztással járó szakmai (agrotechnikai) műveltség és a szépirodalmi érdeklődés között. Minél igényesebb munkát végez valaki (mezőgépész, agrártechnikus), annál nagyobb érdeklődést mutat mind a szaktudományt jelentő agrotechnika, mind az általános műveltséget nyújtó szépirodalom iránt.

Az olvasói érdeklődés szakmai-foglalkozásbeli meghatározottságát, valamint a megkérdezett személyek motivációs struktúráját próbáltuk megismerni a következő kérdéssel (100 mezőgazdasági dolgozó válasza):

b) Mi készletit olvasásra?

	<i>A könyv segjt munkámban</i>	<i>Tetszik, szeretem</i>	<i>Művelődni akarok</i>	<i>Unatkozom</i>
földműves (tsz-tag)	7	78	4	11
állatgondozó	56	38	11	23
kertészeti-szőlészeti dolgozó	67	46	27	18
mezőgépész, traktoros	89	49	61	2
tsz-brigádos, tsz-elnök	37	19	47	—
agrártechnikus	100	71	18	—

A válaszoló személyek tetszés szerint egy vagy mind a négy lehetséges motivációs választ megjelölhették, és ennek alapján kaptuk meg a fenti, eléggé kifejező (érdeklődést befolyásoló) motivációs megoszlást.

A „tetszik, szeretem, és ezért olvasom“ választ adó személyek kivétel nélkül a szépirodalomra vonatkoztatták motivációjukat.

Az 1976-ban elolvasott szépirodalom műfaji megoszlása:

regény	639	91%
vers	28	4%
mese (folklórfeldolgozás)	21	3%
színmű, dráma	14	2%
Összesen	702	100%

A regény tehát egyeduralkodó szerepet tölt be a falusi olvasók körében. A műfaji megoszlás objektív mérlegelése végett szükségesnek tartottuk még egy kérdés beiktatását: „A szépirodalom köréből milyen könyveket olvas legszívesebben?“ A válaszadó személyek iskolai végzettséghez kötött beosztását is figyelembe vettük.

c) Foglalkozási szerkezet és a szépirodalmi könyvek iránti érdeklődés

	Műfajok				Ízlésszint		
	regény	vers	dráma	egyéb	modern	klasszikus	mai hazai
tsz-földműves	88,2	2,3	—	9,5	9,1	84,8	6,1
állatgondozó	90,9	1,1	—	8,0	8,8	81,2	10,0
kertészeti-szőlészeti							
dolgozó	87,1	3,5	—	9,4	7,9	82,7	9,4
traktoros, mezőgépész	77,4	6,3	—	16,3	9,2	81,3	10,5
tsz-brigádós	83,9	1,9	—	14,2	7,0	82,9	10,1
tsz-elnök	86,1	2,3	—	11,7	3,2	92,8	4,3
állategészségügyi							
technikus	66,9	7,6	1,1	24,4	37,2	52,8	10,0
agrártechnikus	72,6	6,4	1,7	19,3	10,0	71,1	18,9
agrármérnök	66,3	11,1	3,9	18,7	20,0	55,4	24,6
állami gazdasági							
főmérnök	70,2	10,0	2,8	17,0	21,7	58,2	20,1

Amint a fenti táblázat eléggé összevont foglalkozási szerkezete is mutatja, a mai falusi társadalom erőteljes szakmai-iskolai és általános műveltségbeli tagozódáson át fog majd belépni az általános homogenizálódás szakaszába. Minket most ennek a foglalkozási megoszlásnak nem a társadalmi, hanem az irodalom-szociológiai jelentősége érdekel. Három, alapjában jól elkülöníthető csoportra osztható a fenti foglalkozási szerkezetre épülő irodalmi érdeklődés: a) a tsz-földművesek, állatgondozók, kertészeti-szőlészeti munkások, valamint a tsz-brigádósok és -elnökök; b) a mezőgazdaságban dolgozó középkaderek; c) a felsőfokú végzettségű agrárszakemberek. Az a) csoport a regény és általában a klasszikus irodalom iránt érdeklődik, a vers és dráma szerepe figyelembe sem vehető ennél a csoportnál. A b) csoport megoszlása már valamivel kiegyenlítettebb, ennél már jelentkezik az ízlés változatossága. A legkifejezőbb a c) csoport: tagjainak érdeklődése a modern, klasszikus és főképpen a mai hazai irodalom iránt már önmagában is a tudatos választás, tájékozódás jele.

Úgy látszik, a mai irodalom inkább megközelíthető a magasabb műveltségű olvasók, mint az egyszerű parasztember számára. A többnyire 4-5 elemi iskolai végzettségű parasztember gondolkodásában, képi és nyelvi világában nehezen tud meghonosodni a modern kísérletezésen alapuló szépirodalmi írás. Ezért fordul szívesebben a falusi olvasók e csoportja Jókai vagy valamilyen olcsó, sekélyes színvonalú kalandregény felé. A *nem olvasók* népes tábora (90 százalék) ilyen indokokat hoz föl: „Nincs erre időm“ (az összes válaszok 60 százaléka), „Fáradt vagyok“ (15 százalék), „Nem értem“ (20 százalék) és „Nem szeretek olvasni“ (10 százalék).

Felmérésem adatainak közlésével a falu irodalmi műveltségének megismerése irányában szándékoztam újabb lépést tenni — az eddig a sajtóban megjelent riportok helyett — a konkrét szociológiai vizsgálódás eszközeivel. A kialakult kép — úgy gondolom — fölmutat néhány olyan jelenséget, amelyekre eddig nem figyeltünk eléggé, s így módon lehetővé teszi íróknak, kiadóknak, könyvterjesztőknek, könyvtárosoknak egyaránt, hogy jobban megértsék az olvasót.

MOHI SÁNDOR: DANAIDA
(A KORUNK GALÉRIA ANYAGÁBÓL)

MOHI SÁNDOR: SZÉKIEK

Dzsungel-e a tudományos sajtó?

A tudomány nagyhatalom. A tudomány divat. A tudomány és a technika hírei éppúgy hozzátartoznak egy napilap hiranyagához, mint a politikai események. A népszerűsítő lapok példányszáma már nemcsak a nagy világnyelveken, hanem kisebb nyelvterületeken is meghaladja a százezret. A valaha megjelent szaklapok 60 százaléka napjainkban is nyomdagépbe kerül. Számuk minden tizenöt évben megkétszereződik. Egy esztendő szakcikktermése: félmillió. De e csillagászati mennyiségű tudományos információnak is legkevesebb 95%-a redundancia. Valahol, valamikor, valamilyen formában már szinte mindent kinyomtatnak.

„Az agy csaknem 14 milliárd neuronjának mindegyike másik 7 ezerrel tart kapcsolatot”; „Az agy 30 milliárd neuronjának mindegyike 60 ezer hasonló neuronhoz kötődik.” A két idézet rangos népszerűsítő folyóiratok azonos hónapban megjelent számaiból valók. Pró és kontra? A tudományos sajtó dzsungel-e?

A népszerűsítő és szakirodalom közös forrásokból táplálkozik, de különböző célokat szolgál. A közös forrás a tudomány dinamikus rendszere. A tudomány fejlődését leíró, napjainkban általánosan elfogadott Kuhn-féle paradigmákra alapozó modellből kiindulva könnyen meghatározhatjuk a tudományos sajtó két válfajának kapcsolatát. (Paradigma=egy adott fejlettségi fokon lévő tudományágat determináló elvek összessége. Vö. Thomas S. Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions*; román fordítása: *Structura revoluțiilor științifice*. București, 1976.) A tudomány rendszerén belül a kutatások egyik fő célja: a paradigma bizonyítása. A problémák adott tudásunk révén feltehetően megoldhatók, csak az utat kell megtalálni. Kuhn rejtvényfejtéshez (puzzle) hasonlította ezt a folyamatot. Nem minden kérdésre sikerül azonban érvényes feleletet kapni, szükség lesz egyes alapfogalmak újraértékelésére, egy új paradigma kidolgozására.

A tudományos ismeretterjesztő cikkhez is a rejtvényfejtők nyugalomával fog hozzá az olvasó. Nem érhetik meglepetések, elégedetten veheti tudomásul: a leírt problémára megtalálták (vagy elismerték, hogy nem találták meg) a megoldást. A paradigmán belüli forrongások nem érintik az olvasót, hiszen csak a legritkább esetben ismeri annak alapelveit. A cikk megértéséhez nincs is ehhez szüksége. Egy szakcikk megértéséhez viszont feltétlenül ismernie kell a témakör paradigmájának alapelveit. Vége az olvasói idillnek, lehetetlenné válik semlegesen viszonyulni a kapott információhoz.

A népszerűsítés piramisa

Az intelligenciahányados tesztek tanúsága szerint a tudományos információ feldolgozására alkalmasnak minősülő egyéneknek alig 15%-a olvas szaktudományos vagy népszerűsítő lapokat. E szám elenyészően kevés, és a veszteségek felmérhetetlenek. Az ismeretterjesztés széles körben népszerűsíti a tudományos gondolkodásmódot, de nem lebecsülendő az ismeretterjesztő cikkek hatása a kutatókra sem. Segíti őket az analógiák feltárásában és egy általánosabb világkép kialakításában. A piramis csúcán külön e célra szerkesztett lapokat találunk. Ilyen például a *Scientific American*, *La Recherche*. Jellemzőjük, hogy cikkeiket a témakör vezető egyéniségei írják, akik forrásmunkák ajánlásával igazítják el az olvasót. Kimutatják: sokkal többen használják e lapokat segédeszközként, mint ahányan hivatkoznak rájuk. Régészet és csillagászat, atomfizika és lélektan békésen megférnek egymással, hallgatólagosan is a tudomány egységét hirdetve.

A népszerűsítés irodalmi műfaj — vallotta Pierre de Latil az 1966-os strasbourg-i nemzetközi kollokviumon. Ennek az enciklopédisták szellemét idéző vallomásnak a népszerűsítés két másik válfaja (a nagyközönségnek szánt ismeretterjesztés és a magazinok tudományos oldalai) ismeretében adhatunk igazat. Az alkotó-kutató és a befogadó-olvasó között legtöbbször egy harmadik láncszem jelenik meg: a tudománynépszerűsítő. Az ismeretterjesztő lapok cikkeit a témakörben dolgozó kutatók írják, hasonló végzettségű szerkesztők szerkesztik, de a munkamenet már nem teszi lehetővé az elmélyültebb dokumentálódást. A magazinok tudományos anyaga pedig gyakran avatatlan kéz által összevágott szenzációként feltálat, sokszor értelmetlen kollázs.

„Úgy tűnik — írta G. K. Chesterton *A hasznos információ védelmében* (1901) című csipős esszéjében — az embereket a szerelemnél és a bűnyügeknel is jobban érdekli, hányféle ajtókilincs található Londonban, vagy mennyi időre van szüksége egy szöcskének, hogy északtól délig átszelje Afrikát.“ Dr. Bal'a rákszerűmával vagy Uri Geller csodáival gyakrabban találkozunk magazinokban, mint szaklapokban. A veszély nem csekély, hiszen a laikus minden szenzációt „hihetetlen, de igaz“-ként olvas, míg ha ugyanezzel valamelyik sci-fi regényben találkozna, akkor lehetségesnek, de nemlétezőnek tartaná. (B. Jurdant: *La vulgarisation scientifique*. La Recherche, 1975. 2. 141—155.)

A népszerűsítő lapok fentebb vázolt hierarchiája dönti el, hogyan jut egy tudományos újdonság a szaklapoktól a napilapokig. Rendes körülmények között ez az átfutási idő 4-6 hónap. Az információ viszontagságos útja során degradálódik, a lényegtelennek tartott részek elhagyása egyre általánosabbá teszi, s így sokkal többet mond az átlagolvasónak, mint kellene. Egy majmokon sikeresen kipróbált orvosság — hatékony csodaszerré lép elő. Egy új integrált áramkör (évente több száz jelenik meg) — az elektronika forradalma. A népszerűsítés piramisa teszi tematikailag oly egyöntetűvé az egymástól nyelvi határokkal is elválasztott lapokat. A tudományos gondolkodás mindjobban elválik a mindennapi gondolkodástól. Ezért már a szerényebb tudománynépszerűsítő folyóiratok is mind gyakrabban fordulnak ahhoz a megoldáshoz, hogy a cikk alján eszközzől névcserezt indokló, gyakran a cikk lényegét meghamisító felületes ismertetés helyett az eredeti anyagot közlik fordításban. Igaz, ily módon megnő az átfutási idő, de azokban az esetekben, amikor a szerkesztő nem szakember, legalább elkerülhetővé válnak a félreértések. Elgondolkoztató, hogy a technikai újdonságokat főleg hírszövegként használják fel. A technikai végzettségű egyének különben is sokkal ritkábban publikálnak, mint az alap kutatásban dolgozó társaik.

A szakma szorongása

A népszerűsítés gyakran hálátlan munkájára vállalkozó szakemberek elenyészően kevesen vannak. Publish or perish! (Közölsz vagy eltűnsz!) Kuhn rejtvenyfejtői minden új folyóiratot szorongással vesznek kézbe: lehet, hogy saját, nyomdában lévő cikkük eredményeit közli előttük valaki. Ki vesztegeti hát az idejét tudománynépszerűsítéssel? (Az elsőbbségért vívott, gyakran nem is egészen gáncstalan küzdelem okozta 1976 két hírhedt tudományos baklövését is. A régen várt monopolust és a szupernehéz stabil elemek kimutatását ellenőrizetlen kísérletek alapján kürtölték világgá.)

A nyomtatott tudományos információ háromféle módon terjedhet: folyóiratok, könyvek és kutatási jelentések formájában. Ez utóbbiak anyaga általában megjelönik szaklapokban is. Ha figyelembe vesszük, hogy a tudományos újdonságok 98%-áról folyóiratokból értesül a kutató, kételkedni kezdünk a szakkönyvek fontosságában. Pedig a szakkönyv már csak terjedelménél fogva is több lehetőséget nyújt a szerzőnek egy olyan logikai rendszer felépítésére, melyben eredeti és másoktól átvett elemek szervesen fognak össze. Az évente megjelenő ötvenezer szakkönyv nem tartalmazhat 3-5 évesnél frissebb információt, hiszen megírásuk és megjelentetésük átfutási ideje súlyos teherként nehezedik rájuk. Ebből következik, hogy felhasználtságuk sokkal magasabb az alkalmazott területeken (például a technikában), ahol letisztult fogalmakkal dolgoznak, vagy pedig a humán tudományokban, ahol árnyalatos értelmezési eltéréseknek is szerepük lehet.

A technikai cikkek esetében (E. Garfield adatai alapján) a forrásmunkákat egy felsőmatematikai kézikönyv uralta 30%-os előnnyel (ennyivel idézték többször, mint a következő helyezettet). A hetvenes évek elején Angliában könyv alakban megjelent humán tudományos információ négyeszeresen múlta felül a szaklapokban megjelent információk mennyiségét. A forrásmunkák megoszlása „a két kultúra“ között 1975-ben: reáltudományok: 85% cikk, 15% könyv; humán tudományok: 47% cikk, 53% könyv. Mindkét esetben a vezető könyvek kutatási eljárásokat, adatfeldolgozáshoz szükséges számításokat tartalmaztak.

Egy könyvben olvasott információ mindig hitelesebbnek tűnik, mint ha szaklapban találkoznánk vele. Az olvasót a tankönyvek szelleme tartja fogva egy életen át. A szakkönyveket tulajdonképpen tartalmuktól függetlenül a népszerűsítő könyvek kategóriájába kellene sorolnunk. Mint látjuk, a kutatók ekként is használják őket. A jó szakkönyvek vagy összefoglalók a témakör adott fejlődési szintjén, vagy áttekintések egy adott szakterületről, vagy kezdőknek írt bevezetők.

A középkorban a tudósok magánlevelezés útján ismertették egymással kísérleteik eredményeit. A címzett gyakran újra elvégezte a laboratóriumi kísérle-

teket, hogy meggyőződjk levelezőtársa igazáról. Napjainkban ugyanazon a problémán egymástól függetlenül dolgozó kollektívák a tudomány gyermekkorának e szép emlékét változtatták át könyörtelen versengéssé. A „testis unus, testis nullus” maradt ugyan, de az egymásutániságot párhuzamosság váltotta fel. A szimulánizmus elkerülhetetlen velejárója pedig a sajtós harc. A dicsőség mindig azé, aki elsőként közölte eredményeit. A versengés ugyanakkor megköveteli, hogy a megjelent információ áttekinthető legyen. A szaklapok három évszázados története tulajdonképpen e követelményeket tükrözi.

A XVII. században megszaporodott a szakkönyvek száma. Szükségessé vált egy olyan rugalmasabb közlési forma, mely a magánlevelezés gyorsaságát a könyvtárak információs gazdagságával egyesíti. A rövid munkák könyv alakban való összefűzése nem tehet eleget az összes követelményeknek, így az első szaklap születésétől 1665-től, a *Philosophical Transactions of the Royal Society* londoni megjelenésétől számítjuk. E közlések általunk megszokott formájukat (szakosítás, csak a lényeges pontok érintése, forrásmunkák feltüntetése stb.) a múlt század végén nyerik el. A valaha is megjelent szaklapok számának történeti alakulásából kikövetkeztethetjük az áttekinthetőség információs határát. Ez a küszöb körülbelül 300 szaklapot jelent (D. J. de Solla Price: *Little Science, Big Science*; román fordítása: *Știința mică, știința mare*. București, 1971.). Amikor 1830 körül a folyóiratok száma elérte a 300-at, megjelentek a csak kivonatokat (abstracts) közlő lapok. A cikk címe, tartalmának ismertetése, publikálási adatai segítik a gyorsabb informálódást. A szaklapok tanulmányozása elkerülhetetlen, ugyanakkor számuk a kivonatoló lap terjedelme miatt nem haladhatja meg a százat. Ez természetesen a kivonatolás szakosodásához vezetett. 1955 körül már a kivonatoló szaklapok száma is meghaladta a 300-at. Ennél is eredményesebb tájékoztatási eszköz a tartalomjegyzékek lapja. E típusszakosodás egyelőre csak a nagyobb tudománycsoportokig (fizika és kémia, humán, orvosi stb.) terjed. Hetente közli a megjelent szaklapok tartalomjegyzékét, és az első helyen feltüntetett szerző lakcímét. Ez a lap típus nemcsak a közel 1000 szaklap folyamatos recenziálására nyújt lehetőséget, hanem a határtudományok eredményeinek követésére is. Az olvasó az őt érdeklő cikkekről levelezőlapon különnyomomat kér a szerzőtől. Legtöbbször az eredeti folyóiratot nem is látja, nem beszélhetünk többé a szaklapok „olvasottságáról”.

A legismertebb tartalomjegyzéklap-sorozat a *Current Contents*. A philadelphiai Institute for Scientific Information (ISI) jelenteti meg hetente hat tudománycsoportban. E lapok szerkesztését számítógépek végzik, melyek gyors statisztikai kimutatásokat készítenek az összefoglaló cikkek listájáról, a szaklapok felhasználtóságáról, a forrásmunkák kapcsolatrendszeréről stb. Az intézetnek a világ minden számottevő szaklapját átfogó adatbankjában végzett kutatásokat Eugene Garfield, az információs vállalkozás elnöke. Számadatainkat az ő cikkeiből merítettük. (*Current Contents*: megjelenik a *Current Contentsben*, 1975—1977.)

Mint hogy a különnyomatok rendszere megszűntette a szaklaphoz való köztötséget, a kutatók „láthatatlan kollégiumokba” tömörülnek. A hasonló szakterületeken dolgozók, az azonos paradigmát vallók elküldik egymásnak eredményeiket, cikkeik különnyomatait. J. D. Bernal már 1939-ben javasolta, hogy szaklapok helyett olyan intézményeket létesítsenek, amelyek a kért információt eljuttatják a kutatókhoz. Javaslatát heves tiltakozás fogadta, úgyhogy J. D. Bernal később visszavonta indítványát. Az UNESCO 1959-ben végzett felmérése melegeitette fel újra ezt az ötletet. A megoldás az adott információtömeg megfelelő szelektálásán és a megfelelő szakemberhez való eljuttatásán áll vagy bukik. Egy önszabályozó rendszer (a láthatatlan kollégium) mindig eredményesebb, mint az, amelyet kívülről irányítanak. A két ellentétes tendenciát — minél több lapot bevonni az információs rendszerbe, és ugyanakkor az egyre szűkülő szakterület minden újdonságáról számot adni — már csak a számítógépes adatfeldolgozás tudja összeegyeztetni.

Az ISI kulcsszavak vagy megadott szűk témakörök alapján hetente küldi előfizetőinek az összes, érdeklődésükre számot tartható cikk listáját, az alapszerző címével és a forrásmunkák számával kiegészítve. A számítógépes keresés hátránya, hogy a kulcsszavak előfordulása nem mindig teszi lehetővé a cikk tematikai besorolhatóságát is. E keresési rendszer másik sebezhető pontja a többszerzős közlemények eluralkodása.

A leggazdagabb publikálási területen, a kémiában végzett felmérés kimutatta: 1900-ban a cikkeknél még több mint 80%-át szignálta egyetlen szerző, 1960-ban már csak 30%-át. 1980-ra a szakcikkek felét háromnál több név fogja „fémjelezni”.

A kutatás nagykorúsága (Solla Price big science-nek nevezi), a hírnév utáni hajszja, a munkahelyi hierarchia — mind e hasznos információ nélküli információ-

robbanás tényezői. Mint láttuk, az adatfeldolgozás csak az első helyen feltüntetett szerző nevét veszi igénybe. De vajon e név mindig azonos a cikket megíró személlyel? Egy cikk átfutási ideje annál rövidebb, minél „nevesebb” a szerző. Legtöbbször a cikk minősége sem befolyásolja ezt az időtartamot. A század legnagyobb tudományos szélhámosságának tartják az öt évvel ezelőtt elhunyt Sir Cyril Burt munkáit az intelligencia öröklődéséről. Kiderült, hogy az angol oktatáslektan atyja légből kapott statisztikai adatokra támaszkodott. Társszerzői, adatainak feltételezett gyűjtői, M. Howard és J. Conway nemlétező személyek. Nevük alatt a Burt vezette szaklapban, a *British Journal of Statistical Psychology*ban gyakran jelentek meg dicséretesek saját munkáiról, támadások más elméletek ellen.

Volt egy olyan utópisztikus javaslat, amely a közlés névtelenségében látja a megoldást. Igaz, megszűnne az elsőbbség utáni hajszja, megszűnne a szerzők kilométeres listája, de ugyanakkor lehetetlenné válna a kommunikáció a szakemberek között, nem lehetne többé nyilvántartani sem a folytonosságot, sem a felhasznált forrásmunkákat.

Érdekes, hogy a technikai területek információs rendszere némiképp sajátosan alakult. Ha leszámítjuk az elméleti alapokat tárgyaló folyóiratokat, a technikai lapok legtöbbször gazdagon illusztrált, újdonságokat reklámozó magazin. Az olvasónak módja van az öt érdeklő hírekről a lapban található nyomtatvány segítségével részletesebb prospektusokat kérni. A nagyobb cégek saját kiadványaikban is ismertetik technikai eredményeiket. Ezek, bár cikkeik színvonalasak, nem kerülnek a szaklapok információs körforgásába. Talán ez is oka lehet a megdöbbentő statisztikának: a kutatók 70%-a dolgozik technikai szakterületeken, de eredményeik közlése csupán a tudományos cikkek 2%-át öleli fel. J. D. Bernal 1939-ben közölte ezeket az adatokat, számottevő változást azonban manapság is csak a technika fogalmának átértékelésével mutathatnánk ki. A magazinszerű, az általános tájékozódást segítő lapok szerepe e területen sokkal fontosabb, elméleti fizikusok, kémikusok éppen úgy használják őket, mint a mérnökök. A kísérlet és eszközei elválaszthatatlanok.

Rendszer a rendszertelenségben

Hogyan vághatunk mégis ösvényt ebben a dzsungelben? A szaksajtó összefüggéseinek törvényszerűségeit a statisztikai kutatások ismerték fel. Akár a szerzőket rangsorolták között cikkeik száma szerint (Lotka, 1926; Solla Price, 1963), akár a szaklapokat felhasználtságuk sorrendjében (Urquhart, 1956), akár a forrásmunkák eredetének eloszlását vizsgálták szaklapok szerint (Garfield, 1970), vagy a cikkeket rangsorolták forrásként való felhasználtságuk szerint (Garfield, 1976), a számszerű eloszlás a statisztikai adatok szabadságát is szem előtt tartva mindig azonos: a csúcsok látszólag indokolatlanul magas értékkel múlják felül az átlagot. Az 1961 és 1975 között publikált cikkek forrásmunkáinak statisztikáját a biokémiában és a molekuláris biológiában használt eljárásokat ismertető referenciák vezetik. Az első helyen 50 016-szoros hivatkozással *A proteinek mérése folin fenol reagenssel* című, 1951-ben megjelent cikk található. Többször idézték, mint a következő hat helyezettet együttvéve. Érdekessége, mint szerzője O. H. Lowry állítja, hogy voltaképpen már 1947-ben elterjedt ez a mérési módszer, de csak a kollégák körében, akik mint magánközlésre hivatkoztak rá munkáikban. A szerző az ő kérésükre fogott hozzá cikke megírásához.

Mivel magyarázható ez a jelenség? Az ember egyik legelemibb tulajdonságával, azzal, hogy minimálisra akarja csökkenteni a szaklapok számát, a feldolgozandó információt. Minél többen ajánlják tehát, annál olvasottabbá válik. Az a szerző, aki már 150 cikket írt egy témakörben, saját eredményeinek kombinációs lehetőségeivel élve nyugodtan írhat még 30-at. Ha kumulatív statisztikát készítünk a szakterület összes cikkéről, ezeknek felét a kevés, nagy termelékenységű kutató adja. Kimutatható, hogy számuk körülbelül egyenlő az összes szerző számának négyzetgyökével. Példaként idézzük Solla-Price-t: egy 1000 cikkess szakterületen körülbelül 300 szerző közül. Ezek közül 180-nak a neve nem is jelenik meg másodsorra nyomtatásban, csak 40-en lépik át a legkevesebb tízcikkess határt, közülük 10 viszont hatalmas tudományos cikkfűzért mondhat magáénak. (Adott szakterületen a szerzőnkénti átlag 3,5 cikk. Egyénítve minden 100 egycikkess szerzőre 25 kétcikkess és 11 háromcikkess szerző jut. A piramis tetején az 50 cikknel is többet közölt élő klasszikust találjuk.)

A szerkesztőségbe érkezett munkákat többnyire válogatás nélkül közlik, az igazi szelekció csak a publikálás után kezdődik. A londoni központi tudományos könyvtárhoz egy év alatt beérkezett 53 000 kölcsönzési kérelemből kiindulva Urqu-

hart kimutatta: a 9120 szaklap közül csupán körülbelül a fele után érdeklődtek, 2274 lapot egyszer sem kértek, míg a listavezetőt 382 kérelap tüntette fel, tehát a szaklapok 10%-a elég lett volna a kérelmek 82%-ának kielégítésére. Mivel a világ összes tudományos szaklapjainak száma 30 és 45 ezer között van, körülbelül 200 lap (40 000 négyzetgyöke) elegendő volna az olvasók felének szaktájékoztatásához. Hasonló értékhez jutunk, amikor a 2600 vezető szaklapban 1969-ben közölt cikkek forrásmunkáinak eredetét vizsgáljuk. Ezeknek fele 152 folyóiratban jelent meg. Mivel a gyakorisági lista végén szereplő lapok hozzájárulása a végösszeghez elenyésző (az utolsó 600 lap nem adta csak a forrásmunkák 16%-át), a tudományos világ pillanatnyi keresztmetszetét a vezető lapokra támaszkodva is megkapjuk. Ezt a csoportosulási effektust Bradford-törvénynek nevezzük.

A forrásmunkákból sok minden kiolvasható. Segítségükkel feltérképezhető egy témakör fejlődése, a folyóiratok viszonya. A megjelent cikkekből azonban csak minden harmadik válik forrásmunkává. Napjainkban már kialakultak a hallgatólagos szabályok a hivatkozások terén. (Hiba folytán egy bibliográfiai kutatásokról szóló cikkről lemaradt a 45 forrásmunka listája. Szerzője tíz év óta egyetemi előadásai során megkéri hallgatóit, jegyezzék fel, hányszor érzik egy-egy forrásmunka hiányát. A kapott számok 15 és 75 között mozognak. Középarányosuk 45.) Átlagosan egy cikk 13 forrásmunkára hivatkozik, de amíg a kémiában e szám 20, addig a matematikában 10 alatt van. Befolyásolja a szaksajtó nemzeti jellege is. A franciák a legfukarabbak, átlagosan 8,8 forrásmunkára támaszkodnak cikkeikben. Az 1961—1975-ös periódusban 40 milliószor használtak forrásmunkákat valamilyen létező publikációt. Természetesen e hatalmas mennyiséget a többszörös hivatkozások adják. Fentebb említettük a listavezető cikket, de még 116 400 cikk szerepelt az értékatárnak számító tíznél több hivatkozással. Nyolcvan százalékuk ugyanabban a periódusban jelent meg, és csak 0,42% 1930 előtt. A felhasználáshoz szükséges átfutási idő kisebb a természettudományokban (átlagosan három és fél év a humán tudományok hat és fél évéhez képest), mert itt a rövid cikkeket (letters) közlő lapok felgyorsították az információcsereit. A két csoport különböző fejlődési ritmusa is lehetővé teszi a differenciálódást. A technikában a szakkönyvek aránylagos túlhaladottságát a nagyon friss, maximum hároméves cikkek ellensúlyozzák. A „normális tudományt” (T. S. Kuhn) jelképező forrásmunkák felhasználtságuk csúcspontját rögtön publikálásuk után érik el.

Egy elavult paradigma irodalmát csak a túlbuzgók hasznosítják. A napjainkban több mint százszor felhasználta, a század elején megjelent cikkei közül (legtöbb biofizikai és biokémiai témájú) A. Fleming nem a Nobel-díjjal jutalmazott, a penicillin felfedezését közlő cikkével, hanem a lizozim kimutatásával van jelen. A nagy tudományos felfedezések paradigmamorból hatása ugyancsak a forrásmunkák elemzéséből mutatható ki. Az új paradigma elismerésekor az annak alapelveit lefektető cikkek hivatkozási száma ugrásszerűen megnő. Ugyanez a jelenség tapasztalható egy Nobel-díj odaítélése előtt is. Ez a kettő szoros korrelációjára utal.

Az 1975-ben legtöbbször idézett fizikai és kémiai cikkek szinte kivétel nélkül a kvarkok témaköréből kerültek ki. Az 1976-os fizikai Nobel-díjat Burton Richter és Samuel Ting az ún. „bájos” kvark létezésének kísérleti bizonyításáért kapta. Az 1975-ben legtöbbet idézett biomedikális cikkek az RNS mint információhordozó témakörben mozogtak. Az 1975-ös orvosi Nobel-díjon Howard Temin, David Baltimore és Renato Dulbecco osztozott a rákkeltő vírusok és a sejt öröklődési anyagának kölcsönhatása területén végzett kutatásaiért. Temin munkáira 1967-ig 268-szor, 1975 végén már 1849-szer; Baltimore munkáira 351-szer, illetve 1694-szer hivatkoztak.

A forrásmunkákra alapozó tudományanalízis a legmodernebb módszerek közé tartozik, a kvantitatív adatok biztonságát nyújtva e sokat vitatott szakterületen.

Ariadné fonala

Ejtsünk néhány szót a kutató viszontagságairól egy új feladathoz szükséges bibliográfia keresése közben. Klasszikus (legjellemzőbb) esetben a tájékozódást közvetlen tudományos közössége másodrangú lapjaival kezdi. E lapok nem tartoznak a Bradford-törvény adta elithez, ellenben a cikkek forrásmunkái majdnem kizárólagosan onnan származnak. A témakör vezető lapjait így meghatározva, átfésüli annak utolsó évfolyamait. Az érdekesnek talált cikkek forrásmunkái legtöbbször az illető szaklap régebbi számaiban megtalálhatók. Ez a vezető lapok egyik jellemzője. A forrásmunkák közt több az összefoglaló tanulmány. Ennek legnagyobb a bibliográfiai anyaga. Kezdődhet a tanulás nehéz útja vissza a jelenbe.

Ha viszont a kutatónak mindjárt kezdetben rendelkezésére állanak a forrásmunkák indexkötetei, sokkal gyorsabban és eredményesebben ér célhoz. Az ISI 1975-ös *Science Citation Indexe* (SCI) nyolc vaskos kötetben rendszerezte az év összes feldolgozott cikkének adatait. Ezekben megtalálhatja a szerzők betűrendes felsorolását, a felhasznált forrásmunkák szerzők szerinti csoportosítását és a kulcsszavak előfordulását alapján történő besorolását. A kulcsszavak vagy a szerzők szerint végül kiválasztja az érdeklődési körének megfelelő szakcikkeket. Ha a forrásmunkák száma magas, akkor valószínű, hogy átfogó jellegű, tehát érdeklődésre számot tartható cikkel áll szemben. Nem marad más hátra, mint kitölteni egy kikölcsonző utalványt.

A szerzők a gyorsabb publikálás miatt gyakran *nem* a tartalmuknak megfelelő lapokban közlik munkájukat. Az őket „megillető” szaklapban gyakran elő sem fordul a nevük. Mások hivatkozásai alapján mégis aránylag könnyen megtaláljuk fontosabb közleményeiket.

Milyen lesz, hogyan működik majd a közeljövőben a kutató információs csatornája? A saját szűk szakterületén megjelent cikkek listáját hetente elkészíti számára a bibliográfiai kutatási központ számítógépe. Az érdekesnek talált cikkeket megjegyezve, visszaküldi a listát, és egy pár nap múlva már kezében vannak a különlenyomatok (reprint). Időnként kimutatásokat kér saját munkáinak felhasználtságáról, új témakörök feltérképezéséről. Követi a munkaterülete általános problémáit, a határtudományokkal való viszonyt tárgyaló szaklapokat. Kikapcsolódásként kutatóknak szánt tudományos magazint olvas. Sok illusztráció, a tudományágak története, rövid esszék, újdonságokról szóló híradások tarkítják ezt a folyóiratot. Kongresszusok, magánlevelezések segítik a közvetlen kapcsolatot láthatatlan kolégiumbeli társaival.

Dzsungel-e a tudományos sajtó, kérdeztük írásunk elején. Legyenek jók vagy rosszak törvényei, rájuk támaszkodva végül mégis kikeveredünk a tudomány „útvesztőjéből”. Információrobbanás? Solla Price könyvének egyik idézetében Barnaby Rich a megjelenő könyvek mindent elárasztó tömegéről ír. Majd értesülünk, hogy az idézetet 1613-ban vetették papírra...

Ölelkező cézárok (IV. század)
Velence, Szt. Márk-bazilika
(Ditrói Ervin felvétele)

Erdőlők

Beszélgetés öt kovásznai emberrel az erdőről

Falusi otthonok ajtói nyílnak meg előttem. Földműves emberek otthonai... A 79 éves Olosz Károly mintha el is felejtette volna, hogy ilyenkor, amikor „gépbe“ beszél az ember, izgulni szokott. Szárynal a hangja, már nem is a szavakra gondol, hanem maga előtt látja az erdőt, küszködik a fával, mint egykor, 67 évvel ezelőtt, gyermekként, amikor először fogott fejszét kezébe. A nála tíz évnyivel fiatalabb Kovács Samu megpihen az asztal mellett. Az előbb érkezett haza a mezőről. Olosz Jóska bácsi és Veress Gyula a hetven felé jár. Szavaikból kibontakozik előttem a múlt, életre kelnek a régi idők, az erdők, a meredek oldal, amelyen robajló erővel szaladnak be a tőlük elindított szálegyenes fák, a vízmosásos patakok, melyek útnélküliségükben útjaik is voltak. Halloom a fejszecsapásaikat, látom, ahogy küzdenek a téllal, hideggel. Ezek az emberek az utolsók, akik még ugyanúgy járták az erdőt, ugyanúgy döntötték a fákat, hozták haza a vízfűrészzen, mint apáik, dédapáik, úkapáik. Az ő fiatalságuk előtt csigalassú lépésekben változott az élet. Evezredes hagyományok szálltak apáról fiúra, az élet, a természet titkai, s ők őrzői, tudói ezeknek. De fiaiknak nem adják tovább: ők már más életet kezdtek. Meghallgattam egyiküket, a 45 éves Sütő Lászlót, aki motorfűrészsel, „druzbával“ vágja a fát. Ha van valami közös a 45 éves és a 70 éves hegyaljai emberekben, akkor az az, hogy valamennyien szeretik az erdőt, s szinte meghatottan idézik fel a sok szépséget, amit rejteget, rejtgetett számukra. A Károly bácsik szájából az a múlt elevenedik meg, amely többé már nem tér vissza soha...

Kovács Samu (a későbbiekben *K. S.*; a többi adatközlő is nevének kezdőbetűjével szerepel): Akkor, mint gyermek, segítettem, mentünk, tettem a fát a szánra. De amikor aztán 12 éves lettem, egy pár lóval mentem én es az erdőbe, szigorúan. Négy lóval mentünk, apám jött kettővel, s én a másik kettővel. S úgy, úgy erdőlünk akkor. Apám küzdött, hogy vágjak csatlót, amíg ő ottan pucolta a fáról le a hót. Segítettem feltenni, mert ugyebár nagy fák voltak.

O. K.: Ahogy én az iskolát kijártam, én azután örökké mentem apámmal az erdőbe. Igen, de nekem rögtön két ökröt vett. Sokat erdöltem utána. Két télen avval erdöltem, s a harmadikon aszongya: „állj meg, met veszek én neked.“ S lovat es vett. S aztán mán én legén lettem. A tagosítás előtt a birtokok mind az uraké vótak. Az erdők es. S azután osztán jött a tagosítás. Az uraknak es kiadták, s a gazdáknak es mind. Csoportosultak, s osztán mind erdőt adtak. Jó darabokat kaptak ebből az Ölvésből, ahol mű es erdőlünk. Egy része a gazdáknak eladta a részt. Apám nem adta el. Azt mondta, ha egy bokrot kapok es, ami az enyém, nem adom el. S jó es volt. Használtuk, s éltünk utána.

O. J.: Valamikor gyermekkoromban édesapámtól hallottam: kovásznai viszonylatban az erdő arany volt. Me az erdőt nem kellett kapálni, a jég nem verte el. Kovásznának az erdő búza volt. Ha például egy gazdának arról holnapra szüksége volt pénzre, valamelyik gyermekére ruha kellett, befogta reggel a lovait, elment az erdőbe, levágott egy terefát, estére hazahozta, bevitte a gyárba, s abban a pillanatban kapta a pénzt a kezibe. Ha nem volt úgy rászorulva a pénzre, télen erdőt, deszkát vágatott, kásztába rakta, megszáritotta. Aztán jött az uzoni vásár, a prázsmári vásár, a földvári vásár.

V. Gy.: Én nem az erdeszetet tanoltam volt, én mesterséget tanoltam, de osztán beléjöttem az erdőlésbe es. Met én harmincban, ahogy leszereltem, lovat vettem. Osztán azután az erdőt róttam.

O. J.: Én es nem olyan korban kezdtem erdőlni, mint a kovásznai gazdafiúk, mert Kovásznán már a 14-15 éves fiúk az édesapjukkal mentek az erdőbe, de abba az időbe iskolába jártam. Én tizenhetedik éves voltam, amikor a Mikóból hazajöttem. Édesapámnak a lába eltörött, s akkor egyben, gyakorlatlan, de menni kellett. Igaz, hogy olyan két lovam volt, hogy többet tudtak az erdőben, mint én. Ha eltaláltam csak sugva mondani, hogy ho, azok ha nem tudom, a siklón jöttem is be, megálltam. S ha azt mondtam, ne Szellő, az ment. S így osztán kicsidenként belészoktam, beléjöttem, me mondom nagyobbacska voltam. Itt Fazekas szomszéd már egész kisgyermekkorában ment az édesapjával. Elől ment az öreg, vagy elől küldte a fiát, s kiáltotta: ásd meg a sáncot! Ugyelj itt! S beszoktak.

K. S.: Mikor én már gyermek voltam, akkor capina volt. De azelőtt, még előttem, hallottam, nem es volt capina, s rudakkal mesterkedtek, de hát capinával sokkal könnyebb volt. De a régi öregeknek nem volt capinájuk. Ne menjek meszsze, mikor én már kezdtem erdöltni, a szőrceiek rudakat hoztak, s úgy felemelték az ölikbe, s úgy tették a tajgába a fát. De hát amit ők megcsináltak annyira, én egyedül megcsináltam, capinával. Met ugye a mezőföldiek nem értették negyira az erdölést. Abba es bele kell gyakorlódni.

O. K.: Nyárba legtöbbször levágtuk. S meg es hántottuk a héjától. Lehúztuk úgy mezgésen. Osztán ha olyan helyt vót, hányni kellett a fát bé, eresztetni. Béjött a fa, csak tudni kellett, hogy bánják vele. Akkor untellagra raktuk elébb, az út mellett, s osztán úgy téiben akkor könnyen bántunk vele. Pláne a mü erdönk olyan vót, kettőt tértünk minden nap a kész fából.

O. J.: Tudták a régi öregek, hogy mikor kell levágni a fát, hogy erősebb legyen. Hogy azt a szü ne egye meg. Az eszközfát, amiből szerszámot csináltak, két karácsony között vágták. Azt is tudták a régi öregek, hogy mikor szárad jobban a fa. Melyik mezgén. Melyik holdváltozáskor. Például agusztus másodikka Ilia nap. Az Ilia nap holdfogytán levágot fa éppen úgy szárad, mint a tavaszi vágott fa.

S. L.: Mind egy helyre megy az összes fa, csak a télen vágottban nincsen meg a vérkeringés, az a nedv, mint nyáron. A bogarak a télen vágott fát nem kedvelik úgy, mint mikor az édes mezge beleszárad. Ahogy szokták mondani, jobban fúrja, jobban rácsálja ezt minden kártevő. De mi télen-nyáron egyformán döntöttünk.

K. S.: Ami itt, az első erdőben van, az nagyobb növésű, s nem olyan értékes. Ami osztán odahátra van, a hüvösebb helyeken, s magasabb helyeken, északos oldalakon, ott már tömöttebb, értékesebb az anyag. S azt mondják, hogy ott termik a dongafa. Ami osztán a havason termik, ott a Bartoson, Ölvesen, s Ölvespatakán, az dongafa, az úgy elhasad, mint a papír, olyan vékonyra. Abból csinálják a kádat, csebreket s a szitakérget.

O. K.: Hogy téli vágott-e vagy nyári vágott a fa, azt meg lehetett látni. A nyers fának, mi így mondtuk, nyers fa, olyan piros volt a deszkája, mint a rózsza. Osztán az épületmunkáknak mind azokat a szép szemerkefákat, téli vágottat izéltük. Amikor a mezge megjön, akkor már növésebe van, s akkor már gyengébb, puhább. Télen meg van pihenve.

V. Gy.: Reggel felkeltünk kérem szépen öt óraker, befogtuk a lovakot, elmentünk, s sokszor még este nyóc óraker es az erdőbe vótunk. Ugy es vót, hogy még tizenkettőker es jöttünk haza. Hol nagy vót a hó, hol nagy vót a sár... Mikor hogy boldogodott az ember, milyen vót az út s az időjárás. Olyan es vót kérem, hogy megenyhült az idő, szakadt a bojt, szakadt a bojt, kérem, s aszitte az ember, hogy agyonveri. A jókora hó reszakadt az erdőn a lombos fákra, s a fák ágai szakadtak le. Hcgxygen. S olyan es vót, hogy el kellett a fát es hagyni.

D. K.: En oda vágтам a fát, kérem, ahova akartam. Ahova nekem legjobban imponált. S egy helyből fészivel es levágtam. Két ódalról. Tudja! Met egyről nem jó. Két ódalról. Fészivel es béröttük. S mégpedig olyan élen, hogy egy nagy kő tetejin vót. S alig lehetett egyedül es megállani. Ledöllött szépen a fa. Met úgy vágтам, aszontuk, az inára ügyelj, ne vágd el. Met ha elvágja egyik inát, akkor a huzása odakap, s akkor nem oda esik a fa, ahova kell. Tudni kellett azt es. Belé kellett jöni abba es. Gyermekkorától kezdve!

K. S.: Tavasszal, mikor a mezge megjött a fába, elmentünk éjjeli hálóba. Levágtuk a fát, meghántottuk, s egész nyáron száradott. S akkor ősszel elkészítettük, elmentünk éjjeli hálóba négy-öt napra. Vittük az élelmet, ott hátramentünk, akkor elfürészeltük, melyik milyen vastag vót, 4 meterre, 6 meterre, vagy 8 meterre, milyen nagy vót a fa. S akkor behántuk a patakba, előkészítettük, met akkor nagy havak lettek, hidegek vótak, nagy tél vót. Elkészítettük, behánytuk a patakba, s megcsináltuk az utat, s akkor télbe mindennap fogtuk a lovat, s mentünk, megterheltük a szánt, jöttünk haza vele. Mindennap. Mindennap. Olyankor, amikor vágтuk a fát, kint hálтunk. Tettünk tüzet, a szabad ég alatt, egyik felől a tűz pergelte az ódalunkot, másik felünk fagyott meg. Teli vannak a lábaim hüléssel.

O. J.: A fa nem éppen oda esik örökké, ahova akarja, de legtöbbször lehet azért irányítani. Mert ahogyan régen mondták, hogy keresztibe, mint a csíkiak a lajtortját, akkor sokat kellett bajlódni annak a vágó vagy fuvaros embernek, míg oda tudta téríteni, hogy lovat lehessen fogni rá, vagy bé lehessen vetni.

K. S.: Mikor eső lett, a bojt alá meghúzódtunk, a tűz égegetett, s ott ültünk a fenekünkön, s vártuk, hogy virradjon meg, hogy tudjunk dolgozni tovább.

O. K.: A kemény fákat hamarabb vót kikészíteni, met nem vót annyi lomb rajtuk. Azért. S a bikkfán se. Ugy es vót, hogy még tiz fát es eleresztettünk. Egy kilométer s két szelvény vót az a patak. Egy kilométer s két szelvény. Met ott kánál vót, száraz kánál. Annak a fejibe vót a forrás, onnat vágтuk le. 12 fát

levágtunk egy nap. Jó téli időbe. Egyebet nem csináltunk, ledöntöttük, s az úgy esett a hányóba. Met hányónak hittuk azt, abba bé egy válu, s patakforma hányó, met vót víz es benne, s meg vót jegesedve, s minél bennebb ment, annál jegesebb vót, annál huncutabb vót. S megtakarítottuk a fát, annyira, hogy a hegyit se vágtuk el. Semmit. Met az jobban viszi. Mi mán tudtuk, hogy mi hordozza jobban. Mind elmentek egy kilométert s vagy két szelvényt. A nagy vízre. Oda mán lóval felmentünk. S este mind ott kaptuk őket. Jegesek vótak azok a hányók. Zuzmorás, rossz fák, s mindenféle vót ott. S úgy ment a fa, hogy még kukba szökött. Úgy ordított, hogy azt mondta, hogy az ágyu nem szól jobban.

K. S.: A béhányás vót nehezebb. Met ugye be kellett terelni a patakba. Az vót a legnehezebb, a béhányás. Meg a lefűrészelése. Met le kellett faszujkagózzal vágni a fát, s úgy kellett, nem mint ma a druzsbával. Egy szakasz bikkfa lehetett 1500-2000 kiló es. De capinával odatettem, ahova akartam. Tettem fát elejibe vagy melléje, s húztam előre ugyebár, s úgy mozgattam. Tettünk görgőt a fa alá, s akkor szaladt be az ódalba, a patakba.

V. Gy.: Hetekig vótunk oda. Hogyigen. Nyáron a lovakot elcsaptuk éjszakára, s nappal dolgoztunk velük. Csináltam kaszal fát es a társammal, jó cimborám vót. Gyorsan elbántunk örökké a fával. Hogy el! A fűrész es úgy ment kérem, mint a mozsika. De vót sokszor kérem olyan cimbor a erdővágáskor, hogy az embernek az ina szakadt el.

O. J.: Nem szabad nyomni, azt vígon kell járítani.

V. Gy.: Mint a primásnak a hegedű, kérem, úgy kell a fűrész járjon.

S. L.: Most már sokkal könnyebb az erdei munka, mint régen volt. Motorfűrészsel dolgozom, druzsbával. A kisegítő a fa mellől elpucolja az ágakat, s téli időben a havat, a fáról levágja a száraz csapokat, száraz ágakat, hogy közel lehesen állni a fához, ne legyen az veszélyes az embernek. A szemét, arcát, esetleg kezét is elkarcolná. Miután bevágtam, behajkoltam a fát, ő fejszével azt az ötcentis hajkot kiüti, akkor tovább megy, s én úgy kezdem a döntést szembeoldalról. A kijelölt helyre kimegyünk, az emberek kint várnak, amíg én azt mondom, hogy bejöhhetnek. Kivágunk nekik néhány szál fát, mi pedig tovább megyünk, mert egymás mellett nem is lehetünk. Amikor lepucolták ök a fát, akkor mi megyünk megint, felszakaszoljuk, méretre; ök tovább mennek, azt a helyet otthagyják, s mi folytatjuk a döntést.

V. Gy.: A fát meghántolták, rakásba rakták, s télen, amikor nagy vót a hó, mentek törtetni, húzatták a fát össze. A posványos helyeken meg kellett járni az utakat, met nem fagyott le, amikor olyan tél vót, mikor megáradott az út, jött a fa, kérem, döngött.

S. L.: Ahol nem tudunk közel menni, ott lapátolni kell a havat. Gyalog ember még átmege, de például állatoknak, ahol favontatás van, el kell hányni a havat. Utat kell nyítani, met az állat, az nem tud úgy menni. A csapágakat el kell szedni, met máskülönbben baja történik a lónak, levágja a sarok a lábát.

O. K.: Csakhogy veszedelmes vót ugye a bėjárás, met szoros volt a patak. Nagyon felemelte a szánót. Felemelte úgy, hogy a ló hátán felül. Mikor lerittyentette, ne féljen, met ha jó nem vót, ezerbe ment.

V. Gy.: A feirakodás úgy történt meg kérem, hogy az embernek olyan helyre kellett a fát huzassa az állattal, ahol egy kicsi komponálója vót, vaj gödör, amikor odakerült, hogy egyedül bírjon vele, a nagy fával. Met sokszor előfordult, hogy egyedül es a nagy fát fel kellett tenni. Olyan helyre húzatta, ahol egy kicsi mélyedője vót, hogy a talyigát vaj a szánt neki tudja döjteni. Ha szánra tette, a szánt bévágta az ember, hogy hadd csúszson tovább, s fát vágott melleje, s addig-addig, hogy fel tudta tenni. Hogy fel. Egy ember egy-két köbméteres fát kellett feltengyen a talyigára, s elege vót vele, meg kellett gondolja, hogy teszi fel egyedül.

O. J.: Az erdőlo embernek is okos kellett lenni. Me azt mondták régen is, többet ésszel, mint erővel. Me olyan fák voltak, hogyha nem gondolkozott ügyesen ésszel, azt bizony egy ember nem bírta volna feltenni. Ha az állatja megfelelő volt, odahúzatták, hogy egyedül is fel lehessen tenni, me máskülönbben nem jött haza a fa.

O. K.: A tolvaját annak a kétágúnak, akkora fa vót, hogy bizony-bizony két lónak elég vót. Hazahozták az én lovaim. Elhozták, de szinte egyedül én tettem fel. Így állott ni! Béessett a Búdös tetejin, a forrásnak. Má most egyedül ki kellett fordítsam, me nem volt ki segítsen, s én es kifordítottam szépen az egészet. Akkor aztán lejöttek ezek a Bende legények, na mondom, álljatok meg he, s segéljetez egy kicsit, tegyük sze fel ezt a fát. Legalább nekem es legyen segítségem, ha ledötik valahol, egyedül nem bírom fel. Jöttünk jól, elhozták a lovak, demán sötétedett, ilyenkor vót, úgy február végén, a szánút mán idelent vásott, megsoványodott, csak az északos ódalakba vót, ott ugye jó vót, de ahol napsütés vót, bizony érte. Ej, mondom, én a napsütésbe nem tudok menni vele. Lemejünk egyenesen

a Botocsának, azon ki a ponkon, jó mart vót, de nagy vót a bikkfa, met egy köbmeternél több vót, bikkfából pedig egy köbmeter nagy szó. S mondom ök vótak négy lóval, s én kétfővel. Na mondom, mennyetek ki. Az övékét kivitték, met olyan terét hoztak, hogy hosszabb vót a fa, s kiadta jobban. Amikor egyenesre kapott a ló, akkor már kétannyi ereje vót, s kihúzta. Na mondom, hajtások vissza a két kancát. Visszahajtsák, s reafogtuk. Na mondom, egy mennyen ki a tetejibe a ponknak. Hogy amikor kiérnének a lovak, az elsőt, amikor erőt kap a ló, riassza meg. Úgy es lett. Tuggya, a nagy bikkfát kihoztuk. Hogy mi magunk azt mondtuk, na, az iskoláját. Aszonták a Bende legények, no, ezt a figurát nem csinálja meg senki.

V. Gy.: A saroglyán kaszalyfát hordanak. A csúf helyekre kimennek, s még olyan hely es van, hogy nyáron es láncot kell tegyenek a kerekre... Osztán van fejsze, harcsafűrész, fűrészsel döntötték ezelőtt az erdőt. S hántó, vashántó es vót. S rúddal nyilalták, emelték az öregek a fát. Nagypám két kereket megkötött, s úgy jött bé a tehenek előtt. Ott vótam, mint gyermek, s a tehenek elé állított. Állj oda, ne, s menj előttik bé, azt mondta. Két kereket megkötött kérem, s csúszólag jött, s a tehenek hozták a bikkfát.

K. S.: Hát jöttem le az Ördöggátján egy nagy szakasz bikkfával, s a fa valahogy olyan fajlós vót, hogy befajlott, s bévetett lovat s mindenfélét, legkevesebb olyan negyven-ötven metert úgy hengeredtek a lovak, én meg szaladtam előttik a nagy hóban, met hogyha megálltam vóna, odaüött vóna a tere. Aztán mikor béjött az aljba, megállott a ló s mindenféle. De úgy hengeregtünk befelé az ódalon! Osztán szerencse, nem történt semmi. A csatlót el kellett vágjam, met már nem tudtam semmit csinálni, s egyedül vótam. Akkor ott hattam a fát, felültem a szánra, s hazajöttem. Aztán másnap mentünk fel még segítséggel, s feltettük újra a szánra a fát, s osztán ódaltonosan út vót ki, s kihúztattuk négy lóval a fát, s úgy osztán hazajöttem. S olyan es történt, hogy ott kellett maradjon a fa, ott pusztult el, met nem tudtuk semmiképpen kihozni. Olyan helyre esett bé.

V. Gy.: Olyan es vót, hogy száz szán vót egyvégebe, s egymástól nem tudtunk jöni. Sokszor megkéstünk kérem úgy, hogy még az Illyés patakába, hol talált a hatórai kúrtszó. Még este kilenc óraker, tíz óraker es jöttek le az erdőről. Egy-egy szán nem tudott menni. S akkor lovat kifogtak, csakánnyal nyomták.

K. S.: Vót egy-egy olyan dibdáb ember, hogy nem tudott elbánni a terével, ledőjtötte, s akkor menj oda, s emeld fel. Nagy terét tett, s gyengék vótak a lovai. S akkor húzasd ki a vontatókon. Ó, vót eset, hogy megkéstünk, s nemcsak egyszer, s főleg a gyenge elméjű emberek miatt. Met ha mi jöttünk vóna, már két-három órára itthon lehetünk vóna. De sokszor esszegyült két-háromszáz szán egymás végibe. Egyiknek ez a baja, másiknak az a baja, ledőjtötték, nem húztak a lovak, nagy terüt tett, hogy kicsi hernyóval nagy halat akart fogni.

V. Gy.: Az erdő nem mező, kérem szépen, hogy nem az. Az erdőn meg kell tanólni, hogy hogy kell járni, sok szerencsétlenség történik az erdőn. Ló es pusztult el, s embereknek lába törött el, karja törött el. Csufabb helyeken, ahová állatot nem lehetett odahajtani, a fát levágta az ember, felcsapta az orrát, hogy ne hasadjon a fa kereken, s akkor bécsapta.

O. K.: Feltörtetünk az erdőbe, apámmal, nyuguggyék csendesesen, s úgy vót a számításunk, hogy felmenyünk, s visszajövünk, hogy a puha havat egy kicsit nyomjuk meg. S az út jobbján, mingyán jövünk egy darabig. Valami rossz fát keresem a víz mellett, hogy majd ne éppen a földre tegyük. Nézek eléfelé, egy sárga lovam vót s egy fekete. A sárga ló erősen élénk vót. Figyelt a fülivel, s a helyit nem lelte. Mozgolódott mind. Híj az iskoláját, mondom, ne, édesapa, a farkasok hol vannak. Ott elül vót egy olyan átlépő völgyforma, s egy bojtocska ott. S ott keresztül mentek egyenkint, kilencen. Ej de szépek voltak, mint kilenc csitkó, tuggya! A franc félt-e, mi nem féltünk! Elindultunk vissza. Felmenyünk egy darabig, s aszongya az öreg, nyuguggyék csendesesen, Károly, aszongya, hallod-e, a juhok ott vannak, met akkor es, ha nem vót sok hó, felültek velik az erdőre, s ott pornyáltak, ott etették. Ott vannak a Kűskő alatt, aszongya, térítsd meg a lovakot, mennyünk haza. De ha felmentünk vóna, kérem, mit csinált vóna kilenc farkas, amikor mü ott négy lóval lettünk vóna?

V. Gy.: Medvét láttam negyvenhétben, a fából kijött Ölvesben. Egy fát azelőtt keresztül ejtettek az ódalon, s én azt a fát meghajkoltam. Likas vót a fa. Egyszer öcsém kiáltja, s látom, hogy sárga az orra, aszongya: Medve! A másik kiálcsa: Mee-mee-ed-vee! Vagy tíz meterre ha vótunk! Eppen ettünk Tamással, s aszongya Tamás, gyere, segéljünk a fát elvágni nekik. Haddel, mondom, elvágják, met ök már ettek, együnk mü es. Hát egyszer a medve kérem kibujik a hóból. Béasta vót magát, s mohával megrakta az a fának az alját, puhára ki vót padolva kérem. S hát olyan ordított, hogy az ódal csengett belé. A legények legények vótak, de megfutamodtak vót.

O. K.: Mentek a lovak, én es mentem utánik, egy kicsit el vótam maradvá. Látom, hogy a sárga erősen fülel, erősen nézi az avar, s idegeskedik. Mi a kutyát láthatsz, így szólok magamba. Lett vagy két ujjnyi hó, a szigonyos hó tetejire, s a farkasok mind eltáncolták. Hej, mondom, itt valami nagy bál vót az éjjel! Megforgattam a lovakot, s meg es állottak. Elölépek, s a gyeplőt megkapom. Hát a kutyafáját, ott van a mart alatt, ott szembe! Úgy kiszédtek a vaddisznó belit a farkasok, hogy tiszta vót, s egyebütt nem rágták meg. Na, hamar igyekeztek, s tegyek két szálfat olyant fel, amelyikre én fel tudom a vaddisznót tenni. Úgy es lett. Két szálfat hamar, amelyik könnyebb helyt vót, összeteszem. De vigyázni kell nagyon a lóra, így magamban, met a ló fél a vaddisznótól. Na de jöttünk jól. S hát jőnek Veres Mihályék. Mi van — aszongya — a lovaiddal, milyen csúful csinálnak! Majd meglássá, mondom. Hűj, aszongya, hol kaptad? Idefenn, mondom, itt kapám. Itt vót. Hazahoztam. Bojttal bétakartam, hogy a lovak es ne lássák annyira, s egy óraker itthon vótam a disznóval. Lett abból hús es elég, met osztán eladtam a cigányoknak. De lett olyan ülésbör belőle, hogy igazi. Ott van a gabonásban az ülésen most es. Osztán a vadászoknak ugye valamelyik bekodá-csolta, s megnézték, de lővés nem vót rajta.

O. K.: Gócz Antalnak eltörött a lába. Hát egy kicsi ügyetlenség es vót benne, met ő es igen merész vót, s nem vót annyira gyakorlott. Tudja, met merészkedni lehet, csak nem örökké! Tudni kell, hogy állj meg, met ennek mi a következménye. Fát eresztettünk bé, s az odaütte a másikhoz.

V. Gy.: Édesapám, kérem, erdőör vót, rakták a kaszal fát, a meterfát, sarog-lyára, kérem, fájós vót a lába, s odaállott, a saroglya fa readóllott, s a forcsokát összetörte, úgy, hogy soha azután ég ember nem lett.

V. Gy.: Engem es elkapot egyszer. Odabé vótam Köz csoportba, s reámdőlött a tere, s a két ló hanyottán a patak ódalába keresztül. Azt mondtam, ha az isten embert nem rendel ide, szépen meg kell szép halállal halni. A lábam bécsipte, kérem, s a fél karomat, s a lovak a patak ódalába fityegtek. Akkor közelbe került egy tanító. Oltyán tanító, s amikor őt megláttam, tudtam, hogy megszabadulok. Amikor kivettem a karomat a fa alól, meg vót feketedve. Vótam egy fél órát odanyomatva! Tartottam kérem a terét, de folyt rólam a víz, mintha öntötték vóna cseberrel. Egy hónapig nem tudtam osztán dolgozni, de a terefát azét hazahoztam még!

O. J.: Ilyen a Becsek Béla esete. Elment az erdőbe, a tere readólt, nem vót segítsége, hogy történt, azt csak a jóisten tudja, halva találták.

O. K.: Szász Jánost a tere nyomta vót meg. Bémaradott a lovak alá. Jeges vót az út, s tett — úgy mondtuk — morgóra láncot a kerékre. De elég az hezza, hogy nagyocska terefa vót, s síkos vót az út, s megnyomta őket. Nagy vót az esés, úgyhogy osztán bémaradott alája, s cafatba törte... S Pócsa Ercsi es. Csak azon az úton, met csak ott vót az Ördögátján. Ő es úgy hótt meg.

V. Gy.: A Küskő tetejin vót, s kereket kellett vóna kössön, s igen előjött, sebe-sek vótak, a tere meglőkte, leütte, s összetörte.

O. K.: Én sohase szerettem a ló előtt járni. Vajigen, rendes úton. De amikor jeges vót, akkor tudta, a tajigára vagy a szánra. A tajiga veszedelmesebb vót, met ott jött a kerék. Szánon egészen más vót, met ott lehetett szökni, ki lehetett szökni belőle, ha látta, hogy veszélybe van.

O. J.: A jó erdőöl ember nem kínlódott fuvarba sokat... Az állat odahúzta a fát. Attól függött, ha jó, megbízható állatja vót. Én nem voltam nagy erdőöl ember, de nagyon szeretem az erdőt. Azt is el merem mondani, hogy velem se kellett az erdőbe kínlódni. Met én, ahol egy ember elment, akármilyen csúf hely, én is utána egy pár lóval elmentem.

S. L.: Amikor kiérünk, mindegyik tudja a kötelességét. Én mint motorfűrész, s a segítóm, mi megyünk előre, mi döntünk, az emberek addig nem jöhetnek közel, míg nincs legalább mindegyiknek egy fa ledöntve, s amíg dolgoznak a fejszések, mi tovább megyünk dönteni. Figyelmeztetjük egyik a más, hogy ezt így kell, ha nem csinálta jól. Tizenkettőkor szintén összegyűlünk csoportba, ebédelünk, körülbelül egy órakerig, akkor újra nekifogunk, egészen amíg lehet látni. Nyáron már hosszabb az idő, s nem kell a hidegtől rettegnünk. Akkor ha leül az ember, nyugodtan pihen. Télen bizony legtöbbit felállva ebédelünk. Munka végén visszamegyünk a kabánba, mosakodás, mindenki hozzálát a saját főzéséhez. Akkor utána van táskarádiókn, azt hallgassuk, mások pedig szórakoznak vagy lepihennek. Egyik mond ilyen, a másik olyan falusi történetet, ezt hallotta, a nagyapjától azt hallotta, elmondja azt a mesét, szóval ki mit tud.

O. K.: Olyan utakat nem csináltunk, nem vót módunk arra, amelyeneket most csinálnak az erdőkön. Ej, ha ilyen utak lettek vóna, uram, álmodtunk vóna! Akkor tudni kellett, hogy hol es csinálja az utat, s hogy es csinálja. Met ugye a pata-

kokon elrontotta a víz, met vótak esős idők, s eszezavarta. Még a hányódó fa es annyi vót, hogy most jó vóna, ha az udvarra mind béesnék.

O. K.: Szánnal a ló se romlott, s az ember se romlott. Úgy. Könnyen járt. S könnyűd vót a terhelés. Kerékre nehezebb. Hát annak es vót módja, ugyebár, megterheltük azt es, ha úgy kellett, akkor mán sokat nem erdőtünk, tajigával. Azér, hogy akkor mán jött a gazdaság. Jött a mező. A fát, amit hordtam, tönköt, azt márciusba mind ki kellett vágassam, hogy legyen deszka. Nekem vót kétezer szál deszka itt az udvaron. Csak két lótól. S még azonkíjjel vagy tizenöt öl fa.

K. S.: A fűrészt a víz hajtotta. Vízikerék, úgy mondtuk, s fel volt szerelve szabályszerűen két vassal, három vassal. Vót áttétel csinálva. Fügőlegesen vágta a fát. Attól függött, mennyi vót a víz, úgy ment. S hogy mekkora vót a tönk. S azt beállítottuk úgy, amilyenek akartuk, hogy legyen tizennyolc milás vagy huszonégy milás, vagy negyvennyolc milás, attól függött, hogy milyenek akartam én a deszkát vágni, aszerint spanoltam a gátért. A tizennyolc milásból csak kertet csináltak. Amelyik huszonégy milás volt, bútoranyagnak, s az ötven milást asztalos-árunak, ajtóknak, ajtótokoknak vették az asztalosok.

O. K.: Ha jó lovam vót, akkor könnyűd vót. De ha rosszféle vót, akkor vége vót. A siklón alól vót a fűrés, odahordtam én a fát. S hármat es tértem, olyan nap es vót. Igaz, hogy a ló es jó vót. Untellag, úgy mondtuk, s a fákat arra raktuk, nem a földre. Hátul es tettünk alája fát, s elől es. Felhengerítettük rea. S osztán onnat könnyűd vót az embernek bänni. Odaállott a szánnal.

V. Gy.: Olyan deszkát egy se vágott, mint Vajna Gaspi a siklónál. Jó szakember vót, jól tudta kezelni a vasat, s gyönyörű deszkát szokott vágni. Két-három vasat, még esetleg többet es tett bé, ha apró vót a fa. Itt Kovásznán sok fűrés vót. Régen, amikor egy vasra vágta, azt mondták az öregek, száz szál deszkát egy fűrészfartató ki kellett egy nap vessen. Több vassal szaporább vót, de előre még nem vót az az erőszaporító megcsinálva.

K. S.: Cserefa, bikkfa, nyírfa, gyertyánfa, fenyő, szemerke, s mindenféle vót itt az erdőbe. A szemerke kimondottan bútornak való. A bikkfából abból mindenfélét lehet csinálni. A nyírfa meg szerszámfának, s a szilfa, az es szerszámfának való. A cserefa az sasnak, deszkanak, s mindennek jó.

V. Gy.: Amelyik jó fa, bútornak való, annak nem szabadott seres legyen, vagy bogos erősen. A bogosabb fából vaj csűrpadlást, vaj istállópadrást, vaj kertdeszkát vágta. Ami bútoranyagnak ment, azt kellett megválogatni. Vaj még szitakéregnek es. Szitakéregt es csináltak. Itt vótak öregek, akik megvették a fát gombolyagul, s elvágta, elhasították, s szitakéregt csináltak belőle. Becsek György faragta a szitakéregt, de meghótt kérem.

O. J.: Kendes, becsületes ember vót Gyuri bácsi. Gyula sokat adott neki kéregnek való anyagot, de annak osztán olyan kellett legyen, mint a gyolcs. Abba bog nem szabadott lenni. Az úgy ment, mintha fűrésszel vágta vóna.

K. S.: Amit szerszámfának vágunk télbe, akkor az olyan lett, mint a csont, amikor megszáradt. Az nem törött, nem szakadott. Az vót a minőséges. A mai fiatalok s a mai mesterek nem tarcsák be. Hát vannak ugye házak, százévesek, s épek, nincs semmi. S amit ma építenek, mán három-négy év után a gomba eszi meg. A régi öregek, amit télen vágta, abból építették a házat. S még száz év múlva es, ha elboncsák az öreg házat, még ma es olyan, mintha ma vágta vóna az ember. A szú se támadja. Az a nedvre megy rá.

S. L.: Be van a kabánunk nagyon szépen rendezve. A hálásunk nagyon jó. Van takarítónó, aki a tisztaságot rendezi. S mindenki saját magának rendezi a főzést. Mindenkinek van saját edénye, amit hazulról vitt. S ki mit vitt, azt ott megkészíti. Etelt is szoktunk hétfőn vinni, főtt ételt, azt csak melegíteni kell.

K. S.: Én ki se tudom mondani, olyan élvezettel mentem én az erdőre állandóan. Olyan, olyan jobban mentem el az erdőbe dolgozni, mint a kocsmába. Úgy, hogy olyan jó kedvvel, én nem es tudom, hogy miért. Egyesek félték, nem mentek, de én élveztem. Mán két órákor felkeltem, három órákor elláttam az állatokat, és öt óra-fél hatkor mán úton vótunk. Akkor úgy vót, menni kellett, s én szerettem, élveztem, s én ma es szívesen mentem, míg a lábam nem került trombózisba. Én szívesebben mentem az erdőbe, mint akár a mezőre. Most a kollektív megalakult, s ugyebár mán a fél koron túl vótam, de a fiatalok nem szerették, hogy erdőbe menjenek. s mi öregekül elvállaltuk, hogy ott háltunk az erdőn. A lovaknak vót egy kalyibacska, s nekünk egy barakocska csinálva. Igaz, hogy szenvedni kellett, estig dolgoztunk, s akkor este lásd el a lovat, s főzz magadnak vacsorát, s aludj ott a kopogó deckán. Nem vót kényelmes, de szerettem, met úgy bírtam, s tudtam, hogy kell elbánni a fával.

Vasárnap délután I.

Száz kóristából egy lesz szólista . . .

Csöndes kis családi házak, csöndes kis családi kertecskék sorakoznak egymás mellett, valahol az egykori „csöndes kis tisztviselőnegyed”-nek nevezett nyugodalmas városrészben.

Igaz, ma már nem olyan nyugodalmas. Illetve, most éppen nem nyugodalmas. A csöndes kis házak csöndes kis kertjeiben betonkeverők, óriásdaruk dörögnek-zúgnak reggeltől estig — ide is beépül egy kis lakónegyed.

Nagy Sándor, az Unirea Gépgyár új gyáregységének osztályvezetője és családja bosszankodik is érte eleget.

Hiszen, mint a családi fényképalbumból előkerült gyönyörű szép kerti felvétel tanúsítja, éppen ott, a kert végében volt szokás egy-egy vasárnap délután flekkent sütni.

A felvétel tényleg gyönyörű.

A fű vadzöld, igazi.

A hús rozsdavörös, igazi.

A füst fátyolkék, igazi.

Hogy is mondjam — olyan igazi élet ez a flekkensütés itt ezen a képen. Flekkensütés csak — de élet, olyan igazi élet. Amihez hasonlítva családlátogatásunk képe csak olyan amatőrfelvételként marad meg emlékezetemben. Nagyéknál töltött háromórányi életünket kissé olyan papírízű életnek érzem.

Pedig az igazi életről beszélgettünk.

Vajon csak a franciaországi vendégek Kodak-filmje lenne a hibás? Mely abban a pillanatban, ahogy elfordulunk a flekkensütőtől, valahogy azonnal kicsúszik a hétköznapi élet képe alól?

Vagy az volt a baj, hogy a családfő este fél kilenckor jött haza a gyárból, és semmiképpen nem beszélgethettünk volna egy flekkensütés hangulatában?

Délutáni beszélgetést szerettem volna itt is.

És vasárnapit.

Szerda esti lett belőle. Sőt, késő esti beszélgetés lett.

— Hánykor ment el itthonról ma reggel?

— Hat óraker.

Nagy Sándor a jó tizenhárom órás hosszított műszak után hazaérve, pucásban lép be közénk, a szobába.

Elnézést kér, hogy megvárakoztatott bennünket, úgy számította, hogy hétre hazaér, ám az utolsó pillanatban telefonáltak érte a részlegre, jöjjön be a gyárba, gyűlés lesz.

— Este hétkor?

— Amikor van rá idő.

— Vita volt — vagy csak utasításokat kaptak?

— Tegnap kaptunk bizonyos utasításokat, s a mai munkanap végeztével be kellett számolnunk, mit sikerült gyakorlatba ültetnünk.

Megpuszilja feleségét, megpuszilja kislányát.

Kettőjük közé ül le a kanapéra.

Míg az elénk tett tejszínhabos feketekávé t kavargatjuk, önkéntelenül azon próbálkozom, hogy ezt a csendes, nyugodt, úgy is mondhatnám: polgárinak tűnő hirtelen esti békét valahogy összepászítsam azzal a múlttal, azzal a pályavonallal, melyet Nagy Sándor az utóbbi huszonöt év alatt meg kellett járjon ahhoz, hogy oda juthasson, ahol van.

Életpályáját részben már ismerem.

Míg várakoztunk reá, felesége magától adódó természetességgel kezdte el a férje élettörténetét mesélni — s nem a magáét.

(Nem én mondtam, hogy az érdekel — ő gondolhatta így.)

Nem megy az összepászíttás. Valami hiányzik ebből a békés mai estéből.

A huszonöt év alatt megélt történelmi idő zaklatottsága.

Ami az eltelt időre utal ezen a mai estén — az csupán a múltó időhöz társult élet fáradtsága.

Nagy Sándor tizenkét éves korában árván maradt. Egy nagybácsijához került, az vette — úgy-ahogy — pártfogásba. Nevelte, taníttatta — amennyire értelmét látta. Négy gimnáziumot végzett, utána inasiskolát.

Az ötvenes években kezdte meg a munkát. Húszéves korában szó került róla, hogy kiküldik tanulni a Szovjetunióba. Két-három fiatal vittek volna tőlük.

A gyár nem egyezett bele. Ők voltak a legjobb fiatal szakmunkások.

„Itthon van rátok a legnagyobb szükség!” — mondták.

Mérnök szeretett volna lenni. Egyelőre hát lemondott róla.

Ugyanabban az időben lehetett, hogy felesége — akkor még hajadon — elvégezte az óvónőképzőt. Apja kisiparos volt, szóba sem jöhetett, hogy egyetemre menjen. Tanárno szeretett volna lenni. Lemondott a továbbtanulásról.

A férfi esztorgályozott tovább. A lány tanított tovább.

Ötvenötben összeházasodtak.

A fiatalasszony otthagya a munkát. A fiatal férj nekifeszült az életnek — s a tanuláshoz.

„Csakhogy az akkor már nem volt olyan könnyű. Nem úgy értem, hogy neki vagy nekem — nekünk nem volt olyan könnyű már akkor. Csakhogy benne mindig is volt ambíció. Ha ő valahol valamilyen továbblépési lehetőséget látott, ő azt nem hagyta ki soha. Mindig több akart lenni, mint ami volt, mert érezte, hogy van hozzá ereje, energiája, intelligenciája.”

Megkezdődtek hát a tanulás évei. Csakhogy ennek mostmár ára volt — amit nemcsak ő, de az egész család „törlesztett” nap mint nap az életével.

Mikor a kislányuk megszületett — a IX. osztályt járta az esti líceumban.

A gyárban akkor már mesteri beosztásban dolgozott — bár ehhez nem volt meg a kellő végzettsége.

Leérettségizett — s elhatározta, hogy folytatja. Felvételizik a mérnökre.

„En akkor úgy elkeseredtem, hogy az még hat év délutáni egyedüllet, itthon-ülés — lehet, talán azért nem is lett belőle akkor semmi” — mondja az asszony.

Mintha a hasonló helyzettel való félelem még most is szorítaná a szívét. Kezében kicsi, maga fabrikálta bábú, játszik vele, elbábrál a kicsi pulóveren, amit ő kötött a bábunak, végigsimít a kicsi farmernadrágon, amit ő varrt a bábunak, beletúr a kis kóchajba, amit ő ragasztott a bábunak, még egy pirinyó szájmuzsika is előkerül a bábú zsebéből. A bábút Sanyinak hívják.

Nemtörődöm, kicsi hippi-Sanyi. Minden bizonnyal irtózatosan nagyoknak tűnünk a szemében, letről, a padlóról nézve.

— A gyár kérte, végezzem el akkor legalább a mesteriskolát. Elvégeztem. Hetvenkettőig mesterként dolgoztam. Aztán főmester lettem, majd hetvenötben osztályvezetővé léptettek elő.

Nagy Sándor pontosan emlékszik a napra: február huszonnyolcadikán.

A beinduló új üzemegység három osztályvezetőjének egyike lett.

— Kivételesnek lehet tekinteni ezt az előléptetést?

— Abból a szempontból igen, hogy én vagyok az egyetlen olyan mester a gyárban, aki ilyen beosztásban tevékenykedik. A többi osztályvezetői posztot mindenütt mérnökök töltik be.

Nagy Sándor pályavonala így tehát töretlen.

Azt hiszem, ilyen felfutásra mondják azt a munkások, hogy karriert csinált.

„En csak dolgoztam, kérem. Igaz, nem tértem ki soha a feladatok elől.”

Nagy Sándor munkájáról elsősorban kötelességtudattal beszél.

Nem szeretettel, nem lelkesedéssel, nem háborgással.

Mint az, aki elsősorban kötelességtudata révén érte el munkájában azt, amit elért. Konfliktusai is jöszerevel a kötelességtudat konfliktusai. Mintha életének alapvető problémái nem abból fakadnának elsősorban, hogy vannak becsületes és aljas, igazságos és igazságtalan, gyáva és bátor, kisszerű és nagyravágyó, megvesztegethetetlen és talpnyaló emberek körülötte, hanem abból, hogy kötelességtudó és kötelességüket nem tudó emberekből áll a világ.

Azt mondja:

„A mi gyárrezslégünk olyan gyors ütemű fejlődésen ment keresztül, hogy amit mi itt három-négy év alatt elértünk, ahhoz, normális fejlődési ütem szerint, tizenöt év kellett volna. Így hát egyszerűen nincs is rá mód, hogy mondjuk kötelességtudatuk alapján is megválogassuk az embereket. S ugye, száz kóristából egy lesz szólista... Tízével, százával jönnek a fiatalok a faluból a szakiskolába, a szakiskolából a gyárba — szakmájuk van, joguk a munkához van, ám kötelességtudatot nem mellékelnek a diplomához sehol!”

Es azt:

„Ma a legtöbb bajuk talán éppen azzal van a vezetőknek, hogy ezt a vegyes tömeget sokkal gyakrabban kell ellenőrizni, sokkal többször kell utasítani, sokkal

figyelmesebben kell nyomon követni mindennapi munkájában, mint egy összeszokott, kollektív kötelességtudattal is rendelkező gárdát.“

S azt:

„En azt is mondom mindig: nem a gépekkel van baj, hanem az emberekkel. Őket nehezebb egy ritmusban tartani. A fegyelmet sok esetben mi még csak kényszerítéssel tudjuk megtartani. Nincs kötelességtudat.“

Nemtörődöm, kicsi hippi-Sanyi figyelmesen hallgatja az előadást.

Mellette halomban Melinda albumai, melyek pólyásbaba korától havonként négy, mottóval ellátott felvételen örökítik meg a kislány életét.

Az egyes számú album első oldala: „Melinda I. hónapos.“ A cím alatt négy kép: „Már tetszik a világ“, „Olyan vagyok, mint a tojás“, „Lehet kattintani!“, „Jaj, nagyon süt a nap“.

A felvételeket, beírásokat, egyik-másik albumot is — a mama készítette.

Nagy Sándort ma már semmiképpen nem lehet munkásnak nevezni. A munkássághoz tartozik, de nem munkás. Abban az értelemben semmiképpen nem, ahogy régi barátja — egykori inastársa — még ma is csak az a satupad mellett.

És nem lehet csak annyi a különbség, ahogy Nagy Sándor gondolja:

„Nekem van kocsim, neki nincs. Ennyi köztünk a differencia!“

Nem lehet ennyi a különbség, mert egy felfelé ívelő pályavonal nemcsak funkcióban hoz változást, de életforma-, életmódbeli különbséget is kitermel.

Nagy Sándor ma már semmiképpen nem azt az életet éli, amit ma is satupad mellett dolgozó egykori inastársa él.

Hisz épp az különböztette, különbözteti meg őket egymástól, hogy ő már annak idején *alkalmas* volt a kiválásra. Ha alkalmas volt a kiválásra — mindenképpen másképp kell látnia az életet.

S ha másképp látja — másképpen kell élnie is.

Miben éli másképp?

„Hát természetes, hogy van bizonyos különbség! — magyarázza az asszony. — Mert mi itt ugye már mégiscsak egy más nívón beszélgetünk. Mások a barátaink, még ha el is mentünk hozzájuk egyszer-egyszer. Igaz, inkább régebben. Meg a lakásuk is, ugye, más, mint a miénk. Hogy értem ezt? Csak egy példát mondok: ott tele van a lakás kristállyal. Kristályvázákkal meg kristálypoharakkal. De könyvre már ők nem adnak ki pénzt.“

„Nem mintha nem lenne pénzük, csak éppen az a pénz másra megy el, mint például nálunk — mondja a férfi —, be-beülnek sörözni, vacsorázni egy-egy

vendéglöbe, mi oda nem járunk, a barátaink sem, mindegyikönknek van kocsija, abba ülünk be, kimegyünk a zöldbe, flekkent sütünk, beszélgetünk, járunk színházba, operába, megtárgyaljuk egymással az előadásokat...“

És természetesen rendszeresen vásárolnak könyveket.

Kedvenc írójuk: Szilvási Lajos és Berkesi András.

Sok ez a különbség? Kevés?

Minőségi ez a különbség?

Különbség-e ez egyáltalán — vagy csak különbözőség?

Jellemzik ezt a másfajta élethelyzetet — vagy csupán kitöltik a kereteit?

Tejszínhabos fekete, Melinda albumai, önképzés, Szilvási—Berkesi, flekkensütés a zöldben, színházbajárás.

Kétségkívül: egy másfajta élethelyzet sémái mindezek. De — sémák ezek is.

A minőségi különbség területe — a munkahely marad.

Ott a régi melóstárs minősége és a vezetővé emelkedett egykori munkás minősége — már lényegileg szembehelyezhető.

A kétféle magánélet minősége — még nem.

E két élet ellentétei így hát természetes módon nem a magánélet terén, hanem a munkaviszony terén élesedhetnek ki.

Amelyeket — lelkiismeretfurdalás nélkül — csak a kötelességtudatra apellálva lehet feloldani.

Lulu Massa, *A munkásosztály a paradicsomba megy* című olasz film szuper-munkása az átlagból való kiválása pillanatától kezdve nem fölé-, csak szembe kerülhetett melóstársaival.

Azt mondja Nagy Sándor ezzel kapcsolatban:

„Annak az volt a tragédiája, hogy nem volt szolidáris a saját társadalmi rétegével. Nálunk is lehet, vagy van is ilyen típusú munkás, de ugye, jól tudjuk, nálunk az az irányelv, hogy amit egy kitűnő munkás tud, azt át kell adja a többieknek is, nem kamatoztathatja csak a saját maga számára a tudását, tehát nálunk egy ilyen kiugró teljesítményekre képes munkás mindenképpen pozitív példaként van jelen. Nálunk általában csoportakkord javadalmozási rendszer van, mely eleve arra ösztökéli a jobb munkásokat, hogy ne csak magukkal, de a gyengébbekkel is törődjenek, tehát ez a helyzet humánus.“

Ez így igaz is.

Am mit is mondott a csoportakkorddal kapcsolatban múltkori beszélgetőtársam, a kitűnő autószerelő? Aki a csoportakkord problematikáját „alulnézetből“ látja?

„A jó szakmunkás a gyengék helyett is dolgozik. A kereset tehát nagyjából kiegyenlítődik — de a tudáskülönbség nem.“

— Az nem pont úgy van, kérem, hiszen a csoportvezetőnek és a mesternek, aki látja, ki mit és hogyan dolgozik, jogában áll plusz-mínusz húszszázalékos jövedelemkiigazítást eszközölni az egyéni teljesítmények függvényében, ez biztosítja a csoporton belül a harmóniát, az esetleges különbözőségek dacára is. No persze, ezzel a plusz-mínusz húszszázalékos kiigazítással szemben is merülhetnek fel ellenvetések, ám ha ilyesmire kerül sor, s a mester vagy a csoportvezető nem tudja elfogadható módon megmagyarázni a helyzetet, akkor kimegy közülünk valaki, s úgy együttesen a csoporttal nyíltan megtárgyaljuk a félreértéseket. Elmagyarázzuk az álláspontunkat, s utána megkérdezzük: van-e még valaki, aki nem érti? Álljon föl, mondja el ő is nyíltan a véleményét.

— És felállnak az emberek ilyenkor?

— Nem szoktak. Akkorára már mindenki belátja, hogy igaza volt a mesternek vagy csoportvezetőnek: helyesen döntött.

Biccant a fejével.

Nemtörődöm, kicsi hippi-Sanyi is mintha biccentene.

S biccent a tejszínhabos fekete.

Visszakerülnek a szekrénybe Melinda albumai. Visszakerül nemtörődöm, kicsi hippi-Sanyi a kanapé mellé, a földre. Vissza az üres kávéscsészék is a konyhába.

Mintegy azt példázandó: minden jó, ha... a dolgok végül is megszokott, biztos helyükre kerülhetnek.

Csak arra a Kodak-filmre ne emlékeznek annyira.

Melyen a fű vadzöld volt. A hús rozsdavörös. A füst fátyolkék.

A népét szolgáló írástudó példája

Vámszer Géza pályaképe

Két éve, önkéntes népismereti gyűjtőink önálló kötetben való bemutatkozását tervezve, a legyengült szervezetű Vámszer Gézától már nem várhattuk legutóbbi gyűjtéseinek feldolgozását; ahelyett arra kértük, hogy — az idős korban ügyviszívesen visszaemlékező ember módján — örökítse meg életpályája legjelentősebb szakaszának néhány jellegzetes mozzanatát. Így született meg a *Népismereti dolgozatokban* (41—46.) olvasható írása a két világháború közti korszak csiki népismereti vonatkozású mozgalmairól. Akkor még nem sejtettük, hogy megjelenésekor írása már több lesz, mint aminek szántuk: időközben bekövetkezett halálával új jelentést kapott. Már nem csupán egy elmúlt korba visszavilágító emlékezés, hanem búcsúvétel, utolsó hagyakozás is. Életpályája körülményeinek ismeretében értékelni munkássága áttételesen a más feltételek közt élő-dolgozó mai értelmiségiek számára is figyelmet érdemlő örökség.

Vámszer Géza sok évtizedes tevékenységével annyira jelen volt köztünk, hogy amikor elveszítettük, úgy éreztük, idős kora ellenére még lett volna tenni-valója, s különösen nekünk, falujáró kutatóknak még sokáig hiányozni fog. Némi vigaszunkra lehet, hogy nem hagyott itt búcsú nélkül: a táji és emberi környezetünkkel elkötelezett mai önkéntes gyűjtők első együttes jelentkezésekor ő is még körünkben lehetett, épp itt ejtve ki kezéből a stafétabotot.

Milyen egyszerű volna Vámszer Géza gazdag életpályájának pászmáit szakmák szerint elválasztva elemezni, értékelni, s legfennebb a végén ezeket egyszerűen összeadni: ime, ennyit jelent mint iskolai oktató, ennyit ér népismereti vagy műemlékmentő tevékenysége, ebben áll a turizmushoz való hozzájárulása vagy a közművelődés terén végzett tevékenysége. Ezáltal azonban figyelmen kívül maradnának az „*att* és akkor“ kihívásai, az irántuk való fogékonyság és készség s e kihívások közötti szoros kapcsolatot teremtő, mindent rendező, értelmező, összefogó kohéziós erő, amely a látszólag oly különféle jellegű és rangú tettek sorát egységes és sajátos életművé teszki. Ilyen összefüggésben látva, sokoldalúsága nemcsak hogy nem „*gyanús*“, hanem személyisége értékéhez tartozó; hiszen a szakmai elmélyülésig gyakran el nem jutó tevékenységeinek rugója nem valami unaloműző, öncélú műkedvelősködés volt, hanem a foglalkozását hivatásának érző s ennek gyakorlását mindinkább társadalmi munkává szélesítő, elkötelezett értelmiségi ember szolgálni akarása. Vámszer Géza rajztanári foglalkozását, mint a régi mesterek fiai, apjától „*örökölte*“, s végig nagy kedvvel gyakorolta. Az első világháborút követően, mikor a vonatok inkább „*kifelé*“ vitték a kisebbségi sors elől megfutókat, ő frissen szerzett diplomájával Budapestről hazajött Erdélybe. A nem tősgyökeres szebeni család fia aztán éveken át keresi végső letelepedési helyét, míg nem a nyelvtérület peremén elhelyezkedő Csík lesz „*választott*“ szülőföldje. A kisebbségi ájultságból és vidéki álomosságból akkor ébredező csiki társadalomnak egyetlen gimnáziuma minden valamirevaló tanárára nagy szüksége volt. Így lett, a dolgok e rendjén, a diákjaival a környék minden figyelemre érdemes objektumát, építészeti emlékeit, népművészeti tárgyait rajzolgató, gyűjtőgető rajztanárból Csík önkéntes természet- és műemlékvizsgáló, népismereti gyűjtő, háziipar- és múzeumszervező s népművelő *falukutatója*. A csiki rajztanárként, java férfikorában (35—45 évesen) végzett sokirányú falumunkája kutatásai eredményeinek java részét — nem beszélve itt az időközben, szebeni „*hazarándulásai*“ alkalmával készített s 1940-ben már publikált oltszakadati falumonográfiájáról — már idősebb korában, kolozsvári lakosként dolgozta fel, s így még ekkor is jórészt Csík falukutatója maradt. Egyébként a vámszeri életműre is érvényes az, ami sok más, élete folyamán helyét változtató (nemegyszer épp „*maga elől menekülő*“) értelmiségi esetében, hogy a különböző kitérők ellenére egyetlen időszak nyomja rá sajátos bélyegét. Vámszer esetében: minden, ami Csík előtt volt, csak készülésnek minősülhet, és minden, ami az itteni tizenkét évet követte, inkább csak „*lezárása*“ volt a döntő jelentőségű csiki korszaknak.

Pályaképe e jellegzetes vonulatának jobb megértéséhez szükségesnek látszik azonban bizonyos részletek kinagyítása, illetve egyes fordulók és állomások nagyobb

távlatba állítása. Vámszer Géza sajátos korszak java értelmiségének tipikus képviselője. Pályája meghatározásában felkészültsége, személyes adottságai, hajlamai mellett döntő szerepe volt korának és környezetének, amelyben dolgozott s amelyek közösségi problémái iránt kivételes érzékenységet mutatott.

Az első világháborút követő erdélyi változásokra a magát merőben új körülmények között találó kisebbség korábbi vezető rétege teljes aléltságra merült, vagy utat tévesztve elszéledt. Az értelmiségiek soraiban azonban már korán jelentkezett egy ellentétes áramlat is, a szülőföld és népe iránti adósság, felelősség érzéséé, amely sokuknál a másutt biztosított jobb „állás“ ellenére való itthonmaradásban, hazajövetelben nyilatkozott meg. Jól ismert Benedek Elek író, Kós Károly építész vagy Nagy Imre festőművész példája, de annál kevésbé az, hogy Vámszer Géza is ezek sorába tartozott.

A Szebenben töltött első évek (1923—1926) az erdélyi magyar irodalom bontakozásának időszaka, s a fiatal tanárnak fontos szellemi tápláléka volt a sorsvállalásra buzdító, a szülőföld iránti elkötelezettséget tudatosító transzilvanista költészet, művészet. A völgyi emberek kavargása fölé emelkedő békés, mindent túlélő erdélyi hegyek biztonságot sugalló képe mellett (például Aprily Lajosnál) rövidesen egyre élesebben kirajzolódik a tájjal sorsszerűen összefonódó, szülőföldjén lábát megvető ember alakja. A sziklán megkapaszkodó fenyő már nemcsak a hegyek közé csábító, hanem a falvak népe irányába is mozgósító jelkép, amelyet elsősorban a Székelyföld felől lobogtattak költők, írók, festők (Tompá László, Tamási Áron, Nagy Imre). Saját vallomásai elmaradtával sosem fogjuk bizonyosan ismerni Vámszer helyváltoztatásainak minden rugóját, a hozzájuk fűzött elképzeléseit. Nem tévedünk azonban, ha a polgári várost, Nagyszebent otthagyo monddzat és a Székelyföldön való „szülőföldkeresés“ s az itteni mindent beleadó munkásság mögött az akkori irodalmunkban is érzékelhető erős erkölcsi töltésű szellemi alakulásoknak tulajdonítunk fontos szerepet.

Vámszer életpályájának további szakaszai, az 1929-cel kezdődő csíki is, egybeesik a szépirodalomban is tükröződő akkori szellemi-eszmei alakulásunkkal. A harmincas évek irodalmában a természet hovatovább már csak közege a benne küszködő embernek: a jelkép a karsztok szirtsvatagában liliputi termőföldjét létrehozó s óvó ember (Reményik Sándor), s végül fellép a kis emberi közösségeket tanító-vizsgáló-szervező falumunkás alakja is: „Bolyongani faluról falura. / Durva darócban gazdag, tiszta szellem. / Egymás szolgálja mind és nem ura. / Csecsemő csámcsog minden anyamellen. / Így készülünk szelid háborúra, / mindig magunkért, soha mások ellen, / sőt párolunk és vásznakat szövünk / s míg kisebbítnek, lassan megnövünk...“ (Dsidá Jenő). Vajon nem ez-e Vámszer Géza hitvallása is? S ha ehhez még hozzátesszük, hogy a harmincas évek vége felé a társadalomboncoló valóságirodalmat követelő írók csoportjának kiadásában jelent meg e korszak sokat sürgetett, de végre is egyetlen falumonográfiája, a *Szakadát*, nyilvánvaló, hogy a vámszeri életpálya a két világháború közti erdélyi magyar szellemi élet alakulásával tökéletes szinkrónban fejlődött.

Túlzás volna azonban Vámszer életpályáját csupán a költészet és a művészet pázsmájával összemérni. Az akkori erdélyi szellemi élet igyekszik fokozatosan levetni kezdeti irodalomközpontúságát. E téren jelentős fordulat az 1930-as év, mikor is a két korábbi szépirodalmi folyóirat, a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Helikon*, valamint a Dienes László, majd a Gaál Gábor szerkesztésében alig néhány éve megjelent *Korunk* mellett két nem szépirodalmi folyóirat is indul Kolozsváron: az *Erdélyi Fiatalok* és (tizenkét évi szünetelés után) az *Erdélyi Múzeum*. A világnézetű *Korunk*, már csak korlátolt példányszáma miatt is, aligha jutott el a távoli vidéken tevékenykedő s itt is a napi, gyakorlati tennivalókkal elfoglalt rajztanár kezébe. Ugyanigy, bár az Erdélyi Múzeum Egyesülettel és folyóiratával Vámszernek némi kapcsolata volt, a különféle történeti, irodalomtörténeti részletkérdéseket boncoló értekezések és adalékok alig nyújthattak indítást valamely vidék alaposabb megismeréséhez, sem modell valóságos problémáinak megoldásához. Ezzel szemben, bár nem tartozott az *Erdélyi Fiatalok* munkatársi köréhez — legtöbbször nál idősebb is volt, s a kolozsvári élettel sem lehetett szoros kapcsolata —, Vámszer, akárcsak a székelyudvarhelyi idősebb kolléga, Haáz, rendszeresen olvasója volt a folyóiratnak és falufüzeteknek.

Az első világháború után felnőtt romániai magyar értelmiségiek számára a hazai magyar valóság tudományos felmérése, ismerete létkérdés volt. Természet-szerűen terelődött a figyelem az akkor még túlnyomó többséget tevő és még kiaknázatlan gazdasági, társadalmi és szellemi erőtartalékokkal rendelkező falusi nép, a parasztság felé. E fiatal értelmiség tudatában a kisebbségi sors vállalása mindinkább összekötődött a népismeret és népszolgálat különböző formáit egyesítő valamilyen „falumunkával“. Egyeseket a „mozgalom“ elméleti kérdései, az akkor

fellendülő, D. Gusti-féle monografikus szociográfia módszere, a bukaresti diákok államilag és a szászok egyházilag szervezett falu-közmunkája, a magyarországi írói szociográfiai és a nyugati falu- és tanyafelmérések eredményei érdekelték (például Venczel József), mások viszont a „rög alatt” lappangó energiákra figyelve valamely falu „népművelői” munkáját vállalták (például Balázs Ferenc). Voltak „szórványmunkások”, kik vasárnaponként kijárva az anyanyelvű iskola nélkül maradt falvakba önkéntes tanítást vállaltak, mások viszont az alapfoglalkozásuk kiterjesztéseként végeztek önkéntes falumunkát, lett legyen az népzene gyűjtés, szomatológiai vizsgálat vagy faragástanítás. Természetesen, a falun elhelyezkedett értelmiségiek közül is sokan vállaltak szoros kötelességükön felül különféle szolgálatokat. Olyan volt ez, mint a tűz lángja: volt célja, de hiányzott belőle a tervszerűség. Kinek-kinek lelkiismeretén kívül nem volt számontartója sem. Az *Erdélyi Fiatalok* csupán a hozzászólások fóruma volt (Venczelen meg Balászon kívül és Mikó Imre, Demeter János, Demeter Béla, Gyallay P. Zsigmond, Haáz Ferenc, Vita Zsigmond mellett Vámszer Géza nevével is találkozunk), de nem tudott a falumunkákra „előmunkásokat” sem állítani, nemhogy irányítója lehetett volna.

A falumunkának csupán faluszolgálati része kapott viszonylag szervezett formát, s ért el komoly eredményeket. A románoknál és szászoknál akkor szokásos, egy-egy falut felsegítő ifjúsági munkatáborok helyett a magyaroknál inkább a szövetkezeti hálózat kiterjesztése volt az elérendő cél. (Komoly ifjúsági munkatábor szervezésére csupán a kalotaszegi földműves iskolával kapcsolatban került sor 1935-ben.) A munkatábor ifjúságot összefogó funkcióját némileg pótolták a hagyományos népi és az újabban engedélyezett intézmények által rendezett közösségi összejövetelek (vásárok, búcsúk, felekezeti ifjúsági egyesületi konferenciák, dalos-zóvetségi versenyek, turista egyesületi kirándulások stb.). A falusi szövetkezeti szervezőmunka (gazdakörök, tej-, hitel-, háziipari és fogyasztási szövetkezetek szervezése) viszont a helyi kezdeményezők munkája nyomán a központból kért hivatalos szakirányítókra hárult. Ugyanakkor a szervezett művelődési élet, az egyházközségek által fenntartott iskolák mellett létesült kultúrházak, népkönyvtárak, énekkarok tevékenysége és különféle előadások, téli tanfolyamok szervezése-tartása már mindenütt a helyi és alkalmilag jelentkező más értelmiségiek önkéntes munkáján alapult. Így például Csíkban alig volt falu, ahol a harmincas években meg ne fordult volna előadóként a csíksomlyói tanárok közül Domokos Pál Péter, rendszerint fonográfjával, és főleg Vámszer Géza, a környékbeli falvak településéről, műemlékeiről, népművészeti érdekességeiről tartván előadásokat.

A falumunka Vámszer gyakorolta komplex módja szoros kapcsolatban állott rajztanári hivatásával. Tanév közben vasárnaponként s főleg szünnapokon tanítványaiával Felcsík, Gyimes, Alcsík, a Lokság vagy Kászon falvaiban rajzolt, jegyzett, fényképezett, vagy múzeumi tárgyakat gyűjtött, esetleg egy közeli kilátóhelyet mászott meg, majd nyilvános „népművelő estet” adtak (ismeretterjesztő előadással, felolvasással, szavalattal, humoros párbeszéddel, zeneszámmal), amivel egyúttal a faluban kapott szállást és uzsonnát is viszonozták. A környékbeli ifjúság több ezres tömegeit mozgósították a Csíkszeredán rendezett „szöttesbálokkal”. A mai folklórfesztiválok e csíki elődeit természetesen minden pénzalap nélkül rendezték, s a népi hagyományok ápolására ösztönző szerepük mellett e rendezvények fontos alkalmak voltak a népviselet, a népzene és a népi táncok összehasonlító megfigyelésére, gyűjtésére is, nagyban megkönnyítve Vámszer Géza és Bándy Mária tánc-folklór-munkájának összeállítását.

A harmincas években nálunk annyit emlegetett falumunkának — eléggé alkalmi jellege ellenére is — Vámszer Géza volt legkövetkezetesebb és legeredményesebb művelője. A csíki líceumbeli falukutatás híre más iskolák nagyobb diákjai és fiatal tanárai közt is beszédtema volt, s hozzájárult például ahhoz, hogy a sepsiszentgyörgyi kollégium szociológiát is tanuló néhány nagyobb diákja 1937-ben önkéntes „falukutató csoportot” szervezzen (Harkó József felkért tanárral) a modellként választott falu, Sepsiszentkirály monografikus kutatására.

Kétségtelen azonban, hogy a sorsvállalásban megerősítő szépirodalom, majd az újabb nemzedékek konkrét feladatok vállalására is bátorító felhívásai és egyéb megnyilvánulásai mellett Vámszer csíki munkásságára — ennek tempójára, jellegére és sikerére is — döntő befolyással volt az, hogy a Székelyföldre érkezésekor, első állomásán, Székelyudvarhelyen már pezsdülő szellemi léttel találkozott. Az udvarhelyi kollégium olyan jeles tanára, mint a diákjaival népművészeti múzeumot létesítő és néprajzi szakcikkeket író rajztanár Haáz Rezső, vagy a Székelyföld művelődéstörténeti emlékeit-eseményeit is vizsgáló földrajz-történelem tanár Lé-vay Lajos, az óráit a környék természeti kincseit nyomozó kirándulásokkal kiegészítő gimnáziumi természettanár Bányai János iskolai nevelő-, közművelődési

és tudósi tevékenysége a náluk jóval fiatalabb Vámszer Gézából csodálatot váltott ki. Később is többször kiemelte szóban és írásban, hogy különösen Haáz munkásságának figyelemmel kísérése milyen tanulságos volt számára.

Vámszer utolsó udvarhelyi éve idején már érik Bányai honismereti lapjának, a *Székelység*nek terve, amely 1931-től Orbán Balázs, Körösi Csoma Sándor, Huszka József, Apor Péter, Benedek Elek s más nagy elődök szellemét idézve a vidék értelmiségének széles köréit nyeri meg munkatársának. A *Székelység*ben különösen sok néprajzi vonatkozású cikk és adatközlés jelenik meg, olyan egykor itt járt neves szerzőktől is, mint Gyórfy István, Szendrey Zsigmond vagy Szilády Zoltán, de jelentkeznek benne a harmincas évek olyan fiatal erdélyi népismereti gyűjtői, mint Molnár István, Székely László, Incze Lajos és kezdettől Vámszer Géza is. Már az első évfolyamban híradásokat olvasunk a székelyudvarhelyi, kézdivásárhelyi, csíkszentmártoni s más néprajzi gyűjteményekről, valamint a háziipari szövetkezeti szervezkedés jelentőségéről, állandó beszámolókat a Székelyföld természeti kincseit feltáró kutatásokról és közléseket a vidék iptörténeti emlékeiből stb. Addig is, míg régi vidéki lapjaink együttes feldolgozása szakemberre talál, elmondhatjuk, hogy a vidék értelmiségének tájjal és néppel való élénk kapcsolatát egyik sem szolgáltatta oly sikerrel, mint Bányai János *Székelysége*. Ha nem ismernők a pontos időrendet. Vámszer Gézáék egész csíki társadalmi tevékenységében is e lap indításait gyanítanók.

Amikor azonban 1929-ben Vámszer Csíkba került, a helyi múzeum gondolata már annyira érett volt, hogy csak éppen az ő „beállítására” volt szükség ahhoz, hogy egy év múlva meg is nyíljon a múzeum állandó kiállítása. Ugyanígy, a *Székelység* megjelenésének évében, 1931-ben Vámszer vezetésével már a Csíki Turista Egyesület is megkezdte működését. Nehéz volna kideríteni, mi adta ehhez a fő indítást. Még szebeni kirándulásainak emlékei, az EKE folyóiratában olvasottak (itt találkozunk a Csíkban Vámszer által is hangoztatott elvekkel, hogy ti. a táj- és népismeret szükségképpen együtt jár, és hogy a természetben is legérdekesebb az ember), vagy a Bányai Jánossal még Udvarhelyen folytatott beszélgetések? Bizonyára mindez együttesen. Aminthogy a csíki háziipari mozgalomba való bekapcsolódása sem szükségképpen Bethlen Máriaék propagandájának eredménye, hiszen ő már 1928-ban felhívta a figyelmet a háziipar jelentőségére, amelynek „fejlesztése, terjesztése és értékesítése által, mondhatni egy csapásra meg lehetne oldani a Székelyföldnek és székelységnek szociális, gazdasági és kulturális problémái”.

Hogy Vámszer felfogása szerint a népi iparművészet irányítójára mennyire kötelező az előzetes népi technológiai-népművészeti tájékozódás, arra az vet fényt, hogy a csíki szőnyegszövés szervezőmunkájába való bekapcsolódásra készülve előzőleg a régi festékeseket és festési módjukat alaposan tanulmányozza (*Székelység*, 1932. 3. 25.). Ugyanakkor figyelemre méltó az is, hogy Vámszer csíki háziiparszervező tevékenységével egyidőben Udvarhelyszéken Haáz Rezső fejt ki hasonló munkát, elérve például azt, hogy a korábban csak favillákat „gyártó” Telekfalván 1934-ben már közös műhelyben dolgozó „faragó kollektíva” működjék.

A Vámszer Géza életpályáját meghatározó koordináták értékrendszerében alapvető jelentőségű volt a nagy felelősségtudattal gyakorolt tanári foglalkozásához való igazodás. Egész életműve, közéleti tevékenysége úgy is felfogható, mint társadalmi hivatásként gyakorolt alapfoglalkozásának szélesre kiterjesztett és magas igényű teljesítése. Osztályfőnöki óráin folytatott csevegéseit tartalmazó kis könyvének publikálásával (1918) sem tesz mást, mint ízlésre nevelő iskolai munkáját kiterjeszti az elérhető legszélesebb körre. Mint írja, „az emberiség nagy társadalmi átalakulási idejét éli, s előtérbe nyomulnak a nevelés problémái”, amelynek része a „rendhez és csínhoz való szoktatás”. A középiskolának nem lehet feladata a művészsképzés, viszont annál nagyobb súlyt kell helyeznünk az ízlés fejlesztésére, „a szép formák szeretetére”. Ilyen „szép formákat” eredményeztek mindig „a paraszti józan ész alkotta természetes szerkezetek”. A helyi (táji, nemzeti) stílus sem a felületi díszítésben, hanem elsősorban a szerkezeti felépítésben jelentkezik (példaként említi a kalotaszegi írást, amelynek értéke és modernsége sem a motívumokban, hanem folthatásában áll). A nemzetközi művészeti stílusok figyelemreméltó helyi jegyei ismerhetők fel számos kis falusi templom és udvarházon. Mindezek megfigyelése, továbbá a múzeumok és tárlatok látogatása, a szakszerű tárlatvezetések és múzeumi előadások — Vámszer felfogása szerint — fontos kiegészítői a művészi értékek felismerésére képesítő nevelésnek.

Az „eredeti forrásból” való meritést, a népi és történeti hagyományokon való megújulást, a művészi értékeknek mindenki mindennapi életében való jelenlétét sürgető — részben épp erdélyi iparművészek, építészek, más alkotók és nevelők

részéről már a század elejétől hangoztatott — célkitűzések ezek. Atvételükkel Vámszer is egyértelműen kiáll a haladó elvek mellett, s ezek vezeték egész tanári munkásságát. Az iskolán belüli és kívüli nevelő-, foglalkoztató és ismeretátadó munka Vámszernél elválaszthatatlanul egybefonódott. Az alkotóművészi és rajz-tanári munkára egyaránt feljogosító főiskolai oklevélét az előbbi irányban nem érvényesítette. Azt vallotta, hogy középszerű művészekre alig, hivatástudattól áthatott rajztanárra viszont annál inkább szüksége van erdélyi társadalmunknak.

A foglalkozásgyakorlás készsége már apja révén szinte „vérében volt”; a kérdés kezdettől fogva az, hogy miben lesz majd több a favágásként tanárkodó elődjénél és a kortárs kollégáknál. A Székelyföldön tájékozódva már olyan rajz-tanárok alakjaival is találkozott, mint a népművészetet elsők közt „felfedező” s ezt a modern iparművészet alapjának megtevő századvégi sepsiszentgyörgyi Huszka József vagy a század elején már a kritikátlan népi motívumgyűjtést, a motívumok hibás magyarázatait és alkalmazásuk túlzásait bíráló székelyudvarhelyi Csehely Adolf, s végre a népi formakincs feltárása, szakszerű tanulmányozása, továbbbélése lehetőségeinek keresése és a nevelőmunkában való felhasználása terén oly imponáló érdemeket elérő idősebb kortárs, Haáz Rezső.

Székelyudvarhelyi állomáshelyén Haáz és néhány más tanár munkáját közelebbről látva tudatosult benne mindinkább, hogy a sajátos körülmények közt a tanártól egyébként is többet, vidéken meg éppen többfélét is vár az iskolafenntartó közösség. Vámszer kereste tanári tevékenysége minél szélesebb körre kiterjesztését, s a távolabbról felvetődő tennivalókat is többnyire mesterien egyeztetette alap-hivatásával. Sokoldalú tevékenységét nehezen is lehetne szétosztani és elhatárolni „tulajdonképpen” tanári, turista, néprajzi gyűjtő vagy muzeológus tevékenységi körökre, illetve az iskolai óraadás, műhelygyakorlat, nevelői óra, tanulmányi kirándulás, iskolán kívüli nevelés, felnőttoktatás stb. rekeszeibe, mivel nála mindezek olyan maguktól értetődő szerves egységükben éltek, mint a hagyományos népi tárgyi világban az anyag, a technika és a célszerűség, vagy a folklór korábbi rétegeiben a tánc, a zene és a szöveg.

A Kóváry László és Orbán Balázs által bevezetett gyalogtúrás hon- és népiismereti vizsgálódás az Erdélyi Kárpát Egyesület 1891. évi megalakulása óta egyre szélesebb körű lesz. A tudósaink nagy részét is tömörítő EKE keretében rendezett csoportos „honismereti” kirándulásoknak is szerepük volt abban, hogy kutatóink általában nem maradtak szobatudósok, s állandó figyelemmel voltak a táji-emberi környezettel való és egymás kutatási pászmái közti (interdiszciplináris) kapcsolatokra. Különösen a népelet és népi tapasztalati tudás és kultúra jelenségeinek megfigyelése hatott termékenyítőleg mindnyájuk — természet- és földrajzosok, művelődés- és művészettörténészek, régészek és nyelvészek — munkásságára. Ilyen légkörben nem véletlen, hogy például a régész Roska Márton és Orosz Endre, a történetész és művelődéstörténetész Szádeczky Lajos, Kelemen Lajos, a művészettörténetész K. Sebestyén József vagy a földrajzos Tulogy János részben néprajzi gyűjtőkké is váltak. Mint köztudomású, az Erdélyi Múzeum természetjáró zoológusa, Herman Ottó, a „turistakodó” összehasonlító irodalomtörténetész, Herrmann Antal s az ifjú geográfus Jankó János meg éppen első hivatásos néprajzkutatóinkká lettek. Az EKE néprajzi szakosztálya volt az a bázis, amelynek keretében Herrmann Antal, Jankó János és Orosz Endre közreműködésével létrehozhatta a kolozsvári néprajzi múzeumot (megnyitás 1902-ben), és Herrmann-nak az EKE javaslatára a kolozsvári egyetemre történt kinevezésével (1898) itt a világ egyik legelső néprajzi tanszéke létesült. Jellemző, hogy Herrmann a kolozsvári tanítóképző tiszteletbeli igazgatójaként is az iskolai munka s a „hon- és népiismereti célú” természetjárás összekapcsolásának volt fáradhatatlan propagátora.

Vámszer a kulturált turistaságra még szebeni ifjúként „rászokott”, az EKE lapja, az Erdély, már a szülői háznál olvasmánya volt, majd később ennek maga is munkatársa, a negyvenes években pedig szerkesztője is lett. Szebeni, majd székelyudvarhelyi és csíksomlyói tanárként és osztályfőnként iskolai munkája szükséges kiegészítőjének tartotta a kötelező vagy csak önként jelentkező diákokkal való falvakat-hegyeket járó kirándulásokat, a felnőttek „gyakorlati táj- és népiismeretnek” szolgálatára pedig 1931-ben megszervezte a Csíki Turista Egyesületet, amelynek keretében később turistakalauzt és térképet ad ki, menedékházakat épít.

Szervezett kirándulásainak igazi kerete és közege az iskolai nevelőmunka volt, azzal a céllal, hogy a tanuló ifjú szeme hozzászokjék a falun látható egyszerű, de egészséges népi alkotások megfigyeléséhez. E cél elérését segítették az olyan feladatok, mint az eredeti népművészeti tárgyak gyűjtése a múzeum számára, másrészt a meg nem szereshető tárgyak, épületek, bútorok rajzban, felmérésekben való megörökítése. Az így gyűjtött népi tárgyak vagy rajzok utáni kicsinyített mások készítése volt a kézimunkaórák tárgya. Az évente rendezett

iskolai rajz- és kézimunka-kiállítások bizonyították, hogy milyen szép eredményt ért el a hagyományos népi formavilág és technikai tudás megismertetése terén. A népi tárgyakkal az iskolai tanműhelyben való reprodukálása sikerén, valamint a kozmási Kristó István bútorfaragó és a dánfalvi Imets András keramikus kísérletein felbuzdulva kapcsolódott be aztán maga is a csíki háziiparnak modern igényeket kielégítő iparművészeti fejlesztő „mozgalmába” mint a felesége által szervezett székely festékszönyeg-szövés művész-etnográfus irányítója.

Kétségtelen, hogy Vámszer hosszú éveken át kifejtett következetes iskolai és iskolán kívüli nevelőmunkájának, a helyi sajátosságokat, népi értékeket felderítő, összegyűjtő, feldolgozó és nyilvánosság elé táró tevékenységének nagy szerepe volt abban, hogy az elmúlt évtizedek folyamán a csíki háziipari szövetségi és iparművészeti tevékenység a népi formakincs és technológia ismeretében és tisztelőiben oly könnyen bontakozott ki. A megújult megyei múzeum, a népi alkotások háza, a háziipari szövetség vagy a helybeli művészecsoporthoz első szervezői, munkálói szintén még tőle kapták az ifjúkori elhatározó indítást.

Vámszer sokoldalúsága egyáltalán nem holmi „szabad időben” gyakorolt pusztapótcselekvés volt. Ellenkezőleg: a hivatása társadalmi jelentőségét öntudatosan valló tanári munka lehető széles körű kiteljesítése. Ezért, tanári hivatásának ön-maga teljes odaadása érdekében mondott le a rajztanároknál oly természetesen tartott második tanult foglalkozásáról is, a „kötelező” iskolai munka mellett üzött festőművészkedésről. A tanult szakembereket annyira nélkülöző kisebbségi viszonyok között, különösen vidéken, a tanár a saját illetékességi körének határait szinte egyedül ő maga — lehetőségei, tehetsége és lelkiismerete szerint — határozta meg. Így lehetett a lelkes csíki rajz- és kézimunkatanár iskolán belüli munkája mellett diákjaitól ugyancsak körülvelt népművészeti gyűjtő, kiállításrendező, műemlékmentő, háziiparszervező, s mindezek kapcsán helyi intézmények létrehozója és szakíró, egyszerű tanári illetékességét és kötelességét az egész szélesebb közösség távlatában látó ember.

Tanári munkája kiszélesítéseként-kiegészítéseként végzett falukutatása, amelyet, hogy tizenkét évjártat diák számára a szülőföld és dolgozó népe iránti aktív érdeklődés külön iskolája volt, a néprajzot közelről érintő két formában is maradandó testet öltött. Egyik a csíkszeredai múzeum, amely a néphatalom évtizedeiben az utódok vezetésével továbbmosodva megyéni vidék jelentős tudományos és művelődési intézménye lett, a másik pedig (jobbára már kolozsvári tanítóképzői tanárként, majd nyugdíjasként) népismereti megfigyeléseinek — a rendezésük és újabb csíki kiegészítő gyűjtésük utáni — feldolgozása és publikálása. Mind a már közölt (és közelebről megjelenő kötetében jórészt együtt található) gyűjtései (a csíki szőnyeg, juhászat, farsangi szokások, településformák, népies építészeti templomok, udvarházak, freskók, szakadáti gyűjtés), mind a cédulázott formában maradt, de feltétlenül közlésre váró gyűjtései (az udvarházakról, löszerszámokról) legjelentősebb népismereti gyűjtőink közé sorolják. E minősége annál jelentősebb, mivel a két világháború közti Romániában hivatásos kutatók híján csupán kevés számú önkéntes szánta rá magát alkalmilag néphagyományaink gyűjtésére. Ebben az időszakban épp Vámszer Géza munkássága jelentette a néprajzi érdeklődés ébrentartását s egyben a láncszemet néprajzkutatásunk első világháború előtti és a második világháború követő korszakai között.

De néprajzi tevékenységének e konkrétan felmutatható eredményei és jelentősége láttán sem feledkezhetünk el magáról az egész életműről, arról a tanárról, akinek kiterjedt tevékenységi köre és ennek minden részlete, eredménye elsősorban hivatása kiteljesüléseként becsülhető fel.

Azok közé az értelmiségiek közé tartozott, akik a nagyobb város és nyugodtabb élet felől indulva tudatosan vállalták a vidéki szolgálatot, ahol semmi „világraszólót” sem lehetve, „csupán” komolyan vett hivatásukat gyakorolták, „csak” naponta helytállottak, „éppen csak” érzékenyen figyelmeztetve a körülmények föladata kérdésekre, azokra lehetőleg feltűnés nélkül (nehogy „túlbugdóknak” lássanak) keresték a tőlük telhető konkrét feleleteket. Persze, felvetődik a kérdés, vajon az ilyen „éppen csak” kötelességüknek érzett feladatokat teljesítő vidéki emberek számon tartása, megmérése és elének állítása kinek is tartozott volna a „szakmájába”? Valóban, jobbára még a Vámszer méretű képviselőik is alig részesültek kellő figyelemben. Pedig akiknek életpályájához a poszton való helytállás, a napi építőmunkával való népszolgálat adott szárnyakat, ha nem is igényelték sosem, kijár a közösségi elismerés.

Vámszer Géza életpályája jeles példája és bizonyítéka ennek.

Malraux metamorfózisai

Van egy jelentőségteljes fényképfelvétel az idős Malraux-ról. Mintha szimbolikusan összegeznék életének sok vonatkozását. A felvétel a Bombay közelében levő Elephanta-sziget óriási barlangtemplomában készült a francia művelődésügyi miniszterről. A templomot Siva isten tiszteletére vajták az élő sziklába valamikor a hetedik században, mikor Európa még nem született meg, és Ázsiának ebben a legnyugatibb csücskében csak éppen annyi műemlék volt, amennyit a nemrég elsüllyedt Római Birodalom területén a hunok és vandálok, az osztrogótok és vizigótok tökéletlenül megszervezett pusztításai után még megmaradt. Lutetia szigetén ekkor még távolról sem épült fel az a katedrális, amely a Nôtre-Dame nevet fogja viselni, és ugyanez a miniszter fogja tisztára mosatni, aki itt áll a kolosszális hármás fej előtt, szemmel láthatóan meghatottan, s talán a beteljesülés sejtelmével. Képzett orientalista, tehát tudja, hogy a szobrot mint Trimurtit tekintheti Brahma, Visnu és Siva együttes ábrázolásának, de tekintheti Sívának is, akiről tudnivaló, hogy ő a Pusztító és a Teremtő és a Megtartó, ezért három arca van.

Malraux a maga nyelvén *le Majesté*nek, Fenségnek nevezi, egyes számban, mert számára egység ez a három arc. Felé — a fényképen — a középső, a Teremtő-Alkotó fordul fenséges komolysággal. A Pusztító és a másik, a Megtartó, most nem látszik.

Az előttük álló, *condition humaine*-ben, emberi létformában élő lénynek megadatott, hogy kivége részét mindhárom princípiumból: a pusztító háborúból önkéntesen, idegenben, más nép szabadságáért, mint repülő; majd saját hazája földjén mint harckocsizó, sőt később képletesen „a föld alatt“ a felszabadulásért. Iseri az alkotás ízet is: már a világszerte becsült író teszi kockára életét, mások és a saját népe emberhez méltó életéért. És tudja, mi a megőrzés-megtartás gondja; egy nagy nép kultúráját és műemlékeit bízzák rá — hivatalosan is. Megfelelt emberül mindhárom hiposztázisban. És mellékesen része volt nagy illúziókban és illuminációkban, s ezek fölött — mint indológus tanulta — szintén Siva az Úr.

Most áll a szobor előtt. Hogyan nézne ki Malraux képzeletbeli (ez egyik kedvenc szava), mindenesetre elképzelhető, szürrealisztikus szobra? A megszokott (normális-e a megszokott?) emberi méreteket meghaladja (mint modellje metaforikusan), és mindenesetre több arcot mutat. Ezek közül világosabb körvonalakban bontakozik ki a fiatal kalandor, az érett harcos író, a politikus és a világművészetet átfogó idős gondolkodó arca. Egyetlen lény, bár többarcú, s most már mindenképpen szoborként magasodik fölénk, önmaga által önmagát faragott szoborként. Már megkapta végleges formáját is, mert Malraux megtette azt, amit Anatole France „végtelen felelősséggel járó cselekedet“-nek tartott: meghalt.

„Vérző és hívságos“ életére, külső és benső kalandjaira, művekkel és emberekkel való találkozásaira tekint vissza az *Antimémoires* (Ellenemlékiratok) eddig rendelkezésünkre álló első részében*. Megjelenésekor, ezelőtt tíz évvel, még három kötetet ígért, de csak halála utánra. Csodálatos olvasmány, szépirodalmi és művészetelméleti-történeti munkái mellett és felett. Esszészerű ez is, amint esszéekkel rokonították regényeit. Esszé az életéről, benne a legfontosabbokról, művészetéről és politikáról; és egy ritka teljességű, következetesen megkomponált és kialakított remekműről: a saját életéről. A Kelet elvarázsolta, nemcsak elbűvölte ezt a reprezentatív európaiat, s nemcsak annyiban, hogy ifjúkorában orientalisztikát tanult, hogy a „századok moráját“ Ázsiával való első találkozásokor hallotta meg, hogy regényeinek java része a Távol-Keleten játszódik, hanem azzal is, ahogyan sorsának hullámválásaiban már-már az Ezeregyéjszaka mesehőseivel rokon.

Emlékezzünk ázsiai kalandjai közül csak a két végletre! Életének korábbi szakaszára, mikor — több-kevesebb joggal — templomfosztogatónak, s a néhány évtizeddel későbbire, amikor vezírnék és Visnu isten megtestesülésének nézik. Mindkét esetben a megfelelő módon kezelik. Az első, sorsindító kalandról még szó lesz; az utóbbit az ő szavaival mondjuk el. A jelenet irreális környezetben, a népben mélyen élő legendáktól körülvengett madurai templom félhomályos térségében játszódik le. Valahol a magasságban kilenc óriástorony; itt benn istenek és állatok, démonok és emberek ezrei — kőből.

* André Malraux: Antimemoár (Részlet). Korunk, 1968. 4. 514.

„Egy menet tűnt fel lassan az árnyékból. Férfiak és nők nyilvánvalóan díszben, és ruházatuk méltósága félszeggé tette őket. Az első páron azonban az eposzok táncosainak nemessége volt, és a szári kétségtelenül a világ legszebb női ruhája. A menet közeledett, hosszú ujjú kezük összetéve a megható köszöntésre, amit a hindu művészet oly kevéssé és a buddhista olyan jól ismer: a kíséretem előttem vonult. »Esküvő« — mondotta Raja Rao. Az ifjú pár felé mentem; egyetlen tamil szót sem tudva, szanszkritül kívántam nekik szerencsét (orientalizmus *good luck* szinten). Mire mindketten a földre borultak. Zavartan fel akartam emelni a nőt; hindu szomszédom megállította a mozdulatom, majd néhány jó szó után továbbindultunk az istenek forgataga felé, akik a homályban nyüzsögtek. »Visnunak tartják — mondotta Raja Rao —, egyébként igazuk van«. Később magyarázta meg, hogy a szülők, akik eljegyezték a fiút és a lányt, deszudőkön át takarékoskodtak, hogy majd a lakodalom napján elvigyék őket a Nagy Templomba, ami szerencsét fog hozni rájuk. Itt egy távoli ország vezírjével találkoztak — olyan országéval, mely még soha nem küldött vezírt Madurába: különös. A vezír feléjük tartott: nagyon különös. Hogy jó szerencsét kívánjon nekik: vezírek nem kívánnak jó szerencsét parasztoknak. Szanszkritül (a fiatal pár nem tud szanszkritül, de az egyik brahmin azt mondotta, hogy... stb.): teljesen-tökéletesen valószínűtlen. Tehát nem vezír volt. Ezeket a szerencseszavakat az istenek küldték: leborolni. Elvégre is, vezír voltam-e valóban?“

Érdekes kérdés, Nehru is fölvetette, mikor húsz év múltán találkoztak. Annak idején spanyolországi sebesülése után Malraux éppen a kórházból jött ki, Nehru pedig a börtönből. Most a francia miniszter tesz látogatást India miniszterelnökénél. „Elolvasta de Gaulle tábornok levelét — megbízólevelét —, az asztalra tette, és még derűsebben mondta:

— Így hát, íme, ön miniszter...

A mondat egyáltalán nem azt jelentette: ön a francia kormány tagja. Kissé balzaci volt, de elsősorban hindu, és ezt jelentette: íme, az ön legújabb megtestesülése...

— Mallarmé mesélte — feleltem —: egy éjszaka a macskákat hallgatta, amint az esőcsatornában társalogtak. Egy fekete inkvizítor macska megkérdi az ő macskáját, a derék Raminagrobist:

— És te, te mit csinálsz?

— Jelenleg úgy teszek, mintha macska lennék Mallarménál...“ Az Antimeoárokat Malraux már Kháron ladikján írta. S innen nézve:

*Minden oly gyönyörű, sőt — titkosan — ahogy
elleng, még gyönyörűbb!*

*Olyanformán, mint a dallam attól, hogy ott
hagyja a hegedűt.*

(Illyés Gyula)

Tekintsük megértéssel Malraux ifjúkori tévelygéseit a távol-keleti dzsungelben. S ki nem tévedt valamilyen dzsungelbe ifjúkorában? Végre is, számunkra is értékes — szellemi — kincsekkel tért meg. Ne tekintsük valamilyen istenség inkarnációjának sem, mint a hindu parasztok tették. Jó európaiként is hihetjük azonban, hogy valaminek a megtestesülése volt, olyasvalaki vagy valami, amit a hinduk *Mahatmának*, Nagy léleknek neveznek.

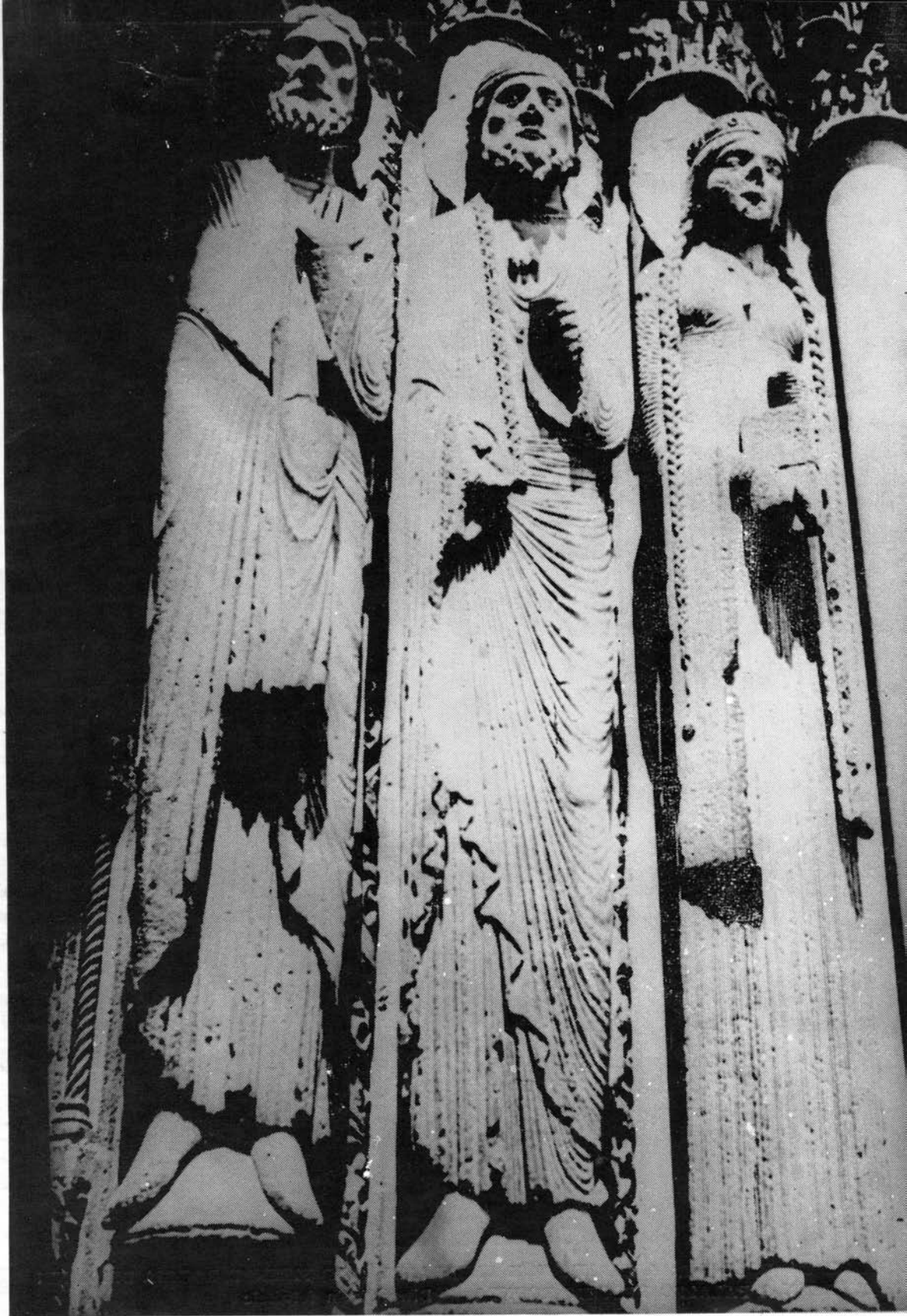
Malraux szerint az életrajzíró egy elviselt sorsot átalakít uralt sorssá. Az ő esetében — ritka eset! — mintha csakugyan végig kezében tartotta volna sorsát. Legalábbis annak külső eseményeit. Rajta múltott az első távol-keleti út, részvétele a spanyolországi harcokban, a szökés a német hadifogságból, az Ellenállás... A két sebesülés nem; a miniszterség sem.

Es ezek mellett volt ideje írni, írni sorsát kiteljesíteni.

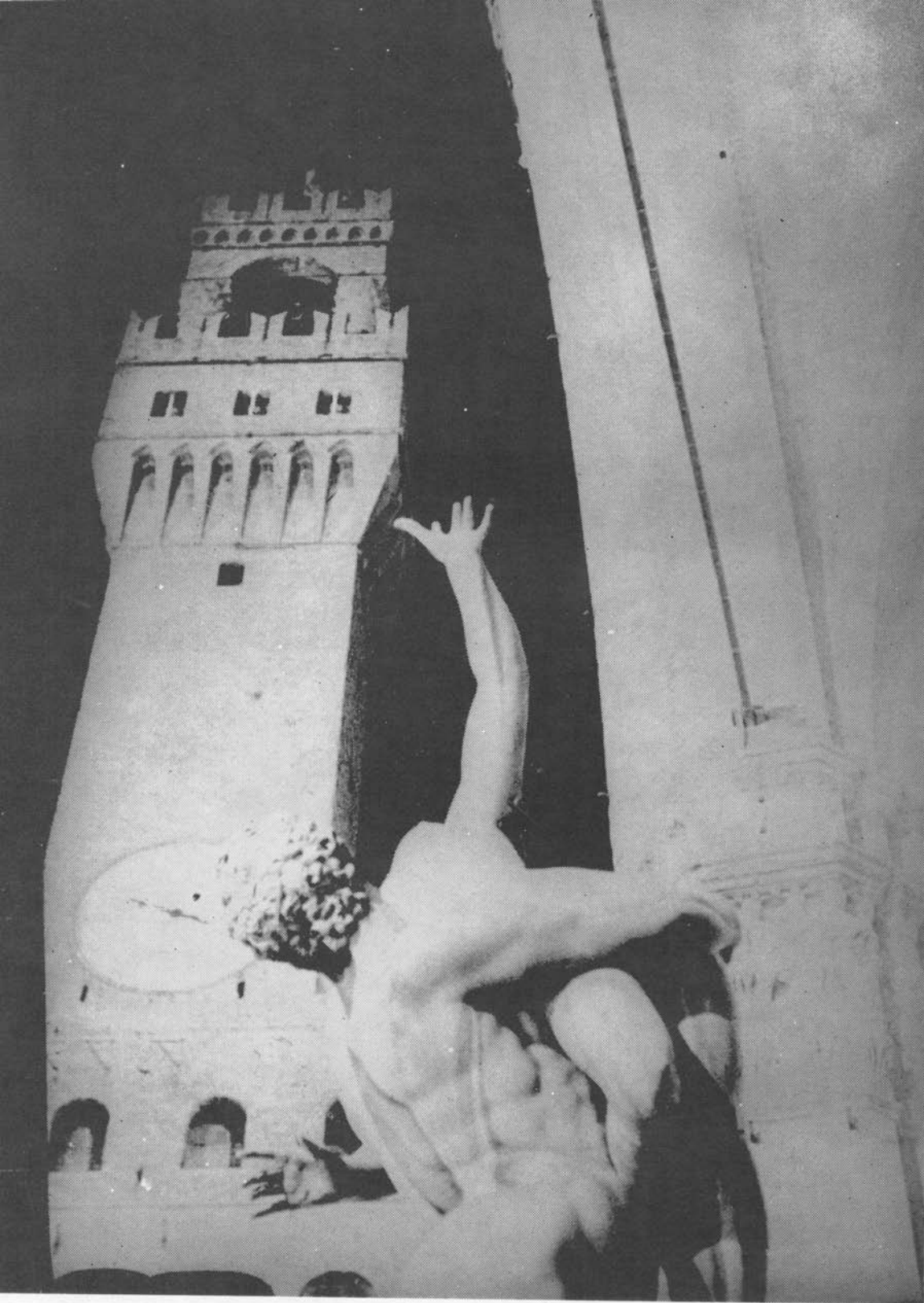
Ezerkilencszáznegyvenöt február másodikán — még egyenruhában — kijelenti, hogy számára csak a művészet lényeges, hogy ezt tekinti vallásának. A következő évtizedben már megjelennek könyvei, melyek valóságos forradalmat idéznek elő a modern művészettudományban.

Megírja a *Musée Imaginaire*-t (Képzeltbeli Múzeum), amit majd át- meg átgűrű-formál, és újabb köteteket csatol hozzá.

A művészetben az *ellensor* látja, eszközt a sors, a halál és az elmúlás ellen. Ezért nem ír ortodox művészettörténetet, formailag sem. A *Les voix du silence* (A csend hangjai), melynek a Képzeltbeli Múzeum egy része lett, valóságos költemény prózában: „Ez éppen annyira művészettörténet, mint amennyire a *Condition humaine* riport Kínáról.“

OSZLOPSZOBROK, CHARTRES (1150—1155) — Ditrői Ervin felvétele

**JOVANNI DA BOLOGNA: A SZABIN NŐK ELRABLÁSA (1585) FIRENZE, LOGGIA DEI LANZI
HÁTTÉRBE A PALAZZO VECCHIO TORNYA — Ditrői Ervin felvétele**

Ahítatos tömeg Michelangelo Dávid-szobra előtt, Firenzében (Ditroi Ervin felvétele)

Nagy „találmánya“: a *musée imaginaire*, a képzeletbeli múzeum. A szó metaforikus és többértelmű, mert mint magyar megfelelőjében, benne van az illúzió fogalmán kívül a képé, az imágóé is. A képzeletbeli múzeumot úgy lehet felfogni, mint képekből, műalkotásokról készült képekből-reprodukciókból álló múzeumot. Így „az egész emberi történelem öröksége“ áttekinthető, mert ez a múzeum, „mely bennünk él“, teljesebb minden lehetséges múzeumnál. Ez a múzeum „a történelem éneke, nem illusztrálása“.

A bukott istenekből általában ördögök lesznek. Megtestesüléseiket, a szobrokat természetesen össze kell törni, mint ördögöket és démonokat, különösen, ha márványtestükből kitűnő meszet, a bronzból pedig hasznos fegyvereket lehet készíteni. Ez történt a kereszténység első győzelmes századaiban ezernyi alkalommal; sajnos, nemcsak Merkurral és Marssal, hanem Aphroditével és Pallasz Athénével is.

Néhány démon azonban megbújt a föld alatt, és ott vészelt át 1000–1500 évet, míg ki nem ásták, mint a Medici Vénuszt vagy a Belvederei Apollót, hogy végül is szoborformában kerüljenek az egyház, illetve műértő-megértő bíborosok és más nagyurak kezébe, majd idővel múzeumokba. Így többszörösen is megtörtént az átlényegülés, illetve — hogy maradjunk közelebb a malraux-i terminológiához — a metamorfózis egy fajtája. A holt anyagból szoborként istenek lettek, majd egyre lejjebb süllyedve démonok, szobrok, aztán újra felemelkednek, s ahítatos reverenciában részesülnek mint műtárgyak.

Bár Egyiptom és Görögország istenei árnyakká váltak, maradt — úgy látszik — annyi hatalmuk, hogy elégtételt vegyenek maguknak. Volt idejük, kivárták, míg az emberek kezdenek *valódi*, vetített árnyakat imádni, a megfelelő szentélyekben, de otthon is naponta többször és több ideig mint — talán a szerzeteseket kivéve — bármikor, bármilyen más istent vagy bálványt a történelem folyamán. S már nemcsak az árnyakat illetik ilyen hódolattal, hanem gyakran csak az árnyak hangját.

A görög istenfaragók leszármazottai egy évezred után jézusfaragók lesznek. A legjobbak közöttük mélységesen hisznek abban, amit csinálnak: Fra Angelico térdenállva imádkozik munkája, majd műve előtt is. Michelangelo saját sírja számára *Pietàt* farag, Tizian *Pietàt* fest. Az előbbi a firenzei Santa Maria del Fioreban, hár nem Michelangelo sírja fölött van, megmaradt szakrális tárgynak: nemcsak turisták, hívők is zárandokolnak elé. Tizian *Pietàja* már átesett a metamorfózison: nem kegytárgy, hanem műtárgy, bár így is, múzeumi falon — ki tudja hogyan?

— több áhitatot gerjeszt maga körül, mint a Mester pompázatos síremléke a Frari templomban.

„Egy román kori feszület elsősorban nem faragvány, Cimabue Madonnája nem kép, sőt Pheidiasz Athénéje sem szobor volt elsősorban“ — indítja Malraux a *Képzőművészeti Múzeum* bevezetését. Azokká lettek a múzeumban, elvesztívén eredeti funkciójukat. Más kérdés, hogy ez számukra emelkedés vagy degradálódás.

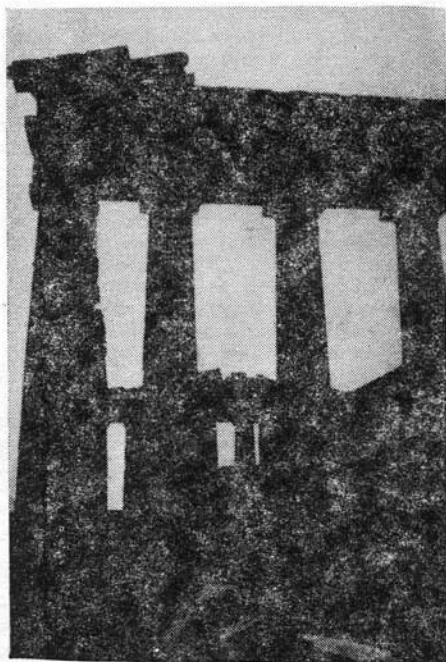
Korunkban — furán változott előjellel — folytatódik egy ilyen processzus. Tinguely és más masina-művészek alkotásai eredetileg funkcionális tárgyak vagy azok alkatrészei voltak, hogy a ready-made-ekről ne is beszéljünk. César félkőb-méternyi, kockaformára összepréselt autóröncsa élő, illetve mozgó korában is megbecsült tagja volt a technicizált társadalomnak, holtában pedig láttam apoteózisát: műtárgyként volt kiállítva a párizsi Musée d'Art Moderne-ben, a szentelt hely lakóinak kijáró tisztelettől övezve. Részemről semmi esetre sem éreztem, hogy ez az autóröncs degradálódott volna attól, hogy műtárggyá ütötték. Milyen minőségű hit testesült meg benne — kérdezhetné Malraux —, mikor még megvolt a funkciója, pontosabban szólva, funkcionált? S talán a labilis műalkotás-értékskálán való helye ehhez mérten is fog alakulni.

A malraux-i gondolatépület egyik főpillére, a *metamorfózis* fogalma sok irányban gondolatébresztő, mert jelentőség és funkció nemcsak műtárgyagnál változik és fordul át egymás függvényeként.

Láttam iránytűt viselni karóra *helyett* (nemcsak karóráként), mert ez bizonyos előkelőséget kölcsönzött viselőjének, mint a japánoknak az ablaküveg-szemüveg a húszas-harmincas években. Tudjuk, hogy az első világháború utáni inséges időkben itt-ott szép, kövér koncertzongorákat őriztek parasztházakban mint státusszimbólumot. Azt a néhány zsák krumplit megérte.

Gyanús szó a „véletlen“ — és megbízhatatlan; jó, ha óvatosan kezeljük. Ennek előrevetésével jegyzem le, hogy a *Les voix du silence* (A csend hangjai) első része, a *Musée Imaginaire* címet viselő könyv végére, utolsó reprodukcióként Malraux véletlenül a Pusztító, Teremtő és Megtartó háromarcú Maheshamurti *jobbra tekintő* profilját helyezte, a könyörület és megértés álomszerű mosolyával a fenéges arcon...

A szemben levő — utolsó — oldal befejező mondatai: „Amit az *Éjjeli őrző*rat, az utolsó Tiziának, a *Sainte Victoire-hegy*, *A gondolkodó*, a moissaci timpanon,

A Parthenon alkonyatkor
Athén, Akropolisz

Apolló-szentély Pompejiben
(Ditrói Ervin felvételei)

Gudea herceg, Dzsószer fáraó szobra, az afrikai Ős mond nekünk, csak formákkal mondható, ugyanúgy, ahogyan Palestrina *Kyrie*-ja, az *Orfeo*, a *Don Juan* vagy a *Kilencedik Szimfónia* csak hangokkal fejezhető ki. Fordítás nincs.

Mást mondanak nekünk ezek a szobrok és képek, mint amit valaha mondtak. Kétségtelen, amit a Királyi Kapuzat alakjai nekünk mondanak, abból született, amit egykor Chartres népeinek mondtak, és ez nagyon különbözik attól, amit a Sívák mondanak. [...]

Es hogyha halljuk az eddig ismeretlen éneket, amely a feledés annyi éve után, a keresztetek gregoriánja vagy a Ramajana énekbeszéde után következik, ez nem azért van, mert a történések helyreállították a szöveget, sem azért, mert újra megtaláltuk a XII. század vagy a védikus idők hitét, hanem mert csodáljuk őket. Sumér és az indiai barlangok, az Akropolisz és a firenzei sírok szobrai között — a föld minden szobra között. Ez az átalakulás éneke, és senki sem halotta mielőttünk — olyan ének, amelyben az esztétikák, az álmok, még a vallások is többé nem egybek, mint egy kiapadhatatlan muzsika szövegei.“

Egyik fiatalori regényében (*La voie royale* — Királyi út) Malraux jószerivel saját, húszegynéhány éves fejjel az indokínai dzsungelben átélt veszélyes kalandját dolgozza fel. A Kaland — hála bizonyos hindu isteneknek, melyeket súlyos kövalóságukban, dzsungelbefűlt romtemplomból emelt el (a szó minden értelmében), és szállított tovább homályos céllal, hihetetlen nehézségek árán — börtönben végződött. A fogoly fensőbb — európai — hatalmak közbenjárására kiszabadult egy idő múlva. („Templomrablóból lesz a jó kultuszminiszter“ — parafrázálhatnánk a népi szólást.“)

A regény egyik főhősével mondatja Malraux: „Királynak lenni hülyeség; királyságot létrehozni: ez az, ami számít... Nyomot akarok hagyni a térképen...“

A kaland óta lepergett viharos fél évszázadban Malraux valóban létrehozott, nem egy királyságot, hanem egy birodalmat, *Sacrum Imperium Artium Imaginariarum*. Ez a birodalom pedig határtalan. „A »képzeletbeli múzeum« szükségszerűen szellemi természetű. Nem mi élünk benne, ő él bennünk.“ Ami pedig a maga után hagyandó *nyomot* illeti: műveivel s életével — mely talán főműve — belevéste-faragta magát Európa öntudatába, és nem mulékony nyomot hagyott, túlnőtt az a francia kultúrán, melynek a szó eredeti értelmében is *ministere*: magasrangú szolgálja volt.

ANDRÉ MALRAUX

A képzeletbeli múzeum

Részletek

[A múzeumok] megszabadították funkciójuktól az általuk egybegyűjtött műalkotásokat; képekké alakították át még az arcképeket is. [...]

Ha Caesar melszobra s a lovon ülő V. Károly még Caesar és V. Károly, *Oliver herceg* már csak Velazquez. Mit érdekel minket *A sisakos férfi* vagy *A kesztyűs ifjú* kiléte? Rembrandtnak hívják őket és Tiziánnak. Az arckép megszűnik valakinek az arcképe lenni. A XIX. századig minden műalkotás, mielőtt műalkotás lett volna, valami létezőnek vagy nem létezőnek az ábrázolása volt. A festészet csak a festő szemében volt festészet; és hozzá néha költészet is. És a múzeum minden portrénak (az álmodottnak is) megszünteti a modelljét, ugyanakkor amikor a műalkotástól elragadja a funkcióját: nem ismer sem oltalmazó istenszobrot, sem szentet, sem Krisztust, sem tisztelendő tárgyat [...] csak dolgok ábrázolásait, melyek különböznek a dolgoktól maguktól, és létjogosultságukat éppen ebből a fajlagos különbségből merítik. A múzeum a metamorfózisok szembesítése.

Az európaiak befolyására és irányításával Ázsia csak nemrégiben ismerte meg a múzeumot, mert az ázsiai, különösen a távol-keleti ember számára művészetszemlélet és múzeum összeférhetetlen. A műalkotások élvezése [...] — a vallásos jellegű művészetét kivéve — elsősorban birtoklásukhoz volt kötve, és főleg az elszigeteltségükhöz. A festményeket nem állították ki, hanem rendre

göngyölték szét egy kegyelmi állapotban levő műértő előtt, s mindegyik hozzájárult ahhoz, hogy e világgal való közösségét előkészítse vagy elmélyítse. A festmények egybevetése, ami értelmi művelet, gyökerében ellentétes azzal a belefeledkezéssel, amely egyedül teszi lehetővé az ázsiai szemlélődést. Ázsia szemében a múzeum, amennyiben nem az oktatás helye, nem egyéb, mint egy képtelen hangverseny, melyben szünet és vég nélkül ellentmondó melódiák követik egymást és kavarnak egybe.

Egy évszázad óta a művészethez való viszonyunk állandóan intellektualizálódik. A múzeum kényszerűen kérdéssé teszi a világnak minden általa össze gyűjtött kifejezését, annak megvizsgálását, ami egybegyűjti őket. „A szem élvezetéhez” az iskolák egymásrakövetkezése, látszólagos ellentmondásuk hozzáadta egy személyes keresésnek, a Teremtéssel szemben a világ újraalkotásának a tudatát. Végül is a múzeum egyike azoknak a helyeknek, melyek a legmagasabbrendű fogalmat nyújtják az emberről.

A múzeum szükségszerűen hiányos. Ismereteink szélesebb terjedelműek, mint múzeumaink. A Louvre látogatója tudja, hogy nem találja meg méltó módon képviselve sem Goyát, sem a nagy angolokat, sem Michelangelo festését, sem Piero della Francescát, sem Grünewaldot; Vermeert is alig. Ott, ahol a műtárgynak nincs más funkciója, mint hogy műtárgy legyen, egy olyan korban, melyben a világ-művészet felkutatása folyamatban van, ily sok műremeknek az a gyűjteménye, amelyből annyira hiányzik, felidézni a lélekben az összes műremekeket...

Mitől fosztatik meg elkerülhetetlenül a múzeumlátogató? Eddig az üvegfestmény- és freskóegyüttesektől, attól, ami nem szállítható, a nem egykönnyen kitergethető — például faliszőnyeg — együttesektől, attól, ami megvásárolhatatlan. Szerencsés véletlenek sorozata eredményeként jön létre egy múzeum, mérhetetlen eszközök kitartó felhasználása árán is. Napóleon győzelmei nem engedték meg, hogy a Sixtinát a Louvre-ba szállítsa, és nincs az a mecénás, aki a Metropolitan Museumba vihetné a chartres-i Királyi Kapuzatot, az arezzo-i freskókat. A XVII-től a XX. századig szállították, ami szállítható volt; több Rembrandt-kép került eladásra, mint Giotto-freskó. Így a múzeum, amely akkor született, amikor kizárólag a táblakép jelentette az élő festészetet, nem színek, hanem képek, nem a szobrászat, hanem szobrok múzeuma lett.

[...] Baudelaire nem látta sem Greco, sem Michelangelo, sem Masaccio, sem Tiziano, sem Hals, sem Goya főműveit. *Fároszai* a XVI. századdal kezdődnek...

[A XX. századig] a művészeti ismeretekben volt egy elmosódott zóna, amely onnan származott, hogy a Louvre-ban levő kép összehasonlítása valamely Firenzében, Rómában vagy Madridban levővel egy kép és egy emlék egybevetése volt.

A vizuális memória nem csálhatalan, és az egymásra következő tanulmányokat hetek választották el. A XVII-től a XIX. századig a metszet nyelvére lefordított festmények metszetté váltak; rajzukat — viszonylagosan — megőrizték, de elvesztették színüket, melynek helyébe — nem másolás, hanem értelmezés eredményeként — fekete-fehérben való kifejezésük lépett. Méreteiket szintén elvesztették, de fehér margót kaptak. A fekete-fehér fénykép-reprodukció a XIX. században nem volt egyéb, mint az eredetihez hívebb metszet. Annak idején a műbarát úgy ismerte a vásznakat, akárcsak mi a mozaikokat és az üvegfestményeket.

Manapság egy diák a mesterművek legtöbbjének színes reprodukciójával rendelkezik, felfedez számos másodrendű festészetet és az archaikus művészeteket, a hindu, a kínai, a japán és a prekolumbiánus szobrászat korai időszakait, a bizánci művészet egy részét, a román kori freskókat, a népművészetet és a természeti népek művészetét. [...]

Mert megnyílt egy képzeletbeli múzeum, amely majd a végletekig kiterjeszti az igazi múzeumok által kikényszerített, hiányos egybevetést: megfelelő ezek felhívásának a képzőművészek feltalálták a maguk nyomdászatát.

A reneszánsz eltörölte azoknak az istenségeknek az isteni voltát, akiket feltámasztott, hogy műalkotássá változtassa őket — és ezt tesszük mi is. De a hellenisztikus és a római ókor istenei műalkotások is voltak, abban a jelentésben, ahogyan Firenze értelmezte, míg a miáltalunk feltámasztott mesterművek többsége olyan művészek munkája, akik nem ismerték a művészet fogalmát.

Minél inkább tágul a [művészeti] feltámadások köre, annál nyilvánvalóbbá válik e metamorfózis. Mert ha Michelangelo hihette, hogy úgy nézhet egy Lysipposz-szobrot, ahogyan azt Nagy Sándor udvarában nézték, és hihette, hogy ez a szobor a Vatikánba kerülve csak palotát cserélt, sem Picasso, sem Giacometti nem hiszi, hogy úgy tekintenek egy maszokra a *Musée de l'Homme*-ban, mint azok az afrikaiak, akiknek faragták, és akik táncolni látták. Tudjuk, hogy ezek a maszkok a tánc és a zene céljaira születtek — a szent ceremónia, a mozgás, a ritmus

céljaira. Minél inkább feltárjuk az értelmét a művészeteknek, amelyeket számunkra formáik egyesítenek, annál nyilvánvalóbbá válik, mennyire eltérnek egymástól. Mi a közös India erotikus szobrászata, a sumér szobrok és a román kori szentek között? Hogyan csodáljuk őket együtt, ha csak nem annak a nyilvánvaló közös metamorfózisnak köszönhetően, amely megvilágítja az egyedi metamorfózisok félhomályát.

Rádásul a „csodál” igét nem használhatjuk bizonyos aggály nélkül. A reneszánsz valóban csodálta az antikokat. De az, amit egy román kori, egy sumér vagy egy azték szobor előtt érzünk, nem az, amit Michelangelo csodálatnak nevezett, mikor felfedezte a *Laokont* vagy a vatikáni *Torzót*.

Valamely album vagy más művészeti kiadvány a tárgyakat túlnyomórészt ugyanabban a méretben reprodukálja; ha kell, a sziklába faragott húszméteres Buddha négyyszer akkora lesz, mint egy Tanagra-szobrocska. [...] A művek *elővesztik léptéküket*.

[...] A pecsétek, pénzek, amulettok, szobrocskák (reprodukciók) felnagyítása valóságos *fiktív művészeteket* hoz létre. Ezeknek a tárgyaknak kis méreteiből következő befejezetlensége tág, modern hangsúlyú stílussá válik [...] A dúskáló művész hallja valamely *Termékenység* párbeszédét Picasso valamelyik szobrával, egy etruszk bronzba karcolt rajzát Braque egyik metszetével.

A [természettel való] szakítás a kubizmussal teljeseedik be. A századvég esztétái Raffael festészetével szemben előnyben részesítették a Botticelliét, és azokat a nőket, akik a *Primavera* nimfáihoz hasonlítottak, azokkal szemben, akik a Farnese-villa *Galathea*jához. [...] Kedvezhetünk Botticelli nőinek a Raffaeléi rovására, de senki sem kedvelheti jobban a Botticelli, de még a ravennai mozaikok, vagy a perzsa, a kínai és a japán festmények nőivel szemben sem azokat, akik a kubista vásznak alakjaihoz hasonlítanak, mert egy kubista portré — utalásszerűen — hasonlíthat ugyan a modellhez (Picasso *Vollardja* és *Kahnweilere* például), de nem engedi meg, hogy elképzeljük — főként a képhez hasonlóan.

Miként a színdarabok olvasása az előadások mellett, mint a lemezhallgatás a hangverseny mellett (de mint olyan színdarabok olvasása, amelyeket sohasem fogunk látni színpadon, mint olyan zenemű meghallgatása felvételtől, melyet sohasem fogunk hangversenyen hallani...), a múzeumok mellett megjelenik a művészetek legszélesebb területe, amelyet az ember valaha ismert: az egész történelem legfőbb öröksége — beleértve a nem ismert történelmet is.

[...] Ez a hősköltemény, amely a képzeletbeli múzeumot megtölti, ugyanaz volna-e a szobrászatnak a fényképészet általi „színeváltozása” nélkül? Ezek a domborművek, ezek a szobrok műmellékletté váltak. A széles körű közönség, amelyhez szólnak, nem ismeri azt az érzést, amely négy évszázadon keresztül nagy szerepet játszott műbarát és műalkotás kapcsolatában: a birtoklás érzését. Nem birtokoljuk azokat a műveket, amelyeket csodálunk (majdnem mind múzeumban vannak), és tudjuk, hogy sohasem is fogjuk birtokolni őket, hogy még hozzájuk hasonlók sem lesznek soha a tulajdonunkban.

A mieink, mert művészek vagyunk, amint a középkori szentek szobrai a hívő népé voltak, mert keresztény volt. (De ezek a középkori szobrok szentek is voltak, ám a mi szobraink csak szobrok.) [...] És a művészeti városai lettek az új zarándokhelyek.

Ditrői Ervin fordítása

Ami Beethoven és Mozart zenéjében közös

Ma már észrevesz belőle egyet-mást az átlag zenekedvelő is, mert hiszen hangversenyre jár és otthona csendjében hanglemezekről birtokba veheti a zeneirodalom legjavát. A Beethoven- és Mozart-zene egyes részleteit a jó fülű zenekedvelő dúdolja, talán füttyörési, mindenesetre *belül* is hallja, és eljut a következő szintig: figyel, a közös vonásokat észleli, összehasonlítja, és „felfedezi”, hogy hatással lehetek egymásra.

Mozart 14 éves volt 1770 decemberében, amikor Beethoven született, az a Beethoven, aki csaknem négy évtizeddel élte túl. S ne feledjük, a Mozart-zene népszerűsége, viszonylagos elterjedése csak halála után kezdődött. Beethoven számára mindenesetre *kortárs zene* lehetett a Mozarté. Érthető tehát, hogy korai és késői műveiben egyaránt előtűnnek a Mozart-zene elemei, fordulatai, zenei mondatok, ritmikai és dallamcsírák, még inkább — hangulatok. (Meglépő, hogy Mozart műveiben néhol ott lüktet már a Sors-szimfónia hármaskopogása.)

A „hasonlóság” *okait*, ha nem deríti is fel mindenki, de sejtheti. Egy nyelvet beszéltek, egy nemzet fiai voltak, egy korban éltek. Zenei szókincsük egyik forrása a népzene; a műzenei hagyomány pedig sokban azonos. A Beethoven-rajongók ma már ismerik eszményképük jellemét és sorsát a többé-kevésbé hiteles életrajzokból. Azt is sokan tudják, hogy Beethoven már tízéves korában a Mozart-zene bővületében élt. A Mozart csodagyerek-korszakát követő, újabb üstökösi pályafutás kezdete: 1781. A jeles bonni mester, Neefe, Beethoven első méltó zeneoktatója első sorban Mozart-műveket adott tanítványra kezébe. Neefe egy bonni zenei folyóiratban magasztaló sorokat közölt Beethovenról, és így zárta le: „Ez az ifjú megérdemli, hogy támogassák, hadd járja a világot; ha úgy halad, ahogy elkezdte, bizonyosan második Mozart válik belőle.”

Talán éppen Neefe mozgósította a tizenhét éves Beethoven érdekében Bonn zenepártoló köreit. Beethoven így kereshette fel Bécsben, 1787-ben a harmincegy éves Mozartot. Sajnos, rosszkor érkezett. Azokban a napokban értesítették Mozartot salzburgi barátai, hogy apja halálos beteg. Sok minden foglalkoztatta: nem utolsósorban a prágaiaknak ígért *Don Giovanni*. Egyébként is zaklatott éve volt, nem lehetett sem ideje, sem kellő hangulata az érzékeny fiatal művész fogadására. Erről az egyetlen személyes találkozásról — mint rendesen — nem sok alappal bíró legendák keletkeztek. Valójában Mozart bizonyára szórakozott volt — mint alkotómunkája közben környezetét gyakran megfigyelte; ugyanabban az időben a műfajilag újat jelentő vonóskvintettjeit is írta — nyugtalanul, rohamtempóban (anyagi helyzete feljavítására pénzes előfizetőket remélt; összesen kettő akadt). A sorozat első darabja — a K. 516 b—c moll — egyik szívszorító tételében mintha Beethoven Patetikus-szonátájának hangja csendülne föl. Ez az a mű, amelyet Szabolcsi véleménye szerint Beethovennek „Mozart szelleme diktált”. De mikor? 1798-ban Mozartból már csak zenéje, tehát valóban szelleme élt. Úgy látszik, ami kiteljesedik a nagy egyéni műben, majdnem mindig ott lappang az elődök zenei tudatában.

Ezt vallja a tizenkét éves Mozart hervadhatatlan kis német daljátéka, a *Bastien és Bastienne* (mely egyebekben receptszerűen követte Pergolese *Urhatnám* szolgálojának szerkezeti felépítését).

[Mozart *Bastien et Bastienne*]

Amint látható, majdnem hangról hangra Beethoven Eroica-szimfóniájának bevezető témája (duda-szólam imitációs kísérettel). Mozart ezt a kis operát 1768-ban írta, két évvel Beethoven születése előtt.

Somfai László zenetudós egyik újabb tanulmánya arra figyelmeztet, hogy az érdeme szerint csak megkésve méltatott XVIII. századi robusztus előd, Haydn is előrevetíti olykor Beethoven zenéjét. Beethoven 1791-ben lett Haydn tanítványa. Hogy került a Mozart-rajongó Haydnhoz?

Az adatok szerint Beethoven 1791-ben másodszer is elindult Bécsbe, mert mindenképpen Mozarttól akart tanulni. Útközben Párizsból menekülő emigránsok tömegébe kerül, mert „a forradalom megindult a Rajna felé”. Beethoven kalandos útja sokáig tartott, csak november vége felé érkezett Bécsbe; elkésett már: Mozartot december 5-én temették.

Most vegyünk szemügyre még néhány példát: hat évvel Mozart halála után írta Beethoven Esz-dúr vonóstrióját. Szabolcsi Beethoven-életrajzában összehasonlítja művét Mozartnak azzal a késői remekével, mely feltehetően hatott rá. Töle mindössze négy év választja el. A Mozart-mű főtémája aláhanyatlík, mint a megtört gabonaszár.

(Mozart Vonóstrió)

A Beethovenének a hangneme is azonos, de agresszíven felfelé tör, mint az előre szegzett szurony.

(Beethoven Vonóstrió)

A figyelmes hallgató itt felkapja a fejét: „Mi ez? Mi is történt Európában 1788 és 1892 között?” A trió első, lassú tétele beszél, dadog és deklamál... A másodikban váratlan egzotikumként cigányzene hangok, polonéz ritmusok, verbunkos harmóniak tűnnek fel... Üzenet a lengyel végekről vagy Magyarországról? Ez a rész talán már Bécsben készült volna? Vagy talán Haydn útján átsugárzott Beethovenre Kelet-Európa?

A következő kis táblázatféle nyomtatásban itt jelenik meg először. A legelső magyar nyelvű Mozart-monográfia írója — Szabolcsi Bence belekottázta könyve egyik példányába, és nem sokkal halála előtt nekem ajándékozta. Valószínűleg könyve új kiadására gondolva készítette idevonatkozó kutatásaiból. Azt hiszem, a kottanemtudók számára is elég jól szemlélteti a *Don Giovanni* egyik — immár slágerré népszerűsödött — dallamának fél évszázados előzményeit.

(R. da Capua *La zingara*, 1740 körül)

(Piccini: *La buona figliola*, 1760)

(F. di Majo: *Ifigenia in Taurida*, 1762)

(Chr Bach Alessandro nell' Indie 1762)

(Paisiello Gli Zingari in fiera 1789, s mar előbb is)

(Guglielmi F. nti amari 1780 körül)

(Mozart Vogos divertimento 1772)

(Mozart Don Giovanni 1787)

Ide tartozik *A zenei köznyelv problémái* című Szabolcsi-tanulmányban közölt nagyon lényegbevágó idézet is:

„Egy nyelvi közösség azokból áll, akik beszélnek, hallják vagy olvassák azt a nyelvet, mely elősegíti a kölcsönös megértést — mint közös szellemi tulajdont. Nos, a nyelv fogalma csak bizonyos megszorításokkal vihető át a zenére, ám a korstílus, a műfajok, a típusok és formulák, a zenei jelképek és figurák (alakzatok), mindaz, amivel a zenetudomány foglalkozik, közös tulajdon, és éppúgy elősegíti a megértést. Személyfeletti-tárgyi-szellemi természetűek ezek, amelyek az egyéni alkotás alapjául szolgálnak, mint az irodalmi alkotásoknál a nyelv, és ahhoz hasonlóan elősegítik a megértést.” (Wiora, Walter: *Komponist und Mitwelt*. 1964.)

Végezetül Beethovennek egy 17 éves korában írott zongora-, fuvola-, fagotttrióját említem, mely a Mozart-zene halványabb mása, s talán közvetlen hatás jutott érvényre benne. Egy töredékes zongoraversenye is csak a mozarti versenyművek sápadt visszhangja. De a húszéves Beethoven 1790-ben Bonnban írt gyászindulójában már megmutatkoznak az oroszláncörmök. Forró melódia száll a magasba, és hajlik alá, s mintha *A varázsfuvola* Sarastro dallamának folytatása lenne. És Beethoven másfél évtized múlva változatlanul átvitte ezt a dallamot a *Fidelio* második nagy együttesébe, oda, ahol a fogolyról lehull a bilincs, s a kiszabadult rabok imaszerű énekkel sóhajtanak a szabadság és a fény felé.

De itt már nem csupán a Beethoven—Mozart-rokonság jelentkezik, nem pusztán a zenei nyelv közössége vagy éppen azonossága, hanem amiből épült: a XVIII. század, de minden előző és minden elkövetkező korszak emberi közösségének vágya és minden igazi művész mondanivalójának lényege. Ez már a nagy beethoveni emberségmelódiaik jelentkezése, melyek, mint az *Örömódában*, kitágítják a nyelvi, a nemzeti közösséget is, s a szabadság, a jóság, az emberszeretet igényét fejezik ki félreérthetetlenül.

A Dohnányi-évforduló hazai vonatkozásai

1977 évfordulói közül elsősorban a Beethovenére irányul az egyetemes zeneélet figyelme. Zenei intézmények, kutatók, előadóművészek versengve ünneplik, választékos műsorokkal, újabb adalékokkal hódolva emlékének. Ünneplése közepette emlékezünk meg egy igazi előadóművészről, aki hitelesen tolmácsolta Beethoven: Dohnányi Ernő születésének századik évfordulója ugyancsak az 1977-es év zene-történeti eseménye. Több mint hatvan évet átfogó munkássága folyamán világszerte a legnagyobb Beethoven-tolmácsolók között tartották számon. Művészetével hazánk közönsége is korán megismerkedett. Dohnányi országunkban 25 turné során 60 hangversenyen lépett fel 1900—1944 között, ezenkívül a romániai sajtó folyamatosan tudósította a zenekedvelő közönséget a művész pályájának eseményeiről. Egyetlen világhírű külföldi előadóművészé sem közelíti meg Dohnányi romániai hangversenyeinek számát, ami pedig a művészi minőséget illeti, „...művészetét a kritika mérőszínőrával lemérni nehéz, de fölösleges is lenne. Csak bámulni és magasztalni lehet...” — írja a krónikás a marosvásárhelyi *Hírlap* 1927. május 7-i számában.

Hangversenyei városok szerint a következőképpen oszlanak meg: Arad 11, Brassó 4, Bukarest 2, Csíkszereda 1, Dés 1, Kolozsvár 18, Marosvásárhely 6, Nagy-szeben 2, Nagyvárad 10, Sepsiszentgyörgy 1, Székelyudvarhely 1, Temesvár 6. 1925-ben elmaradt Nagyvárad, 1926-ban Marosvásárhely, 1942-ben Kolozsvár.

Műsoraít elsősorban a zeneirodalom klasszikus értékeiből állította össze:

Bach	14	Franck	5
Bartók	4	Händel	2
Beethoven	81	Liszt	20
Brahms	7	Mendelssohn	7
Chopin	43	Mozart	10
Csajkovszkij és Berlioz	1—1	Schubert	57
Dohnányi	80	Schumann	21

Saját szerzeményein kívül *elsőként* Beethoven szerepel, majd a négy nagy romantikus (141), és csak utánuk következnek Bach. A romantikus művek javára dől el végérvényesen a stílus szerinti válogatás (161). Furcsa helyzetben van Mozart, de ezt egyfelől a hazai zeneélet potenciáljával (Dohnányi más helyen ciklusban is játszotta Mozart összes zongoraversenyét), másfelől a korizlés divatos sztárkultuszának kevésbé Mozart, annál inkább a romantikus zeneirodalom által való kielégítésével magyarázhatjuk.

Romániai hangversenyei műsorán csak két alkalommal nem szerepel valamilyen Beethoven-mű. Hogy mennyire szerves része volt zongoraművészetének a Beethoven-interpretálás, azt bizonyítja a feltűnő hasonlóság az egész Dohnányi-karrier „kerete” és romániai szerepléseinek első és utolsó műsora között. Dohnányi Beethovennel kezdi és zárja pályafutását. Első erdélyi hangversenyén, Kolozsváron 1907. március 19-én elhangzik az op. 109 E-dúr szonáta; utolsó, 1944-es kolozsvári estjének teljes műsorával ugyancsak Beethovennek hódol (op. 53, op. 109, op. 26, op. 2, nr. 3). A Dohnányitól hazánkban előadott Beethoven-műveket alábbi táblázatunk szemlélteti:

Zongoraművek, szonáták

op. 2. nr. 3. C-dúr	3
op. 10. nr. 2. F-dúr	1
op. 13.	5
op. 26. Asz-dúr	4
op. 27. nr. 1. Esz-dúr	1
op. 27. nr. 2. cisz-moll	33
op. 28. Pastorale	1
op. 31. nr. 2. d-moll	1
op. 53. C-dúr. Waldstein	5
op. 57. Appassionata	9
op. 78. Fisz-dúr	2
op. 109. E-dúr	3

Hegedű—zongora művek, hegedű—zongora szonáták

V. op. 24. F-dúr	2
VII. op. 30. c-moll	3
VIII. op. 30. G-dúr	1
IX. op. 47. Kreutzer	10
<i>Egyéb művek</i>	
G-dúr románc	2
F-dúr románc	2
<i>Szimfonikus művek</i>	
G-dúr, zongoraverseny	1
III. Leonóra-nyitány	1
Egmont-nyitány	4
IX. szimfónia	1

Jeien adataink szerint tehát Dohnányi Ernő 81 alkalommal szólaltatott meg Beethoven-művet romániai hangversenyein. Az előadott művek közül a legtöbbször játszottak Beethoven kimagaslóbb szerzeményei: az *Appassionata*, a *Waldstein* és a *Pathétique* zongoraszonáták és a *Kreutzer*, valamint a c-moll hegedű—zongora szonáta.

Ezelőtt 50 évvel, 1927-ben Beethoven halálának századik évfordulóján Dohnányi Ernő is hozzájárult Beethoven romániai ünnepléséhez, két turné keretében. Első turnéján Telmányi Emil hegedűművésszel játszik:

Május 4. Arad. A kultúrpalota termében összegyűlt közönség előtt az *Appassionata*, *Tavaszi Kreutzer szonáták* és egy románc hangzik el. Az *Erdélyi Hírlap* krónikása szerint: „Dohnányi *Appassionatája* és kettőjük *Kreutzer-szonátája* Beethoven világszerte való ünneplésének legszebb momentumává avatta a tegnapi estét.“

Május 5-én, Marosvásárhelyen Dohnányi önálló estjén többek között Beethoven d-moll op. 31. nr. 2. és op. 27/2. szonátáját játszotta: „Beethoven szelleme é ebben az emberben és a beethoveni szeretet kormányozza rendkívüli talentumát.“ (Sényi László, *A Ma*).

Május 6-án, a kolozsvári Magyar Színház termében: „... Telmányi Emil pompás muzikalitása, virtuóz technikája kongeniális módon érzékeltették Beethoven géniusát. Dohnányi Ernő [...] zsenialitása oly nagyvonalúan mint tegnap este — Beethoven legnehezebb és legrejtelmesebb opusait interpretálta — még egy ízben sem domborodott ki. *Appassionatája*, a c-moll szonáta andantéja felülmúlhatatlanok voltak. [...] A tegnapi est fénypontja a műsor második felét betöltő *Kreutzer-szonáta* volt [...], melyen kívül az F-dúr románcot adták elő. (*Keleti Újság*, 1927. május 8.)

Május 7-én a nagyváradi Heyman színpadon tartott estről (*Tavaszi, op. 27, Kreutzer-szonáták* és a G-dúr románc) írja Guttmann Miklós a *Nagyváradi Esti-lapban*: „Ugyan mi újat is írhatnánk ennek a hatalmas művészegyeniségnek felülmúlhatatlan teljesítményéről? [...] Annyi bizonyos, hogy Beethoven fennkölt eszmei tartalmú szonátái Dohnányiban és Telmányiban a legideálisabb tolmácsolókra lettek.“

Május 8-án az aradi kultúrpalotában tartott második estjükön vegyes műsorral lépnek fel. Beethoven az op. 78 Fisz-dúr szonáta képviselője.

Május 9-én tartják utolsó estjükét a temesvári tisztikaszinóban. Itt is a legnagyobb elismerés hangján írnak róluk: „Sok százezen játszották és fogják »játszani« Beethovenét. Ők ketten [...] nem játszottak nekünk. Dohnányi és Telmányi az apostolok meggyőződésével, átszellemült lélekkel prédikáltak a zenei újtestamentumból. [...] A hangverseny után [...] az első pillanat némasága Beethoven emlékének —, a hangos ünnepi manifesztaáció Dohnányinak és Telmányinak, a megfellebbezhetetlenül legeszményibb Beethoven-interpretátoroknak szólt. (Braun Dezső, *Temesvári Hírlap*, 1927. május 12.) Műsoron a VII. c-moll szonáta, a *Kreutzer*, az *Appassionata* és a G-dúr románc szerepelt.

A korabeli sajtóból kiragadott idézetek aligha képesek valóban érzékeltetni azt a fenntartás nélküli hódolatot, amellyel a kritikusok és a közönség Dohnányi Beethoven-művészetének adóztak.

Második hangversenykörútján vegyes műsorokkal lép fel önálló előadóesteken, de Beethoven mindig műsorába foglalja. Kiemelkedő esemény színhelye a kolozsvári „kétágú“ református templom, ahol november 29-én Dohnányi vezénylete alatt elhangzik a IX. szimfónia a helybeli zenekar, énekkar és szolista előadásában. A szervező és betanító ezúttal is Rezik Károly volt, akinek sikerült összeállítania egy részben hivatásos, részben műkedvelő zenészekből álló 72 tagú zenekart, 120 tagú énekkart, szolistaaként pedig Lévai Ilona (szoprán), Albisi Margit (alt), dr. Fellner Győző (tenor), Bretán Miklós (bariton) lép fel. Ez alkalommal a Corvin könyvnyomda nyolcoldalas ünnepi műsorfüzetet adott ki. Ez a hangverseny az egyetlen, amelyen Dohnányi helyi zenekart vezényelt, a szemtanúk szerint 2-3 próbával kellett előadni a műsort mint a Beethoven-szimfóniák sorozatának záróhangversenyét. A műsor bevezető száma az Egmont-nyitány volt. „Dohnányi teljesen partitúra nélkül dirigált —, dirigálási módja elragadóan lendületes és kifejező. (*Keleti Újság*, 1927. december 1.)

Miként hatott Dohnányi művészete a hazai zeneéletre?

A személyes ismerkedést a legtöbb városban már előkészítették elsősorban újságcikkekkel, melyek a zeneélet új csillagaként emlegetik, másodsorban műveinek bemutatásával. Nagyváradon, Nagyszébenben, Kolozsváron már a század elején játszották az op. 1. zongoraötöst. A Dohnányi-művek előadásánál kezdetben szokás szerint helybeli jeles zeneamatőrök vagy szakemberek működtek közre. Az első világháború után már minden városunkban akad Dohnányi-interpretátor. Temes-

vártott — a Tomm-vonósnégyes, Kolozsvárt — Zsembery Elvira, Hevesy Piroska, Aradon — Szántó Erzi, Vass Sándor, Nagyváradon — Fischerné Szalay Stefánia, Marot Annie, Wechsler Ily, Brassóban — Pap Kovács Edit. Érdekes színpolt közöttük a bukaresti Nottara kvartett (C. C. Nottara, Enacovici, Popovici, George Cocea) aradi hangversenye, amely egy Dohnányi-vonósnégyest adott elő (feltehetőleg az első avagy a másodikát). Rita Marcus és Maczalik Gabi nagyvárad hangversenyén 1933 decemberében Dohnányi-dal is szerepelt, a bukaresti Sandu Albu két nagyvárad hangversenyén a *Ruralia Hungaricából* játszott részleteket 1935 elején.

A Dohnányi-hangversenyeket felidézõ emlékezősekből hadd idézzünk Ana Voileanu Nicoară: *Chipuri și mărturii* című kötetéből (Editura muzicală a Uniunii Compozitorilor. București, 1971. 39.): „Alig tizenöt éves korom után volt részem az első művészi zeneélményben, amikor Ernst v. Dohnányi zongoraestjén ott voltam a nézőtérén. Többek között Schumann *Karnevalját* játszotta, melyet nagyjából ismertem édesanyám révén. Még emlékszem arra a csodálatra [...], melyet a zenei megnyilatkozás művészisége váltott ki. E felfedezés után kezdtem nehezebb zene-művek tanulmányozását: Beethoven szonátáit, Schumanntól a *Gyermekjeleneteket*, Chopin-noktürnöket, sőt még Bach-prelúdiúmkat és -fugákat is.“ A későbbi kiváló zenepedagógus vall így arról a különleges élményről, amely annyira ösztönző lett a számára. Az említett hangverseny (Nagyszeben, 1907. március 21.) műsorán szerepelt két Beethoven-szonáta is: op. 102 és op. 109, de a serdülő lány figyelmét elkerülte előadásuk.

Hazai zenészek is részt vettek Dohnányi hangversenyein:

— 1910. március 20-án a nagyvárad hangversenyen közreműködtek Földesy Arnold és Fischerné Szalay Stefánia;

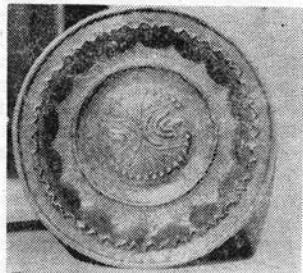
— a kolozsvári zenekar részvétele Beethoven IX. szimfóniájának és Egmontnyitányának előadásában;

— az 1928. október 21-i brassói hangversenyen a helybeli zenekar Paul Richter vezényletével kíséri Dohnányit, aki Beethoven 5. zongoraversenyét adja elő. Külön figyelmet érdemel a Dohnányi—Enescu—Casals trió szereplése a budapesti zeneakadémián 1913-ban. (Bővebben tárgyalja: Lakatos István: *Zenetörténeti írások*. Kriterion, 1970.)

Kiváló és nagyszámú hangversenyeivel is hatott Dohnányi a hazai zenepedagógia fejlesztésére, s főként azzal, hogy egész aktív tanárkodása alatt számtalan hazai tanítványa volt. A berlini zeneakadémián volt tanítványa Gmeiner Luise (Brassó), később Domokos László (Szatmár), az Aradról elszármazott szülők gyermeke, Kilényi Ede, a Kolozsvárt letelepedett Hevesy Piroska.

A romániai sajtó mindig figyelemmel kísérte Dohnányi működését, hangversenyeiről számtalan elismerő krónika jelent meg. Aradon a két világháború között Dr. Szelle Károly, Ungár Imre, Krenner Miklós, Salgó Pál, Balla Böske, Brassóban — előbb Rudolf Lassel, majd Horváth Henrik, Kolozsvárt — Mannsberg Árvéd, Kuncz Aladár, Lakatos István, Marosvásárhelyen — Sényi László, Nagyváradon — Guttmann Miklós, Temesvárt — Járosy Dezső, Braun Dezső méltatják a helybeli lapokban Dohnányi művészetét. A Temesvárt megjelenő *Zenei Szemle* pedig 1927 X—XI. számában több cikket közöl, különböző oldalairól világitva meg a zene-művész gazdag tevékenységét.

A fentiekben elsősorban az előadóművész Dohnányit méltattuk, még közelebből Dohnányit mint Beethoven-előadót a kettős jubileum alkalmából. Talán van valami jelképes kettőjük újabb találkozásában.

Lokodi András ötvöstála

Mozgókép-szerelés

Snitt (schnitt), vágás, montázs — a film szaknyelvének közismert szavai. Miután kölcsönvette őket a köznyelvtől, vissza is adta megváltozott, a filmmel összefüggő jelentésárnyalattal. Szerepük növekedésére nem nehéz magyarázatot találnunk: éppen akkor, amikor a film először bizonyult művészi alkotásra is alkalmasnak, azaz a némafilm virágkorában, a húszas években, a filmesztétika első nagy rendszerezői (Balázs Béla, Eisenstein, Pudovkin, Arnheim) a premier plán mellett vagy előtt a montázst tartották a filmnyelv legjellegzetesebb és legfontosabb elemének. Kétségtelenül tévedtek, nem a fontosságot, hanem a jellegzetességet illetően: nyilvánvaló, hogy például a szépirodalom ósidóktól alkalmazta a vágást, még ha nem nevezte is így. (S ezért tudott századunkban nagyon is könnyen befogadni, használni egy úgynevezett „filmszerű“ stílust és szerkesztési módot.) A klasszikus filmesztétika azonban e téren is napjainkig érezteti hatását: a montázs, amelynek egyes törvényeit eléggé könnyen tanulmányozhatnók irodalomelméleti analógiák segítségével is, minden filmnyelvi értekezésben külön fejezetet vív ki magának, jóllehet sokszor kiérezhetjük a sorok mögül, hogy a szerző erőlteti anyagának kibontakozását. Magam sem merek másként tenni, s mentségemre legfeljebb azt hozhatom fel, hogy megigérem az anyagra szorítókozó önmérsékletet.

Térjünk azonban vissza szakszavainkhoz és meghatározásukhoz. A *snittet* németből vettük át, lefordítottuk, így keletkezett a „vágás“. A *montázs* francia eredetűnek látszik, de a filmszaknyelvbe is orosz közvetítéssel került, mert először a szovjet némafilm mesterei használták fel az oroszban meghonosodott francia jövevényszót új jelentéssel, és az ő tekintélyük segítette azután elő a stabszó elterjedését. Ha rangsorolni akarunk, a snitt és a vágás helyzetét könnyen meghatározhatjuk: a snitt ma már csak a beállítás előző cikkünkben meghatározott értelmében használatos, vagyis a film egyetlen, vágástól vágásig tartó, folyamatos kameraműködéssel felvett részletét jelenti; ezzel szemben a vágás jelentheti ugyanezt, de jelentheti részként az egészet jelölve, a film összeállítását is a beállításokból (snittekből), és mindazt, ami ezzel a művelettel jár. Ugyanakkor mint műszaki szak kifejezés a „kemény“, illetve „lágy“ vágás a részletek összeillesztésének módjára vonatkozik.

Nehezebb elkülöníteni a montázst és a vágást. A szerelés, összeszerelés jelentésű montázs szó csakis a film összeállítására vonatkozik, de amint említettem, ugyanilyen jelentésben a vágás szót is használjuk. Talán akkor járunk legközelebb a jelenlegi helyzet körülhatárolásához, ha azt mondjuk, hogy az elmúlt negyedszázadban a szakirodalomban mindinkább tért hódított a montázs szó jelenleg divatosabb és különösen a tudományos igényvel készült írásokban használatosabb, ám meglehetősen életerővel él mellette a vágás is. Valószínű, hogy előbb-utóbb e két szó között is bekövetkezik majd olyan jelentéskülönülés, amilyen a snitt és a vágás között már bekövetkezett, és ekkor feltehetőleg a montázs marad meg a filmösszeállítás egyetlen jelölőjeként.

Említettem már, hogy a némafilm klasszikusai különös jelentőséget tulajdonítottak a montáznak. Történelmi szempontból ez már csúcs volt. A montázs nagyon korán, a századforduló táján felbukkant a „primitív“ filmekben (az elsőbbség érdeme egyike a legvitatottabb filmtörténeti kérdéseknek), a tizes években, Griffith műveiben már igen fejlettebb mondható (Griffith egyébként Dickens tanítványának vallotta magát a montázs fejlesztésében!), és sok szempontból máig páratlan tökéletességet ért el a némafilm utolsó korszakában. Rendkívüli kifinomodása szükségszerű volt: nemcsak az esztétikai igény, hanem a viszonylagos műszaki kezdetlegesség és mindenekelőtt a hang hiánya követelte így — gyakorlatilag egyetlen lehetséges megoldásként. A hangosfilm első évtizedei részben műszaki, részben (téves) esztétikai okból erősen visszavetették a montázs fejlődését: még a hatvanas években, az új hullámok korában is gyakran köszöntött a felfedezésnek kijáró lelkesedéssel a szakirodalom olyan montázsformákat, amelyeket már a némafilm fénykorában következetesen használtak. Napjainkban a filmtörténeti tudat erősödése, a filmművészet feledésbe ment értékeinek gondos tanulmányozása lényegében helyrehozta ezt a hibát, különösen a hetvenes években fellépett rendezőnemdzedék gyakorlatában; ugyanakkor a hangosfilm sajátosságainak figyelembevétele, a kép—hang összefüggés alaposabb feltárása, illetve a szélesfilm és a belső vágás

kínálta új lehetőségek kiaknázása valóban előzmények nélküli montázsformák kialakulásához is elvezetett.

A montázs végső soron nem egyéb, mint a folyamatos kameraműködéssel felvett egyes filmrészletek összeállítása térben, időben vagy tartalmi: gondolati, érzelmi szempontból összefüggő egésszé. A hagyományos filmezésben ez úgy történik, hogy a felvételeket tartalmazó filmszalagokból kivágják a felhasználásra alkalmasnak ítélt részeket, majd a forgatókönyvben meghatározott sorrendben összeragasztják őket. A televíziós technika — akár helyszíni közvetítésről, akár utólag bemutatandó felvételről van szó — ettől jelentősen különbözik: itt egyszerre több kamera követi a felvétel tárgyát, és az általuk szolgáltatott képanyagból az „megy be“ az adásba, amelyekre az adásrendező választása esik; a vágás ebben az esetben tehát valószínűleg felvevő gépváltás: egyik kamera „kilép“ az adásból, és helyét másik veszi át. Természetesen, a televíziós technika is lehetővé teszi a hagyományos filmvágáshoz hasonló eljárásokat, amennyiben nem helyszíni közvetítésről van szó; s a filmgyártásban is egyre gyakrabban alkalmaznak egyszerre több felvevőgépet, hogy azután az általuk szolgáltatott anyagból a legmegfelelőbbet válasszák ki; mi több, ma már a hagyományos filmgyártásban is használják a televíziós technikát, amely a rendezőnek biztosítja az azonnali visszajátszás-ellenőrzés lehetőségét.

A montázs tulajdonképpen nem nélkülözhetetlen eleme a filmnyelvnek. A televíziós technika lehetővé teszi, hogy ugyanaz a kamera bármeddig kövesse ugyanazt a tárgyat (például egy beszélő embert): ilyenkor lényegében egyetlen beállításból (snittből, vágásból) álló, montáztól (vágástól, felvevőgépváltástól) teljesen mentes „film“ látunk. De hagyományos kinotechnikával is létrehozta már igen hosszú beállításokat, és csak a filmszalag hosszától, a felvevőgép konstrukciójától (befogadóképeségétől), illetve a hajtóerejét szolgáltatató energiaforrástól függ, hogy a snitthosszúság rekordja meddig növelhető. S ha ez csak elmélet, mert a korszerű filmnyelvben elképzelhetetlen a montázs kiiktatásával bekövetkező kifejezési egyhangúság elfogadása (kivéve bizonyos tudományos vagy kísérleti célú filmeket), a filmtörténet hajnalán gyakorlat volt: az első filmek természetesen velejárója. Mindez azonban nemcsak azt bizonyítja, hogy a montázs nélkülözhető, és nem sajátos filmnyelvi elem, hanem azt is, hogy az életképes, változatos, árnyalt, széles körben alkalmazható mozgóképes közlésnek elengedhetetlen feltétele.

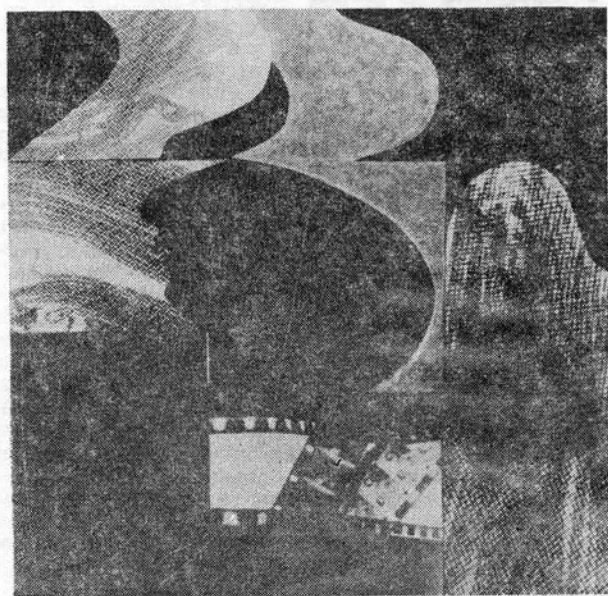
Elsődleges funkcióját már említettem. De problematikáját csak nagyon felületesen érinti az a megállapítás, hogy kifejező, érthető, térben és időben elrendezett közléssé kell szerkesztenie a filmet alkotó beállításokat.

Ha kimondatlanul is, de ebben benne van már egy másik igen lényeges funkció: a szelekció — a közlés szempontjából hasznos részletek megőrzése, illetve a mellőzhető kihagyása. Ezzel máris elérkeztünk a montázs vizsgálatának talán leglényegesebb és legkényesebb fejezetéhez: nevezetesen ahhoz, amely szerint a montázs erősen alkalmazkodik a lélektanhoz, az emberi érzékelés természetéhez. Gyakran idézett példa erre az, hogy látásunk is „vág“: amikor valaki hirtelen új irányba fordul, hogy ott nézzen meg valamit, az előző látómezeje s az új közötti átmenetkor egy pillanatra lehunnya szemét, mintegy kivágva a számára ez esetben lényegtelen részletet. Persze, az összefüggés ennél sokkal bonyolultabb, és a lélektanhoz közelítő analógiák száma végtelennek tűnik. Talán ezért minősíthető a film-tudomány egyik elhanyagolt területének a montázs lélektana; helyesebben olyan területnek, amelyről ismereteink számosak, de nem eléggé pontosak — mondjuk: tudománytalanok. Annyi látszik bizonyosnak, hogy a korszerű filmnyelvnek fokozottabb mértékben kellene alapoznia a befogadó alkotó közepületére, éppen a filmnéző sokat hangoztatott passzivitása miatt. Ilyen értelemben nem túlzás arról beszélni, hogy a filmművészetet éppen az a mód választja el valamennyi egyéb filmnyelvi közléstől — beleértve a szórakoztatófilm-ipari terméket is —, ahogyan teret enged a néző közreműködésének: nem lát és hall meg, nem mond ki helyette mindent, hanem megelégszik bizonyos érzékelési, érzelmi s gondolati folyamatok elindításával.

A montázs azonban nemcsak szerkesztési — közönségesebben: összeragasztási — művelet. Amikor a külön-külön fölvetett részleteket egységes filmmé illesztjük össze, valószínűleg rendet teremtünk halmazukban, azaz tisztázzuk összefüggéseiket. Ez a „rendteremtés“ a premier plán felfedezése — tehát már a század eleje — óta többek között az egész és a rész viszonyának rendezését jelenti. Nagyon egyszerű példával: közelképeink csak akkor közölhetnek számunkra fontos dolgokat a nézővel, ha előbb-utóbb bemutatjuk egy távolkép segítségével azt az együttest, amelyből kiemeltük őket. Például: előbb bemutatjuk egy szoba távoli, minél teljesebb képét, és csak azután ragadunk ki együtteséből számunkra — mondanivalónk számára — lényeges részleteket, közelképen. A modern filmművészetben ez a montázsfunkció már-már megszűnni látszik. Valójában azonban csak arról van szó, hogy míg

hagyományosan a rész—egész viszony a film egy-egy kisebb egységén (jelenetén) belül tisztázódott, most előfordul, hogy a filmben mindvégig felvillanó közelképekre csak a befejezésben kapunk beillesztő magyarázatot: ekkor állnak össze a közelképek egységes jelenetté. — ekkor társul melléjük az összefüggéseiket felfedő távolkép, és nyerik el együttesen végleges dramaturgiai helyzetet a szerkezetben. Hasonlóképpen ma már a legszélesebb körben megszokott a filmidő s a filmtér rendkívül szabad kezelése: a múlt, a jelen, a jövő, a képzelet vagy az álom, továbbá a számos helyszín a mű saját logikája szerint, gyakran a valóságtól igen eltérő módon illeszkedik be a montázs nyomán összeállt szerkezetbe. Végül ugyancsak a montázs elsődleges, és nemcsak a filmművészetben alkalmazott funkciói közé sorolhatjuk a film ritmusának kialakítását. Meg kell jegyeznem azonban, hogy a film ritmusában a montázzsal egyenrangú szerepe van magának a tárgynak. Könnyű ezt bebizonyítani, hiszen nyilvánvaló, hogy elméletben a hosszú beállítások — és a velük járó kevés vágás — lelassítják a film ritmusát, míg a rövid beállítások — és a sok vágás — fölgyorsítják. Ha azonban egy igen hosszú beállítás eszeveszetten száguldó gépkocsit vagy vad verekedést követ nyomon, aligha érezzük a ritmust lassúnak, amint hogy nem is az. Mi több, a verekedés esetében éppen a sok vágás, a verekedés részleteit kiemelő számos rövid beállítás lassíthatja le a ritmust, mintegy megtorpanva, kimerevítve a filmezés tárgyaúl szolgáló cselekvést. Az, amit a szakirodalom „képzenének” nevez, két tényező igen bonyolult összjátékából jön létre: ritmusát egyrészt a filmnyelvi elemek — beállítások hossza, plánok nagysága — határozzák meg, másrészt a film tárgyaúl szolgáló valósággrszletek saját ritmusa. A montázs ez esetben csak másodhegedűs: kénytelen-kelletlen alkalmazkodnia kell a film tárgyához akár úgy, hogy annak ritmusát fölerősíti, hangsúlyozza, akár úgy, hogy ellenpontozza, fölszámolására tör.

A beállítások összekapcsolásának módjáról, a már említett kemény- és lágyvágásról kell még szólnom a montázs elsődleges és általános funkcióival kapcsolatban. A keményvágás — a filmművészetből hosszú ideig lényegében száműzött, csak a filmkészítés folyamatában, illetve a jeleneteken belüli részletek összeillesztéséhez használatos módszer — nem egyéb, mint a snittek közvetlen összekapcsolása; az úgynevezett átmenetek mellőzésével. Ezzel szemben a lágyvágás után a montázs befejezettnek tekinthető: ekkor a nagyobb egységeket már átmenetek kötik össze. A modern filmnyelvben azonban nagyon megcsappant az átmenetek jelentősége. Annyira, hogy nem egy mai filmet — nem feltétlenül játékfilmet — a harmincas évek filmesei félkészterméknek hinnének, amennyiben csakis a keményvágással él.

Mayer Zsombori Erzsébet:
Kompozíció

HORVÁTH IMRE

VERSEK

Hogy kimentsem

Ha kell, hát az egész Földet felásom,
hogy mélyéből kimentsem hivatásom!

Hajszálon

Hajszálon függ minden reményed, vágyad.
Sörtehája van az egész világnak?

Pergő homok

Van homokszem, amely ha lepereg,
semmivé porlaszt egy gyémántheget!

Lépésenként

A percek aknamezején
minden lépésnél robban egy remény.

Fátyoltánc

Futó fényben kell örökre lebegnem:
a szél árnyékát tartom a kezemben.

MÁRKI ZOLTÁN

SZÜKSÉGLETEK

néha nem akarom hogy véget érjen a nap
először a katonaságnál történt a rádió mellett éjfél után
villa-lobost hallgattam szélborzoltan s azt hittem utoljára
lobbantak hegy-völgyek és őserdők melyeket sohasem láttam
a hangok csillogva elérték egy hajnal nedves-zöld partjait
és tavasz volt megismételhetetlenül a távolokban
és nem akartam hogy véget érjen valaha is az a nap
akárcsak mikor vitus temploma toronylott föl prágában előttem
vagy verlainé őszi szonátát toth árpád szólaltatta meg
moldva meséit creangá és az ipotesti zengő fűvek
a csillagokat az este és a tengert az úszó holdvilág
azóta van ez az érzés mely tudom teljesen értéktelen
a közgazdászok tiltakoznának ellene mások kinevetnének
de én apám betegágyánál is megállítottam volna a világot
és meg is állítottam magamban egy percre millió órára érte
ahogy ifjúságomat is gyakorta visszahozom e földre
mindannyiszor hiányom akad szeretetben vagy hívásokban
meg így üzenek a jövőnek is ha túlságos örömm-reményem
ezért van szükségem minden nap egészére örökre

ÖZVEGYEK A KAPUBAN

Amikor a csöngő megszólal,
először nem hisznek a fülüknek,
ők, a túlvilági csöndhöz szokottak, végleg elhagyottak
íjedten kapnak a homlokukhoz aztán,

arcukon kezdődő, szomorkás változás,
nem fél-mosoly, nem sirni-görcsölés, csupán valami hideg fény,
csupán egy félénk gyertyaláng mindjárt elhalóban,
hogy föl kell ébredniük a múltból,
ahogy a rokkant íróasztal mellől,
visszeres lábbal a kerek zongoraszékből,
meszes csontsejtekkal a félig üres éléskamra polcaitól,
vagy a fásszín fővesztő, hátgörbítő rönke mellől
magukon erőt véve főlegyenesednek
zizegő sóhajokkal lebbentve meg a hervatag levegőt,
és megindulnak az árnyas, függönyöktől terhes előszobán át,
vagy a világos, állatag virágú őszi verandán
lassan, merengő léptekkel a jelenbe,
mely minden ígéretéről rég megfeledkezett mindig-döbbszívükben,
mennek a hűvös folyosón, az évek huzatos hosszán,
hová áthat a szomszéd konyhák éledt vidámsága,
a peccsenyezsír vagy a cigarettafüst emléke,
jönnek titkolt, be nem vallott reménnyel az előkertben
a megsüppedt ég alatt rebbszívű tudattal
a másodszor is megszólalt csengő hívása felé,
ki a magányból, mely az utolsó áldozat
az eltűntért, kinek esténként most is jó nyugvást kívánnak,
s készülnek hozzá a lakásból, melybe a hiány költözött,
ott állnak az özvegyek a kapuban rimánkodó szemmel,
fátyolosan, fölhajszolt lélekkel, megremegő ajakkal,
hogy — bár nem lehet — csoda történt,
és visszatért, visszatért, visszatért valaki,
s csak néznek át rajtad, mint az időn,
hitre kapottan, sorsába veszten így állott előttem
1949 esőtilen nyarán Józsa Béláné,
1969. május 27. homokszín délutánján Pásztor Ditta.

SALAMON LÁSZLÓ

TUDÁS ÉS HIT

A tudást hitünkkel bátyáznai körül,
be nem teljesült vágyam volt, s maradt,
a hitet tudással tenni erővé,
nem elég, ha sükethez szól szavad.

Állatnak, növénynek nem kell a tudás,
hit se kell, hogy élhessék életük,
de hát az ember több akar lenni,
kit holtig a boldogság vágya fűt.

Tudás és hit az a másik valóság,
melyből a tett acélja forr ki majd,
a virág öntudatlan pompázhatik,
mert bármily szép, szép lenni nem óhajt.

A nap se tudja önmaga törvényét,
mert nincs tudása, s nem lehet hite,

a Végtelen sem tudja, hogy végtelen,
csak szánkról röppen éltető ige,

Csak nekünk kell tudásunkhoz az a hit,
hogy a csillagokig hatolhatunk,
és rejtelmait a nagy mindenségnek
szemközeltbe varázsolja agyunk.

Hit kell elviselni a tragédiákat,
oly hit, amely tudásba ágyazott,
mely öntitkunkra is világot vethet,
ha harmóniánk napja felragyog.

Mi a galaktikák nagyságához mérten
porszemek vagyunk, s mégis óriás
értelmünk, mely mélységekig hatolhat,
s melyhez fogható nincsen semmi más.

PAUL-A. LOFFLER PÁRIZSI NAPLÓ (1924–1939)

Részletek

A *Korunk* régi munkatársai nemcsak tollukkal szolgálták a szocializmust, a munkásosztályt és a jövőt, hanem legtöbbjük hivatásos forradalmárként is ott állt a szocializmus valamelyik veszélyes őrhelyén. Sokan elesetek, börtönökbe, koncentrációs táborokba, kivégző osztagok fegyverei elé kerültek, mások a harcban szerzett betegségeik, a negyedszázadig tartó stressz következtében pusztultak el.

Az 1901-ben született Löffler A. Pálnak sikerült családjával együtt a háborút, a fasiszta megszállást, az összes izgalmakat és halálveszélyeket átvészelnie. Löffler 1974-ben francia nyelven kiadta *Naplóját*. A száműzött naplója az 1924-től 1939 őszéig terjedő időszakot öleli föl, tehát azt a kort, amely Franciaország, Európa, sőt az egész emberiség számára döntő volt. Az eredetileg magyar nyelven írt, s a szerző által franciára fordított naplót a francia haladó szellemű sajtó és közönség kedvezően fogadta. Löffler A. Pál az „idegen“, a „jövőveny“ annak idején mélyebben és főleg helyesebben látta az eseményeket egy Leon Blumnél, egy Daladier-nél, akik pedig akkor az ország vezetői voltak.

Löffler naplóját én sok tekintetben Heine párizsi beszámolóival, Börne párizsi leveleivel rokonítom. Itt egy okos, bátor, éles szemű ember beszél önmagáról és vall a korról, aki az események taraján áll, és az eseményeknek aktív résztvevője. Hatalmas körkép ez, melynek olvasása közben sokszor úgy érezzük, hogy magunk is az eszmebarikádon állunk.

A napló nemcsak korrajz, de ugyanakkor egy álomnak a története is. A Horthy-terror elől menekülő, Párizsban menedéket találó Löffler A. Pál már rakodómunkás korában arról álmodott, hogy saját lapot alapít, mely a Párizsban élő magyar munkásokat, a szerke Franciaországban dolgozó magyar bányászokat anyanyelvükön tanítja, mulattatja, vigasztalja, s nehéz életüket elviselni tartást ad nekik. És az álom a szerző szívóssága, lelkesége révén megvalósult. *Horizont* címmel létrejött a saját folyóirat; Löffler A. Pál a szerkesztő, kiadó, nyomdász, postázó és lapkihordó. Levélben kéri föl közreműködésre Henri Barbusse-t és milyen megható, ahogy az elfoglalt és súlyos beteg Barbusse az ismeretlen fiatalembernek és kezdő lapszerkesztőnek válaszol: „Tekintsen a lap munkatársának“ — írja. És mennyire megdöbbentő, ahogy alig négy évvel e levél után a napló írójának Barbusse halálával kell szembenéznie.

És a *Horizontot* olvassák Erdélyben, Szlovenszón, fölfigyelnek rá Moszkvában is. Gaál Gábor a *Horizontot* a *Korunk* testvér lapjának tartotta, szerkesztőjét föl-kérte, hogy írjon a *Korunkba*, küldjön a francia valóságról beszámolókat, kultúr-krónikákat, fordítson a haladó szellemű francia szerzők novelláiból, elbeszéléseiből. Gaál Gábor és Löffler A. Pál termékeny együttműködése öt évig tartott.

Az együttműködés nem merült ki abban, hogy Löffler A. Pál közvetítette a haladó szellemű francia irodalmat, művészetet a *Korunk* olvasóinak; a Nansen-út-leveles, emigráns Gaál Gábor az akkori speciális viszonyok között az ezópusi beszéd bokrai és fedezékei mögé bújva, a cenzúrával dacolva és rettegve, egy-egy hozzája érkezett, túlságosan merész és nyílt kéziratot sokszor továbbküld közlésre Löffler-nek Párizsba, ahol nem volt cenzúra, és ahol főként — nem tudtak magyarul. Löffler A. Pál kicsiny lapja tehát menedéket és közlési lehetőséget biztosított sok üldözött szerzőnek és üldözött kéziratnak. Löffler A. Pálnak maradandó érdeme az is, hogy a legnagyobb rémuralom idején is megőrizte irattárát, többek között Gaál Gábor leveleit.

Mit csinált Löffler A. Pál a viharban, a háború, a fasiszta megszállás idején?

Erre vonatkozólag csak hézagosan felelhetünk, annyit, amennyit néhány levélből tudunk. A háború kitörésekor a francia hadseregben volt tüzér. Az összeomlás után „elmerült”, civilruhában visszatért Párizsba, és az ellenállás folyamán a Résistance parancsára, de saját lelkiismeretére is hallgatva rendszeresen járt vidékre, és a parasztok között fejtett ki hirmagyarázó munkát. Többek között parasztfiúkat vett rá, hogy bújjanak el, ne menjenek németországi kényszermunkára.

Löffler A. Pálnak eddig kilenc munkája jelent meg franciául. Utoljára a *Chronique de l'association des écrivains et des artistes révolutionnaires. Le mouvement littéraire progressiste (1930—1939)* — Forradalmi írók és művészek krónikája. A haladó szellemű irodalmi mozgalom története 1930 és 1939 között.

Szilágyi András

Aprilis elseje. A Gare de l'Est-en vagyok, a nagy óra alatt. [...] Minden épületen ezt olvasom: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség. Meglátjuk, mit jelent ez a három szó... Horthy Magyarországa után. [...] Másnap a fiatalember, akivel lakom, elvisz a Gare de l'Est személyzeti osztályára, ahol rakodómunkásnak alkalmaznak a Pajol állomáson. [...] Eleinte rengeteget dolgoztam, a munkanap végére irtózatosan elfáradtam, de egy idő után én is átvettem a többiek munkaritmusát. Amikor dolgozni kezdem egy kolozsvári lapnak, egy üres vagonban írtam. Hónapokon keresztül fél napig napszámoskodtam, a nap másik felében újságíróskodtam. Az előbbiért heti 20 frankot kaptam, az utóbbiért sok ígéretet. [...]

1925. január 21. József bátyám írja Kolozsvárról (Románia), hogy az oda emigrált Győri Illés István *Gyilkos* címmel hetilapot ad ki, s arra kér, írjak neki cikkeket. A lap címétől nem vagyok elragadtatva, de amint olvasom a példányokat, látom, hogy nem is olyan „szatirikus”, inkább komoly. Meg aztán nem is válogathatok. Egyébként a lap néhány komoly cikk ellenére távol esik az én társadalom- és világfelfogásomtól. Bizonyos, hogy ebbe a lapba nem írhatnak politikai cikkeket. Különben sem erős oldalam, inkább a kulturális problémák érdekelnék. Írnék a fény és fényűzés nélküli Párizsról.

1925. február 23. Letisztázom a *Gyilkos*nak szánt első cikkemet, amelyet egy üres vagonban írtam, címe: *A Bastille-től az Étoile-ig*. Egy város metamorfózisáról van szó, s arról, hogyan alakul át egy munkásnegyed úri negyeddé. Nincs asztalunk, se székünk. A földön ülök, s egy lánán írok, gyertyafénynél. Végre találtunk lakást 2000 frankért, ennyi volt minden vagyonunk. Csak ágyunk és szekrényünk van, se villanyvilágítás, se kályha. Fűtés híján sietek az írással; korán lefekszünk, hogy az ágyban felmelegedjünk.

1927. augusztus 27. Sacco és Vanzetti veszeljen! A világ proletariátusa felemelte öklét. Néhány bomba is robbant. Nem vagyok híve az egyéni akcióknak, de most robbannia kell a bombáknak.

Az érzelem erősebb, mint a tisztánlátás. Párizsban a proletariátus a Butte de Chapeau-Rouge erődítményeinél gyűlt össze, hogy tiltakozzék az ítélet végrehajtása ellen. Zászlóerdő lengett az enyhe szélben.

Itt volt az utolsó tüntetés, amelyet Jaurès vezetett a háború ellen.

1927. szeptember 14. Megérkezett a *Romániai Népszava*. A levelezés rovatban olvasom, hogy a Sacco és Vanzettiről szóló cikkemet kivette a cenzúra. Tele vagyok haraggal és keserűséggel. Még jó, hogy a haragunkat nem vehetik el.

1927. szeptember 20. A *Romániai Népszava* novellapályázatot hirdet. Azonnal leülök írni, éhségem igazán nem irodalmi! Mennyire hiányzik a pénz! Jön a tél, nincs felöltöm. Az első díj: 2000 lej (több mint 200 frank!).

Novellám címe: *Idegen földön*; munkánélküli magyar munkásról szól, akit a szolidaritás megment. Olyan hévvel írok, mintha már meg is nyertem volna az első díjat.

1927. december 13. Ma megérkezett a *Romániai Népszava*, benne a pályázat eredménye. Kellemes melegség járta át a szívemet. Megkaptam az első díjat. Pillanatnyilag nem a pénzre gondolok (pedig főként ezért írtam). A biztatás olyan jólesik, minden pénznél többet ér. Egyébként a bírálóbizottság tagjai mind neves írók és kritikusok. És 2000 lej helyett 3000-et szavaztak meg. A lap következő számában, amelyet szintén most kaptam kézhez, közlik az *Idegen földön*t.

1929. január 6. Munka nélkül. Bárhol jelentkezem, visszautasítanak, külföldi vagyok. Helyzetünk nyugtalanít, mégsem csüggedek. De mi lesz a jövő héten? Egyetlen sou-nk sem marad. Kölcsön kell majd kérnem az elvtársaktól. Kínos és megalázó, mert van aki megkérdi, mire kell a pénz. Ő is munkás, tudhatná, mire. Tudhatná, hogy egy munkásnak nincs bankbetétje. Ha csak rólam lenne szó, a szemébe köpnék, aztán legyen ami lesz.

1929. január 20. Ismerkedem a szürrealizmussal. Egy Szajna parti könyv-árú, akihez el-eljárogatok, félre szokott nekem tenni bizonyos könyveket. Néha megvásárolom, ami tetszik. Így vettem meg *A szürrealizmus kiáltványát* és

Breton *Nadjáját*. [...] Ellene vannak az irodalomnak. Ha nem akarnak irodalmat, akkor mit akarnak? Forradalmat? De hogyan? Alommal vagy önműködő írással? Örjögökkel? A Kiáltványban csak halvány utalás van a proletariátusra. Nem közelítik az irodalmat a proletariátushoz. Epp ellenkezőleg, tovább szélesítik a már létező szakadékot. A szürrealisták szakítanak a polgársággal, de a néppel is. Ami engem illet, elvárom az irodalomtól és a művésztől, hogy alakítsa az embert gondolkodásmódjára. Minden egyéb üres fecsegés.

1929. január 22. Egy magyar nyomdásztól, Lakitól megtudtam, hogy nyolcvagy kilencszáz frankért egy kis nyomdagepet lehet venni. Nagy kedvem volna megvásárolni, de pénzem nincs. Beszélni fogok Botával, Szüccsel, Baloghgal (mindhárman tagjai a Liga bizottságának), hogy társuljanak be egy folyóirat kiadásába. Ha nem sikerül, megpróbálom egyedül. Akkor persze sokáig kell még várnom. Ma még kenyérre valóm sincs.

1929. szeptember 12. Ma nagyon boldog vagyok. Levelet kaptam Józseftől, arról értesít, hogy talált egy kis kéziasjtót számomra. Almom, hogy lapot adjak ki, megvalósul.

Írtam egy röplapot, amelyben bejelentem a *Horizont* célját és közeli megjelenését. Utalok benne a történelmi helyzetre s a felvilágosító munka szükségességére, amelyből a *Horizont* ki akarja venni a részét. [...]

Botát, Tótót és Baloghot közreműködésre kértem fel. Másrészt írtam Jean-Richard Blochnak, Henri Barbusse-nek és Henri Poulaille-nak, akinek szívébe markoló proletártörténete jelent meg a *Le Monde*-ban. Luc Durtaintől cikket kértem Indonéziáról.

1930. május 2. Elvittem a *Horizontot* a *Le Monde* szerkesztőségébe. Bölöni barátságosan fogadott, azt mondta, hogy a lap jól néz ki. Irodalomról beszélgettünk, s azt ajánlotta, ismertessem meg a magyar olvasókkal a szovjet irodalmat. Helyesltem az ötletét, különösen azért, mert a két orosz regény, amelyet ismerek, megfelel a regényről alkotott elképzelésemnek. Engem a regényben és minden írásban a szöveg világossága, hozzá gondolás-mentessége érdekelt. Szerintem a regénynek a társadalom életét kell feltárnia, a témának gazdagítania kell az olvasót, derűs távlatot nyitnia.

A *Le Monde*-tól a Grasset kiadóhoz mentem, hogy találkozzam az ott dolgozó Poulaille-jal. Mosolygva bólogatott, amint a *Horizontot* megnézte. [...]

1930. október 10. Meleghangú levelet kaptam Henri Barbusse-től. (Külföldön volt, ezért késett a válasz.) Már közöltem

tőle a *Horizont* októberi számában. Leveleiben többek között ezt írja: „Kérem, tekintsen proletár lapja munkatársának és barátjának, s továbbítsa üdvözlőmet olvasóinak. [...] E számúzóttak, akik szülőföldjük lelkét és az emberi felszabadulás ésszerű álmát hordozzák magukban, bárhol telepednek le és csoportosulnak, az egészségés és nemes nyugtalanság gócait teremtik meg.“

1931. február 9. Megint munka nélkül. [...] Az irodában, ahol dolgoztam, a főnök felpozott egy fiatal rajzoló. Tiltakoztam a főmérnöknel. Azonnal elbocsátottak. De jött velem a többi rajzoló is. Csak a felpozott fiatalember maradt, és két öreg. Azóta, mint valami triumvirátus, rójuk hármán Párizs utcáit gyártól gyárig, munkakeresésben. Reményünk napról napra halványul. Soha nem volt ennyi munkanélküli Franciaországban. [...]

A fivérem írja, hogy Szilágyi András, akinek a könyvéről beszámoltam a lapban, elbeszélést ígért a *Horizont* számára. Szilágyi könyve, *Az új pásztor* valahol a regény és az eposz között van. Egy tudatlan fiatal pásztor életkörülményei hatására akarata ellenére „kommunista“ lesz. Mindezt egészen szokatlan stílusban írja meg.

1931. május 29. Gaál Gábornak, a *Korunk* főszerkesztőjének levele Kolozsvárról. Felkér, hogy írjak a lapba. Megtisztelő kérése igen kellemesen érint, mert a *Korunk* komoly és tekintélyes folyóirat. Ez a levél valósággal euforizál. De gondot is okoz. Eddig csak újságcikkeket és irodalmi szemlélt írtam (néhány elbeszélésen kívül). Talán korai az öröm, megtörténhet, hogy Gaál nem tartja majd folyóiratához méltónak az írásaimat. De számárság, hogy ilyesmire gondolok. Ismeri a *Gyilkosban* és a *Romániai Népszavában* megjelent cikkeimet, azok alapján ítél.

1931. június 20. A *Sarló és Kalapács* közli *A proletárirodalom platformtervezetét* [...] elemzése elképesztő [...]: „Az írók egy része (József Attila, Sámson Andor) a kiutat (a profasiszta rezsim által kialakult elviselhetetlen helyzetükből) a fasiszta táborban keresi.“ Micsoda szellemi vakság ilyesmit leírni, sőt több annál, gyilkosság. József Attila Magyarország legnagyobb proletárirója [...].

1931. július 31. Fáradt vagyok, legyengültem, mert keveset eszem és rosszul. Egy magyarnál segédkezem (Nyitrai), aki bőrfoteleket húz át. Minden reggel és minden este két kilométert gyalogolok. Délben gyalog megyek haza „ebédelni“, s ez az ebéd többnyire egy darab kenyérből áll, jobb esetben egy tányér krumpililevesből. Este, amikor hazaérek.

azt sem tudom, mihez fogjak: fordítás a *Korunknak*, az *Együttnek* ígért cikk, összeállítani a *Horizontot*. Nagyon gyenge vagyok, nem csinállok semmit. [...]

1932. március 29. Írtam az AEAR*-nak és Aragonnak, forradalmi, proletár-irodalmi szövegeket kértem tőlük, amelyeket Gaál kérésére lefordíthatnék a *Korunk* számára. Előre tudom, hogy nem kapok választ, mert sem Aragon, sem más nem írt eddig ilyen novellákat. [...]

1932. április 4. Levelében Szilágyi két oldalon kivégzi a *Horizontot*. Minden rossz a lapban... Kivéve az ő költeményét. És az elismerő kritikát, amelyet a könyvéről írtam. Regényének (*Az új pásztor*) sikere a fejébe szállt. Miért van az, hogy egyesek, ha első könyvük jó kritikát kapott, mindenkinél különbnek képzelik magukat, s azt hiszik, joguk van, hogy bárkit és bármit bíráljanak? [...]

Majdnem egyidejűleg Gaál Gábor is írt: „Lapja jó”. Jó? Tudom, hogy megvannak a gyöngéi, de ez éppen azért van, mert a Szilágyik nem segítenek közreműködésükkel.

1932. július 2. Kassáktól anyagot kapok a proletáriróladom-kiállításához. Levelében egyúttal arra kér, hogy fordítsak néhányat a költeményeiből. [...]

1933. március 21. Ma este az AEAR összejövetelt tart a náciizmus és a francia imperializmus ellen. A szövetségnek sikerült egybegyűjtenie a legismertebb értelmiségieket és írókat (Gide, Eluard, Malraux...) a náciizmus és a háború veszélye ellen. Amióta szakított a szekterianizmussal, a főtűtár Paul Vaillant-Couturier jó munkát végez. Ma este Gide beszélt, hitet tesz a proletariátus győzelme mellett. A ma esti előadás kétségkívül hatni fog azokra az írókra és értelmiségiekre, akik eddig távol maradtak a szövetségtől.

1934. február 23. A Gare du Nord-ral szemben, egy kávéházban magyar népviseletbe öltözött zenekar játszik. Egy munkanélküli francia zenekar betörte a kávéház ablakait, és megsebesített több magyar zenészt. A kávéház tulajdonosa beszüntette a zenélést, de nem vett fel franciákat a magyarok helyébe.

1934. április 7. Bölöni elküldte Ady-könyvét. Nagy mű a nagy magyar költőről, aki felrázta fásultságukból az írókat és az értelmiséget, később a magyar munkásokat is.

1934. október 22. A *L'Humanité*ban Marcel Cachin népfrentot követel a faszizmus ellen. Fény a sötétségben. Ha a pártnak sikerülne egyezsége jutnia a

szocialistákkal, és létrehoznák a népfrentot, megváltozna Franciaország arca.

1935. augusztus 15. Vidéken is terjednek a sztrájkok. Brest és Toulouse után a touloni és tarbes-i munkások léptek sztrájkba. Nagyon bátrnak (vagy nyomorultaknak) kell lenniök, ha most határozták el magukat, amikor egyre inkább dühöng a munkanélküliség. A tulajdonosok mindenkit elbocsáthatnak, azonnal tudják helyettesíteni őket. [...] Mintha csak megegyeztek volna a dolgozók és a munkanélküliek. Senki sem jelentkezik a sztrájkolók helyébe. Egyébként hiába is akarnának dolgozni. A sztrájkolók új stratégiához folyamodtak: elfoglalják a gyárat.

1936. május 5. Vasárnap reggel szoktam kézbesíteni a lapot az előfizetőknek. Erdemes volna feljegyzéseket készíteni azokról a magyarokról, akiknek elviszem a lapot. Például: egy asszony (azt hiszem, van egy gyereke) mosással vasalással tartja fenn magát. Egész héten mos, vasárnap vasal. Mindig a vasalódeszka mögött találok. Vajon mikor él? Sipos mindig felindult állapotban fogad: „Meglátja elvtárs, Franciaország is faszizálódik.” Próbálok megnyugtítani, de nem túl sok meggyőződéssel. A szabókat az asztal körül találok, kártyáznak. Ők sohasem vesznek részt a gyűléseinken, nincs rá idejük, késő estig dolgoznak. Megkockáztatom a kérdést, hátha nem sértődnek meg: „Látom, kártyázni van idejük, nem találának rá időt, hogy eljőjenek a gyűléseinkre?” Kényszeredtet mosollyal védekeznek, de megígérik, hogy eljönnek. Azóta Farkast és Lövyt látni lehet néha az összejöveteleken. Egy szücsnek is viszem a lapot, örömmel fogad. Órákon át képes beszélni, társadalomfelfogását fejtegeti. Talpam alatt ég a föld, még nem fejeztem be a kihordást, de hallgatom. A közös ügysző hű munkás.

1939. szeptember 4. Itt a háború! Tudtam, hogy bekövetkezik. Úgy vártam, mint valami rémet. A Minotaurusz elindult; ki lesz a Thészeusz, aki elpusztítja? Halálraítéltek vagyunk mindannyian; ki részesül majd kegyelemben?

Este a nővéremhez megyünk, hogy elbúcsúzzunk a férjétől, akit behívtak. [...]

Gyalog megyünk Ilonkával a Gare de l'Est felé, hogy metróra szálljunk. A körutak sötétek. A fény városát tömör sötétség borítja. Egyetlen lélek sincs az utcán. Csönd. Mintha tenger alatti városban járnánk. Lépteink zaja messziről, valahonnan az érzekeinken túlról verődik vissza. [...]

* Association des Écrivains et Artistes Révolutionnaires.

Tv és büszkeség

Egyáltalán összeegyeztethető-e a két fogalom? — kérdezem magamtól, miután könnyelműen leírtam a címet. Annyszer ülünk pironkodva tv-készülékünk előtt, karikatúristák megőrkítette pózban, érthetetlenül delejezeten, s nem csavarjuk le a gombot, nem sötétítjük el a fénylő négyszöget. Várjuk, hogy jön valami jobb, izgalmasabb, amit nem szabad elszalasztani. A szombat esténk persze eleve foglalt (hétvégi programunkból kiiktatjuk a hangversenyeket), de a krimin túl is, ha filmet ígérnek a műsorösszeállítók, abbahagyjuk az otthoni munkát, félbeszakítjuk a beszélgetést — bálványt imádunk, kollektíven, ki-ki a maga házipapucsában.

Es mégis, a tv-nek köszönhetem az utóbbi hónapok egyik legfelelemelőbb érzését. A román televízió magyar adásának valamelyik tavaszi hétfőjén olyan büszke voltam, mintha én írtam volna a *Csillag a máglyánt*, én rendeztem volna, vagy én játszottam volna a főszerepet. Pedig tulajdonképpen nem is akartam végignézni az adást; annyszer olvastam Sütő András szövegét, s láttam különböző fázisaiban a Harag-féle előadást, tapsoltam Héjjának és Lohinszkynek, hogy csak a szakmai kíváncsiság vezetett egy futó pillanatra a készülékhez: vajon mi marad meg a rendkívüli színpadi hatásból — 30×40 centis méretben? És aztán kritikusból ismét néző lettem, akinek megadatik a primér élmény. Nem minthogyha lényegében változott volna az előadás, legfeljebb — legfeljebb? — annyi történt, hogy a premier plánok nyomatékositották a színészi teljesítményeket; és mi örömmel nyugtázhatuk (akárcsak korábban, a *Lócsiszar* tv-felvételén), hogy mennyi kitűnő színészünk van, akik csöppet sem tűnnek vidékieknek — akár a híres angol Shakespeare-filmek és a BBC tv-sorozatainak sokszor megcsodált szereplőjéhez képest sem. Mégiscsak jó hát valamire a tv. Nemcsak arra, hogy megőrökít egy-egy ilyen művészi teljesítményt, hanem főképpen: segít legyőzni kételyeinket, szorongásainkat. Amennyire ugyanis ártalmas a gögbe hajló öntúlbecsülés, annyira nélkülözhetetlen minden kiemelkedő eredményhez az egészséges öntudat, a jogos büszkeség. A *Csillag a máglyán* a bukaresti tv-ben, nyugodtan állíthatjuk, országos visszhangú művészeti esemény volt. Vagy még annál is több: az erkölcsi erő bizonyítéka. (Csép Sándor ankét-filmje a kalotaszegi egykéről szintén ebbe a kategóriába tartozott.) A magyar nyelvű előadást kísérő román felirat lehetővé tette, hogy az egész ország lakossága részesévé legyen az eseménynek. A hatás nem is maradt el. S ahogy régebben annyi élményünket köszönhattuk a modern román színház fővárosi nagy előadásainak, most a romániai magyar irodalom és színházművészet, a tv közvetítésével, a legszélesebb nyilvánosság előtt bizonyíthatta nagykorúságát.

Túlzás volna azt állítani, hogy minden hétfőn délután hasonló vagy megközelítő örömet szerez nekünk. Mások helyett szegyenkeztünk például, amikor neves vendégművészek papírról olvasták — rosszul! — a legismertebb Ady-verseket. Már akkor hallottuk innen-onnan, hogy a bukaresti magyar adás szerkesztősege ki fogja köszörülni a csorbát, amikor majd a „zenés karaván” zihali előadását sugározzák. A műfaji megnevezés nem sok jót ígért, hiszen manapság oly sok a „zenés karaván”, és műsoruk oly vegyes, ha nem éppen kétes értékű. Előítéletünk azonban ezúttal indokolatlannak mutatkozott: a „tarkaság” — ismert színészek, előadóművészek, sőt írók és zeneszerzők, valamint nagylétszámú kórusok jelenléte Erdély különböző városaiból — nem higitotta a műsort alkalmi egyveleggé, hanem újra a hazai magyar művészet igazi potenciálját tudatosította. A képernyőről is számot adhattunk magunknak róla, hogy milyen hangulat uralkodhatott abban a zihali teremben, a tv-adás azonban, nemhogy tisztességes pótlék tudott maradni, de úgy éreztük, a műsorba bevágott ankéttal, szilágysági parasztemberek és nagyváradi fiatalok meg öregek megszólaltatásával még növelte a hatást. Itt persze nem alkalmazzák a feliratkozást, más volt a műfaj, de a szép, őszinte Beniuc-vers és egy fiatal román zenesz műsorba iktatása emlékeztetett Ady nemzetközi nagyságára, korlátokat és előítéleteket ledöntő erejére. És jó érzéssel hallgattuk a költő egykori városából az utódok Adyt visszhangzó „még mindig élünk” szavát, a Szilágyi

Istvánét, Bálint Tiborét, Lászlóffy Aladárét, Király Lászlóét s az egész műsort bevezető lírai Farkas Árpád-szöveget.

Hát igen, így jó ünnepelni — és így jó hétköznapi adásban a képernyő elé ültetni az embereket. Amikor most büszkeségről beszélek, nemcsak a Gogától Beniucig és Zaharia Stancuig csodált Adyra, illetve Sütőre s a *Csillag a máglyán* művészeire gondolok; gondolok a tv-szerkesztőkre, riporterekre és operatőrökre, akik ezúttal fölismerték lehetőségeiket és mérhetetlen felelősségüket. Bárcsak sokszor gondolhatnék rájuk (Csáky Zoltánra, Tömöry Péterre és kollégáikra) ilyen szerep-tel.

Beléndek avagy a látszat mégsem csal

Lírai természetrajz

Jó tanuló voltam az elemiben; ha tanfelügyelő jött látogatóba, igazgató ellenőrzésre, mindig felelnem kellett. Hanem egyszer megjártam. Nyilvános vizsga volt, Már nem emlékszem, melyik év végén, a terem tele idegen emberekkel, szülőkkel; épp beszéd- és értelemgyakorlatból produkáltuk magunkat, s a szegény tanító néni azt találta kérdezni, hogy „na, ki szokott virágot vinni az édesanyjának”; lámpalázások voltunk, senki sem jelentkezett, mire ő felszólított engem, s én közöltem, hogy szoktam. „Nagyon jó, és milyen virágot?” Kutyatejet — mondtam a valószínűleg megfelelően (bár tévesen, mint majd meglátjuk); körös-körül hangos hahota tört ki, egyetlen megszegyenült szülő kivételével mindenkinek fülig szaladt a szája, és a tanító néni sürgősen leültetett.

Mi köze mindennek a címben szereplő beléndekhez? Mindjárt ki fog derülni — előbb azonban hadd tisztázzam, hogy én tulajdonképpen sohasem vittem kutyatejet édesanyámnak. Igenis vittem a gyártelep rétjéről, ahol akkor laktunk volt, szép sárga virágokat, amelyeknek csöves szárából láncot lehetett fűzni, s amelyekből később szép selymes bőbita lett ezer apró ezüst ejtőernyővel; pitypang volt az istenáldotta, más néven gyermekláncfű — csak hogy ahol én szedtem, s ahol ez a legmutatósból, legelőkelőbb virág volt, mindig kutyatej néven hallottam emlegetni a növénytani műveltségüket egy poros külváros-szeglet flórájából szedett srácoktól (csakugyan ereszt egy kis tejet, mikor letépi), s ezen a néven könyveltem el magamnak. Egyfelől tehát igazat válaszoltam, másfelől jó érzékkel választottam ki, milyen virágot szedjek a gyártelep rétjén édesanyámnak; ezenkívül csak makacs perjefű tenyésztett ott, s az útfeléken, árokpartokon, később a bombatölcserekben csak bürök és csattanó maszlag, üröm és csomorika, „igazi” kutyatej és beléndek.

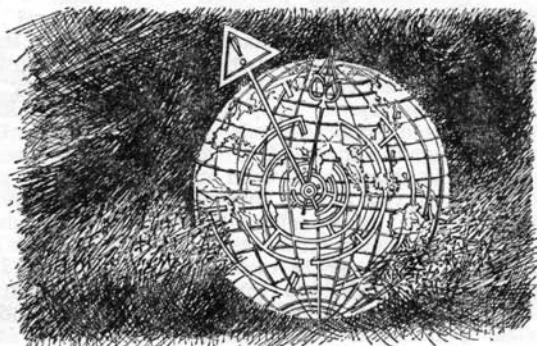
Eljuttotunk tehát a beléndekhez s vele együtt néhány növény-társához, amelyek éppoly kevéssé megnyerőek, mint ez a legelső rápillantásra már mindjárt ellenszenvet keltő gyom (énbennem legalábbis mindig ellenszenvet kelt); szebb volna ugyan az itt alább következőkről amaz „igazi” kutyatejjel kapcsolatban beszélni, de hát a beléndekhez értünk el az ábécérenddel, s nekem sürgősnek tetszik egy minden ilyen tartózkodást, mi több, vizsgyást keltő gyomra érvényes gondolatom előadása; ki tudja, elérünk-e egyszer a kutyatejhez, hogy addig tartogassam. Nagyon jó példa nekem a beléndek is, amely sötét, molyhos leveleivel, torha szárával, zöld erekkel bepókhálózott szennysárga nyílásával ott tenyésztett — amint már említettem — a gyártelep minden emberláb nem tapodta sarkában, s amely soha nem sugallt afféle ötletet, pedig virág volt, hogy vigyek belőle egy csokrot édesanyámnak. Miért nem, ez a kérdés. Egyszerű volna azt felelni, hogy a beléndek csúnya, hiszen mindnyájan annak látjuk, legfennebb néhány elszánt botanikus kivételével, hanem ezzel bölcséletileg nemigen értek egyet; nem hiszem, hogy volna a tudatunkban valamilyen előregyártott növényi szépségeszmény, amittől a beléndek eltér, s ez volna az oka, hogy nem kelt különös gyönyörűséget a látása — sőt ellenkezőleg. Nem, én másképp próbálom magyarázni csúnyaság-képzetünket

beléndekre vonatkozóan. Bizonyára érezzük, ősi tapasztalatok öröklött, öntudatlan emlékeiből sejtjük, hogy ez a növény mérges; a gyanakvás (amely egyébként korántsem alaptalan) elidegenítőleg hat ránk, feltámad bennünk a mondott ellen-szenv; s a második rápillantásra már olyan rútnak látjuk a voltaképp csak olyan-amilyen beléndeket, mintha saját fájának egy torz, idéltlen, szörnyszülött, elkor-cosult példánya volna, s eszünkbe se jut, hogy leszedjük.

Lehet, hogy a dús beléndek-tő, amelyre valahol emberközelpben, de nem for-galmas helyen bukkantunk (ilyen helyeken települ meg legszívesebben), beléndek-nek — a maga szempontjából — szép; a mi számunkra növénynek csúnya, s virág-
nak éppenséggel visszataszító. Ősztönünk azt súgja, hogy ártalmas, sőt talán már vittük is annyira növénytanból, hogy tudjuk, ő a „bolondító“ beléndek, s megta-gadjuk saját szépsége elismerését; nincsen a tudatunkban semmilyen növényi szépségeszmény, amivel összehajtuk, ellenben van egy mélyen lelkünkben gyöke-rező, velünk született elképzelésünk arról, hogy ami szép, az jó is, ami csúnya, az rossz is, hogy nincs esztétikai érték etikai nélkül — s fordítva. Erre az elkép-zelésünkre alapozza a hatást az egyes filmrendező, mikor a forgatókönyv tartalma szerint rokonszenves férfit, kedves nőt szép színészekkel játszatja; ez az elképze-lésünk táplálja amaz ősi, nehezen leküzdhető hiedelmünket, hogy a rút külső együtt jár a gonosz belsővel (egyszerű példa erre a mesebeli boszorkány); s noha az élet ezerszer megcáfolja, seregnyi ellenpélda felvonultatásával lépten-nyomon megha-zudtolja, mi ragaszkodunk ehhez az elképzelésünkhöz, mivel igazságosnak tartjuk Mindennapi tudatos lényünk tisztában van vele, hogy a látszat csal, egy másik, talán felsőbb, de semmiképp sem mindennapi lényünk azonban felháborodik rajta, maga az a kifejezés is, hogy „csal“, arra utal, hogy meggyőződésünk szerint a lát-szatnak igazat kellene mutatnia, s nem szép tőle, hogy másképpen cselekszik („nem szép“ — lám, még egy példa arra, hogy amit erkölcsileg helytelenítünk, azt rútnak találjuk).

Igaz és igazságos között az a különbség, hogy igaz az, ami van, igazságos pedig az, ami szép volna, hogyha volna; s ezért egy igazságos világban a látszat nem csal; — ennek a gondolatomnak az előadása volt annyira sürgős, hogy nem akartam vele megvárni a kutyatejhez érkezésünket. Mi köze mindennek a címbe-n szereplő beléndekhez? Nos, csupán annyi, amennyi a kutyatejhez lett volna; annyi, hogy ők mindketten megnyugtának igazságérzetünkben és ősztönünk csalhatatlan-ságában, hasonlóan a bürökhöz, a maszlaghoz, a mérges gyomokhoz, amelyek a halál vegykonyhájára kotyvasztanak nyersanyagokat az áldott napfényből, édes-mostoha földből, s amelyek csúnyasága — ez az őszinte látszat — megőriz minket attól, hogy virág gyanánt prezentáljuk őket azoknak, akiknek olykor virágot szok-tunk szedni jártunk-keltünkben.

Vereken Jufér

Simon Sándor grafikája

Kisdédóvásunk múltjából I.

1. A reformkor hatása

A reformkor kiváló emberei, pedagógusai tisztán látták, hogy a zsenge gyermekkorban ért hatások mennyire döntőek az ember életszemléletének kialakításában. A nevelés fontosságát hangsúlyozva kezdtek az iskoláskor előtti szervezett oktatás megvalósításával foglalkozni. Ebben az időben tudatosul, hogy az ismeretek csak anyanyelvű oktatással válhatnak közkinccsé, és ha azt akarják, hogy ne csak a kiváltságosoké legyen, már a három-négy évet betöltött gyermekeknél meg kell kezdeni a tudás alapjának lerakását.

Nevelési elveket, pedagógiai útmutatást is találunk a korabeli lapokban. Sok lelkes híve van az óvodai oktatásnak. Szász Károly nagyenyedi jogtanár a szervező munka mellett az *Oskolákról* írt tanulmányában az óvodák fontosságáról is értekezik: „Erdélyi közmondás: »Jobb ember légy apádnál«, e szót intézi jelen korunk is a jövő ivadékhhoz. Mert kereng és zúg és cseng ugyan füleink körül elég panasz s elég javaslat is minden köztárgy felől, de nem egyről is annyi, mint nevelés ügyében. Kisdédóví intézetek s új főiskola, népnevelés és felsőbb oskolák reformja, tudós társaság és olvasó egyesületek, siketek és vakok, fiúk és leányok, városok és faluk oskolája felől beszél és ír minden harmadik ember.“ A házi nevelés hátrányait említve rámutat: rendeltetésünk, „hogy nem csak társaságban, de éppen polgárzatban éljünk“. Aki később a társadalom tagja lesz, olyan körülmények között nevelkedjék, amely hivatásának „előképe“. „Tisztultnak neveztem azt a nézetet — írja a továbbiakban —, mely ez újabb időben fejlődött ki a népnevelésről, főképpen mely egy olyan ágra is kiterjedt, mellyel megfoghatatlan, hogy eddig nem törődött senki. Értem — a köznép gyermekeinek leggyengébb korukban, 2–6 évig — fejlődéséről való gondoskodást, mely eddig a jó istennek, inkább lehetne mondani, az ördögére volt bízva.“

Szerinte „a legszebb gyöngy a tizenkilencedik század koszorújában“ az, hogy 1802 óta Európában s a tanulmány megjelenésekor már nálunk is „a népiskola két osztályból áll, mellyek közül egyik, éspedig a legüdvösebb: a) kisdédóví intézet szerény nevet hordozza, másik: b) a néposkola sajátabb értelemben. [...]

Nincs olyan kertész, amely 7 évig ne gondozza kertje növényeit. [...] Mi ilyen kertészek vagyunk, s csemeténk az emberi nem gyöngye sarjai. [...]

Mit tehetnek azok, akik reggeltől estig házukon kívül kénytelenek dolgozni? Egy herceg sem tenné meg azt, hogy fele jövedelmét gyermekei gondozójának adja, bár ő magának a fele jövedelem is elég lenne legtúlzottabb kényelme kielégítésére.

A gyermekes szegény kénytelen ezt megtenni, mert vagy az apának, vagy az anyának otthon kell maradni — és ezzel a fél jövedelemtől lemondani —, ha gyermekeit veszélyes egyedülmaradástól óvni akarja. [...] A szükség néha törvényt ront, s mégis mindkét szülő elmegy, a legkisebbet elviszi magával a mezőre, a többi becsukja a szobába, kiteszi az utcára, unalom, henyéség, aljas társaság, talán lopás és egyéb bűnök tanyájára, vagy reá bizza egy magával tehetetlen öreg néni gondjaira. [...] Ha ezeknek a munkára még nem alkalmas gyermekeknek a sorsán gondolkozunk, érthetetlennek tűnik, hogy nem gondoltak már régebb a legegyszerűbb megoldásra: a *kisdédóví intézetekre*.“

Leírja, hogy az óvodai nevelés nemcsak azt jelenti, hogy a gyermek két éves korától hat éves koráig biztonságban volt, hanem azt is, hogy káros hatású környezet helyett rend, felügyelet alatt, játék és munka között, „értelmi nevelése útba indítva“ kezdhet a tanuláshoz, s ha ezután csak a népiskola négy osztályát végezheti el, akkor is könnyebben szerzi meg a „kielégítő“ ismereteket, mint egy elhanyagolt gyermek. A kisdédóví intézet sok előnyén kívül megemlíti az óvoda hatását a szülőkre: „Az az anya, aki négy év alatt mindennap kénytelen volt tisztán öltöztetett gyermekét vezetni mások társaságába, észrevétlenül maga is csinosabb lesz

otthoni háztartásában is. Az apa szégyenleni fogja gorombának s aljasnak mutatkozni azon gyermek előtt, kiről tudja, hogy máshol csak helyes, csak illedelmes szónak és tettek lehettek tanúja.“

A nevelés másik nagy népszerűsítője, Wesselényi Miklós óvodákat alapít és tart fenn. Kevés óvoda volt Erdélyben, amely ne részesült volna a Wesselényi adományából. Terve, hogy minden birtokán óvodát létesít. Az első ezek közül a zsigibói volt, ahova Sebestyén Samu kerül kisdedóvónak, aki az alapító költségen szerzett szakképesítést Tolnában 1840—1841-ben. A zsigibói valóságos mintaóvoda és egyúttal képző intézet is lett. A Tolnáról hozott jegyzetek és az ottani módszer szerint Zsigibón tanult Drumar Gergely, aki a román ajkú Szilágysolymoson, Wesselényi birtokán lett az óvoda vezetője, és Kusztos András későbbi makfalvi kisdedóvó. A zilahi óvoda is főként Wesselényi gondoskodása folytán létesült. Az 1842. november 24-i megyegyűlésen betegsége miatt nem lehetett jelen; az ott felolvasott levelében írja, hogy „a Zilahon már létesült s maholnap megnyilandó kisdedóvó intézetet annyira emeljék 3—4 ezer pengő forint alapítvánnyal, mi által az kisdedóvókat s falusi néptanítókat képző intézetteé válják“.

Medgyes Lajos dési költő-pap városa kisdedóvó intézete alapkövének letétele alkalmával tartott beszédéből idézzük a következőket: „az álladalomnak érdekében áll polgári nevelésre mentől nagyobb gondot fordítani. [...] Minthogy azonban az öröklött előítéletektől bajosan tudunk mindnyájan megmenekülni, s a nemzet pillanatai drágák, [...] épülnek a kisdedóvó intézetek. [...] Balfogalmok van azoknak a kisdedóvó intézetekről, akik így vélekednek: miképp az intézetek inkább csak azon szegény gyermekek javára találtattak föl, akik szülői gyámolítás hiányában testi veszedelmeknek vannak kitéve, s így csakis testi bénaságotól megóvó intézeteknek vélik. Nem! A kisdedóvó intézet nálunk ember- és nemzetképző intézet. Ide gyermekét minden hazafinak különbség nélkül föl kell adnia.“

Az óvodák szervezési munkájában támogatást nyújtott a román papság is, a szilágysolymosi óvoda alapköletételénél Páscha József szamosudvarhelyi esperes román nyelven ismertette az óvodák fontosságát és azok főképpen rájuk nézve szükséges voltát. A dési óvoda alapköletétele alkalmával a bethleni esperes a hirdetés szerint „román nyelven egy legcélrányosabb“ beszédet tartott.

Gáspár János az óvodáskorú gyermekek számára szerkesztett *Csemegék* című könyvével (1847) úttörő munkát végzett, és a gyakorlati munkában nyújtott segítséget. Adatokat találunk a kisdedóvás lelkes hívei, Kövály László történész és statisztikus, P. Szathmáry Károly előbb nagyenyedi tanár, majd az Országos Kisdedóvó Egyesület titkára műveiben, valamint Rapos József statisztikai adatokat is tartalmazó könyvében. Az eddig feltárt adatok szerint 1850 előtt Erdély területén 27 helységben — városban és falun — harminc óvoda és négy előiskola működött, egy-egy városban egyszerre több is. Fel kell hívunk a figyelmet az óvodák és köziskolák közötti fontos különbségekre. Abban az időben az iskolák hangsúlyozottan felekezeti jellegűek voltak, az előiskolák és óvodák nemzeti és felekezeti különbség nélkül veszik fel tanítványaikat, városban legtöbb esetben jótékony nőegyletek felügyelete alatt, bár ezek sok esetben felekezettek szerint alakultak. A másik jellemző különbség az, hogy az iskolák külön fiú- és leányiskolák, míg az óvodákban a gyermekek együtt tanulnak.

A XIX. század első felében működő, általunk ismert óvodák

	<i>Alapító</i>	<i>Működésük ideje</i>	<i>Megjegyzés</i>
Kolozsvár Külső- Monostor u.	Kolozsvári Nemes Jóltevő Egyesület	1830—napjainkig	Előiskola volt. 1832-ben ezenkívül 3 előiskola működött, ezek iskolává alakultak.
Erzsébetváros Raphaelianum alsóbb intézeti iskola	Charaiman Raphael Alexander madarasi örmény gyöngyke- reskedő	1835-ben már működik	Tanítás örmény anyanyelven
Csákgigorbó	Jósika Jánosné Csáky Rozália	1838 elejétől	
Arad	Jótékony nőegylet	1841—1848; 1858-tól újból működik	A szülők nevelési díjat fizettek.
Világos	Bohus Jánosné Szögyény Antónia	1841—1848	
Zsigibó	Wesselényi Miklós	1842. nov.—1848	
Nagyalmás	Csáky György	1842. nov. 25 — 1848	

Zilah	Adományokból, a megye támogatásával, a város	1842—1848	1847-ben Zilahon egy kat. előiskola is működik.
Temesvár a Gyárváros német részén	E célra alakult egyesület	1843. máj. 1.—?	A temesvári óvodák a század második felében folytatják működésüket.
Istvánhegyi hámor Szákul falu mellett (Bánság)	Háryné Bittó Mária	1843. okt. 13.—?	
Kolozsvár Alsóváros	Az alsóvárosi előiskolát patronáló nőegylet	1844. máj. 18.— 1845. nov. 29.	
Szilágyosolymos Dombó	Wesselényi Miklós Nagy József lelkész, közadakozás, megyei hozzájárulás	1844. aug. 1.—1848 1844—1849	1842—1844 között a nyári szünidőben szezonóvoda működött.
Bályok	Kün Gergely és neje, Beck Amália	1844. nov.—1849	
Makfalva	Marosszék	1844. dec.—1848	
Kendilóna	Teleki Mária	1845. jan.—1848	
Csíkszentgyörgy	Ismeretlen	1845-ben jelent meg működéséről tudósítás	
Máramarossziget	Egyesület	1845. aug. 20.—?	1849—1855 között szünetelt.
Tordos Hunyad megye	Péterfy Károly	1845—1849	
Mezőmadaras	Marosszék	1846. jan.—1848	
Mezőbánd	Marosszék	1846. jan.—?	
Etéd	Udvarhelyszék és a község	1846. máj. 1.—1848	
Temesvár Józsefváros	E célra alakult társulat	1846. okt. 20.	
Kecskedága Hunyad megye	F. A. földbirtokos	1846—?	Egy írástudó román úrbérese szolgálatát engedte el, s ez foglalkozott a gyermekekkel.
Abafája	Bornemisza Pál	1846—?	
Dés	Megyei választmány, közadakozás	1847. júl.—?	A század második felében is működött.
Kibéd	Marosszék	1847-ben működött	
Temesvár Gyárváros rácnegyed	A második óvodát létesítő egyesület	1847. júl. 4.—	
Lugos	Jóteköny nőegylet	1847. júl. 12—1849	
Nagyhalmagy	Ismeretlen	1847—1848	

A felsorolt helységek kivül még sok olyanról tudunk, amelyek magukévá tették a népnevelésnek ezt a nagyon jelentős ágát. Több helyen azonban a közigazgatási bürokrácia okozta a sikertelenséget, mint Bihar megye és Háromszék egyes helységekben. Máshol pedig éppen a túlzott igényesség miatt nem nyithatták meg kapuikat az óvodák. Nagyenyeden például Szász Károly és Mihályi Károly professzorok mellett az óvoda alapításának sok híve volt, és adományokban sem mutatkozott hiány. Hegedűs Sámuel professzor emlékére egy róla elnevezett óvodával akarták megörökíteni volt tanítványai. Liszt Ferenc halálának 90. évfordulója időszerűvé teszi annak megemlézését, hogy 1846. december 8-án Nagyenyeden tartott hangversenye jövedelmét ajánlotta fel a készülő óvodának.

A század közepén az óvodák történetének egy szakasza lezárul, de az önkényuralom éveivel járó visszaesés után — a kiegyezés nyomán — az óvodák létesítésének új, sikereiben gazdag kora következik.

Böjthe Jolán

Népismereti dolgozatok 1976

Az 1970-es években — hosszas várakozás után — kiadott néprajzi monográfiasorozat után a *Népismereti dolgozatokkal* a múlt év végén új tudományos igényű, de ugyanakkor a szélesebb olvasóközönséghez is szóló néprajzi tanulmányorozat indult meg. Öröndetes bizonyossága ez annak, hogy a népi kultúra iránt napjainkban megnyilatkozó közérdeklődéssel egyidejűleg olyan kutatócsoport nőtt fel, amely ezt a munkát hivatásának, halaszthatatlan kötelességének tartja, és a helyi viszonyok ismeretében évek óta kitartóan dolgozik. A *Népismereti dolgozatok* ugyanis huzamos ideje tartó, jól átgondolt munka eredménye. Faragó József már két évtizeddel ezelőtt megírta felhívását közmondások gyűjtésére (*Utunk*, 1958. 19.), s a gyűjtőmunka többfelé megindult pedagógusok, tanárok irányításával. Ennek el nem hanyagolható, habár nem látványos és sokszor még nem is tudományos eredményei olyan kérdések iránt is érdeklődést ébresztettek, amelyekre addig sem a népművészet kedvelői, sem a kutatók nem gondolhattak.

Egész művelődési életünkre jellemzően írhatta ezért a *Bevezetőben* dr. Kós Károly: „Kötetünket a népelet és a néphagyomány iránt érdeklődők széles körének, valamint a néprajz és rokon kutatási területek önkéntes és hivatásos művelőinek ajánljuk szíves figyelmébe és jóindulatába.“ Ha hiányoznék ez a figyelem, és ezt nem értette volna meg idejében a Kritérium Könyvkiadó szerkesztője, akkor e kötet, amellyel egy évkönyvsorozat indult, nem is jelenhetett volna meg.

Dr. Kós Károly szerint „a kötet súlyát önkéntes gyűjtők dolgozatai teszik, amelyeket [...] egybefűz a munkahely révén adott táj, környezet magunkénak vallásával együtt jelentkező törekvés: ennek minél alaposabb megismerése“. De tovább menve, fel kell ismernünk „a jelenségek közti összefüggések keresését“ és azt a törekvést, amely a szakosodás révén egyre egyoldalúbbá váló művelődésünkben a nagyvárosok gyors fejlődése idején a tájékozódás egységes szempontjait keresi a népi kultúrában. A néprajzi gyűjtők feladatait tehát nemcsak abban látjuk, hogy „minél több megbízható adatot“ tárjanak fel, és lelkiismeretesen írják le a népi élet jelenségeit, hanem hogy egyúttal keressék azok eredetét, fejlődését, társadalmi funkcióját, s legyenek figyelemmel a napjainkban már eltűnőben levő ősi hagyományokra is.

Dr. Kós Károly, miután a *romániai magyarság néprajzának* főbb tájait, tárgyköréit számba veszi és tömören bemutatja, azt is megállapítja, hogy „egyes néprajzi tájak, különálló településcsoportok, elszigetelt falvak a művelődést kiegyenlítő hatásoknak inkább kitért nyugati vidékekkel szemben valóságos múzeumok“. Tehát nemcsak pontos útbaigazítást ad minden néprajzi gyűjtőnek, hanem új feladatokat tűz ki. Az erdélyi magyar néprajztudomány számára új területeket kell meghódítani, olyan vidékeket, ahol a régi közösségi hagyományok még élnek, ahol eleven az ember és a természet, valamint a megmunkálendő anyag közötti kapcsolat, és a sok nemzedéken át kialakult eljárásokból még ma is tanulni lehet.

Ha ezúttal csak „a közösségi életet szabályozó százados jogszokásokra“ gondolunk vagy pedig arra, hogy „sajátos népi iparos az ezermester, feltűnő a népi mesterségek sokfélesége, valamint a mesterségi falvak és vásárhelyek nagy száma“, akkor könnyű észrevenni, hogy a fenti kérdésekre vonatkozó kutatásoknak még csak a kezdetén vagyunk, és még előttünk áll az alaposabb tanulmányozások korszaka.

A kötet első, több mint felét kitevő részét szakemberek összefoglaló történelmi, módszertani vagy a további munkához új szempontokat adó tanulmányai adják. Ezek határozzák meg az egész munka jellegét, és megszabják a további feladatokat, nélkülözhetetlen segítséget adva a magányos kutatóknak. Imreh István a történések és néprajzosok egymást kölcsönösen segítő, szorosan összefüggő munkájának számos lehetőségét, valamint ezzel kapcsolatos tapasztalatait világítja meg. Hozzá hasonlóan Szabó T. E. Attila is az egymáshoz kapcsolódó tudományágak (természettudományok és néprajz) munkásainak szövetkezését tartja szüksé-

gesnek egy-egy feladat korszerű megoldásához. Vámszer Géza tanulmányából a két háború közötti Csík megyei néprajzi mozgalmakat, a Gazda Klárától a sepsiszentgyörgyi múzeum néprajzi osztályának történetét ismerjük meg, Szabó Zsolt pedig az általános iskolai tanulókkal végzett néprajzi gyűjtési versenyekről ad érdekes összefoglaló képet. És ezúttal a bibliográfiából a többi kutató is tanulhat.

A kisebb falusi néprajzi múzeumok szervezői számára különösen tanulságos Molnár István tanulmánya, amely a gyűjtés tudományos felelősségét hangsúlyozva ad szakszerű útmutatást a gyűjtőknek. A fentiek után a néprajzi kutatás néprajzi vonatkozásaihoz is kapunk ízelítőt Nagy Jenő tanulmányából (*Mutatvány egy képzőművészeti kiállításról*).

A könyv második felének dolgozatai részben hivatásos szakemberek, múzeológusok (Molnár István, Szentimrei Judit, Faragó József, Mózes Teréz és Seres András), részben pedig önkéntes gyűjtők, fiatal tanárok vagy más szakemberek írták. A hagyományok felkutatása közben figyelmük a földrajzi tényezőkre, a kölcsönhatások megállapítására és a fejlődés kérdésére is kiterjedt, a néprajzzal kapcsolatos gazdasági tényezőket azonban általában kevésbé vették tekintetbe, egyes esetekben nem megfelelő a közölt képanyag, és hiányos a bibliográfia.

A tizenöt dolgozatot a következő tárgykörök szerint csoportosíthatjuk: kisipar: öt (ebből egy gyermekek gyűjtése); népi bútort: egy; varrottas: kettő; halászat: egy; népdal és tánc: kettő; népszokások: kettő; gazdasági élet és népi táplálkozás: kettő. Az érdeklődés középpontjában a népi kisipar áll, de a lehangulatósabb az érmelléki halászat bemutatása (Szamadó Ernő): itt a teljes átélést tapasztalhatjuk.

Ha pedig vidékek szerint tekintjük át a dolgozatokat, akkor ugyancsak változatos képet kapunk: az Érmellék, Szatmár, Szék, Hétfalu, Lozsád, Magyardécs, Kalotaszeg, Csíkszentdomokos és Enyed vidéke szerepel bennük. Ez örvendetes, mert eszerint eddig alig ismert tájakról vagy mellőzött kérdésekről is értékes dolgozatokat olvashatunk. Hiányzik azonban a Bánság és Aranyosszék, valamint a Küküllők mente, hiányoznak még a nép gazdasági életéről, természetismeretéről, táplálkozásáról, az ősi és sokszor bevált népi gyógymódokról, a hozzájuk fűződő hiedelmekről szóló dolgozatok. A kötet középpontjában azonban a tárgyi néprajz áll.

A *Népismereti dolgozatok* a kezdet minden hiányossága ellenére nemzetiségi, népi önismeretünket gazdagítja, és optimizmussal tölt el, mert az idősebb kutatók után felsorakoznak a 10-15 éves gyermekek, akiknek a munkája a jövőt építi. Az olvasóközség növekvő tábora pedig határozottan igényli az újabb kötetek megjelenését, hiszen az első „pult alól” kelt el.

Vita Zsigmond

Csendes felelés

Egyszer egy japán szobrásznak pokoli ötlete támadt: elhatározta, hogy sok, magát időtállóknak mutató szobor közé becsempészi a kételyt, a legállandóbb létezőt. Hogy a „felgyorsított idővel” megérinti az „ércnél marandóbb” ergon már nem rá jellemző, őt mint olyan non-relevánsá tevő elemeire-bomlását, amikor minden mű „visszaadja lelkét” az egyetemes anyagnak, amelyből vétett, azaz leveti az őt „olyanná-tévő” formát. Ehhez csupán mesterségesen fel kell gyorsítani az időt, pontosabban olyan közeget kell választania kifejezendő gondolatához, amelyhez nem szükségeltetnek emberöltők, hogy gyarlását bizonyítsa, megsemmisítve az alkotást magát. Egy veder víz, egy halom homok tűző nap-sütésben, s a vízzel öntözött masszából előbb — tegyük fel — tökéletes szobor kerekedik, majd elemeire, apró homok-

szemcsékre esik szét újra. A szobrász pedig előről kezdi munkáját, melyhez a tételt ugyan nem ő fedezte fel, de megérintése mindenképpen eredeti és ötletes. Ha eltűnnek (abszolutizáljuk) a folyamat egyik irányát, az ötlet akár cinikusnak is tűnhetik. Kinek ne jutna eszébe, ha csak villanásnyi időre is, Michelangelo *Dávidja*, a Colosseum vagy akár a Szabadság-szobor? Igaza van-e a szobrásznak, ha ilyesmit akar *bebizonyítani* közönségének? Nincs, mert természetesen mégsem mindegy az, hogy a mű évszázadokon keresztül gyönyörködteti embereket milliárdjait, vagy csupán egy többé-kevésbé szép szobrot csodálhatunk — ha a kifejezendő gondolatra való összpontosítástól egyáltalán csodálni tudjuk — néhány napig, s időről időre tanúi vagyunk pusztulásának, megsejtve a levés igazi szomorúságát. Joga van-e a szob-

rásznak némán elmondani azt, ami végül is mindyájunkat nyomaszt? Föltétlenül, aminthogy minden alkotónak, még az ilyen kétes tanulást sugallónak is joga van (ötletesen) megérzéskénti azt, ami sok más kételyének is forrása.

Es joga van-e Fodor Sándornak* eme szimbólumra építeni, amikor életének meghatározó mozzanata színez el vissza- és előremenően mindent életében, amikor őt mint egyént nem kárpótolhatja a lét folytonossága az egyedi levés tapasztalt szomorúságáért, fájdalomáért? Joga van, mert minden fájdalom az egyetemes kétségbeesés egy szelete, mert minden művészi kifejezett fájdalom az egyetemes kétségbeesésre nyit tenyérnyi ablakot. Ezzel, legalábbis pro domo tisztáztam szimbólum és regényanyag viszonyát, annyit fűzve még a japán szobrász ténykedésének jogosságához, hogy valószínűleg ez is van annyira maradó, mint az épatér le bourgeois viselkedéséből származó egyes alkotások.

Es most tegyük át a hangsúlyt a regényre. Joga van-e Fodor Sándornak — mondjuk — helytelen premisszára építeni regényének gondolatvilágát? Csak abban az esetben, ha nem tart igényt a szük értelemben vett esszéregény minősítésre. Szerencsére ezzel tisztában volt a szerző is, s ha vallomásként fogjuk fel irását, akkor teljesen jogosult akár ebből a premisszából is kiindulni, hiszen Fodor Sándor nem asszertációkat akar kimondani, csupán egy lelkiállapot regényét írja meg, nem azzal az igénnyel, hogy igazságokat fogadtasson el velünk, hanem hogy pillanthassunk világába, s ezért megvillantja a meghatározó külső tényezőket. S ha már Fodor Sándor ilyen nyíltan, ám a jó ízlés határán belül, lebbent fel mindenféle leplet, mi is kénytelenek leszünk nyíltan szólni olyan dolgokról, melyeket egyébként tapintatosan elhallgatnánk — a magánember előtt.

Nyilvánvaló volt, hogy egyszer meg kell írnia életének legnagyobb próbáját, melynek éléséből ez a vallomás született. Először ezt a formát követelte meg az anyag, mellyel köntőrfalazás nélkül el lehet mondani azt a fonák, paradoxális állapotot, amelybe lánya halála után Fodor Sándor került. S ez ott válik nyilvánvalóvá, amikor az álom omló partjain rettegve gondol arra, hogy talán megint nem sikerül halott lányával álmodnia. („Attól félek, megint nem sikerül vele álmodnom.“) Valahol talán itt kezdődik ennek a vallomásnak a lényege, ez vetít visszamenőleg is más fényt a már szinte végigolvasott könyvre: nem azért nem feledhet a regény írója,

mert nem tudja — akár pillanatokra — kiszakítani magát a bűvkörből, hanem mert nem akarja. Talán így is fogalmazhatnánk: nem akar megszabadulni valamilyen ismeretlen eredetű lelkiismeretfurdalástól, mely újra- meg újrászűli a tüzetes önvizsgálódást, s ennek az ismeretlen eredetű lelkiismeretfurdalásnak önmagán túlmutató, mondjuk így: jobbitó hatása van, távlatot ad az ítélkezéshez, azaz tompítja ennek életét. E területen érintkezik Fodor szemlélete azoknak az íróknak az attitűdjével, akik gyakorta választják a „kárhozat“ ellen az állandó, kegyetlen és önkínzó, újra- meg újraátél szenvedést, mely sokkal erélyesebben parancsol a jóra, mint a kategorikus imperatívusz, amelyben már jócskán megcsapant a huszadi századi „lelki aszkéták“ hite. Ez a távlatnyitó szenvedés bevallottan is uralkodik az íráson, az író tehát tudatosan választotta — létformájául.

Egy írás egyetlen kijelentéssel nyerhet hitelt, éppúgy, mint ahogyan elég egyetlen kijelentés, hogy bukják. Martti Larni óta mindig gyanakvással viseltetem a memoár iránt, hiszen sokszor a Larni-féle megfogalmazás jut eszembe egy-egy vallomás olvastakor, miszerint e műfaj abban közös a fürdőszobával, hogy mindkettőben mosakodni szokás, s az író többnyire azért mondja el őszintén életének részeseeményeit, hogy eltitkolja vagy mellébeszélje a szégyenletesebb mulasztásokat, amelyek végül is meghatározzák egész életét. Ám elég egy, egyetlenegy mondat, hogy a regényben elmondottakat — ha némelykor mégoly elfogultságról tanúskodik is egy-egy passzusa — tökéletesen hitellese tegye. Ezernyi őszintének is feltűntethető vallomás sem tudott volna azonban annyira meggyőzni Fodor Sándor teljes őszinteségéről, mint az az egyetlen mondat, mely kiáltóan tanúskodik levett álarcokról, jöllehet valószínűleg nehéz lehetett ez a szerző számára, de csak addig, míg ráértett, hogy ezt hasonló esetben talán mindenki végigélheti, mintegy tőlünk függetlenedő gondolataink otromba, de ez esetben igen emberi eltévelyedése: „Zavarosan cikázó gondolataim között egyszer csak azon kaptam magam, hogy ott, a gyermek holtteste mellett az jut eszembe, hogy most, mivel csak hárman maradtunk, könnyebben kijövünk a keresetből...“

Ehhez a vallomáshoz, melynek ilyen egyszerű elmondása egymagában megszüntet minden kételyt, önmagát magyarázza kimondásával, vagy ha úgy tesszük — menti, fölösleges minden további hozzáfűzött magyarázat-adalék, hiszen bárhogyan is mondja ki a lényeget, ez azon ritka esetek közé tartozik, amikor maga a kimondás ténye adja a gondolat

* Fodor Sándor: Egy nap — egy élet. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

lényegét, s a bármily dadogó szót nyero kimondott gondolat-érzés ömaga felfedett lényegének fényében áll, hiszen már azzal tagadja az alany vele való azonosulását, hogy kimondatott.

Mint mondtam, ezen a ponton lesz meggyőzően hitelessé az írás, oszlatja el minden kételyünket, beleértve azt is, hogy esztétikai kategória-e az őszinteség, vagy csupán afféle mondvacsinált többletérték hordozója, mely nélkül ugyancsak el lehet írni. Ez esetben, műfaját tekintve is, bajos elképzelni ezt a regényt e megdöbbenő vallomás nélkül.

Végül is ez az egyetlen mondat semmit sem magyaráz, ám nélküle nem tudnánk úgy odafigyelni a lényegre: hogy Fodor Sándor tulajdonképpen az egész könyvben „felesel a másvilággal“, s mert ilyen távlatot adott neki az őszinteség, immár joggal felesel a maga csendes módján, nem hittal és hévvel, csak mert nem tehet mást, mert míg él, az imamalom kilátástalan, megnyugvást sosem nyero — mert megnyugvást önmagának sosem engedélyez! — szerepére kényszerül, s ezt csak mi, a kívülállók nevezzük kényszernek, s annyi joggal, amennyivel a sorsot egyáltalán kényszernek lehet nevezni. Fodor Sándor perlekedése a másvilággal nem egy fellázadt Jób kiáltása, hanem csupán egy igen gyakori lelkiállapot ambivalenciájának kivetülése: tudja annak megmészárolhatatlanságát, amit nem lehet elhinni. Furcsa paradoxon, nemde? Ám e kettő szinkretizmus akkor válik nyilvánvalóvá, amikor egyetlen mondaton belül kerül egymás mellé a tényhez való kétféle viszonyulás.

Mert csak a megszenvedett élet ad távlatot, idézzük emlékezetből a regény egyik szereplőjét, Bálint Tibort, s erre a távlatra volt talán szüksége Fodor Sándornak ahhoz, hogy véleménymondása ne hasson éles ítéletként, hanem az elnézés és megértés enyhítse az el nem kerülhető véleményalkotást. Korántsem arra gondolunk itt, hogy ezzel az író már át is minősült profétává, aki tévedhetetlen köz- és magánügyek megítélésében, hanem csupán a fentiekből következő véleménymondás hogyanjára akarunk figyelmeztetni. Minden véleményén ott a bélyeg: aki megérte a döbbenetet, elvesztette immár végérvényesen felháborodását. És ezzel egyidőben — nem mintha mentené az irodalomról alkotott némely téves meglátását — a másvalakiről mondott vélemény után ezt rögtön magára is kipróbálja, s ha van a regénynek „negatív hőse“, úgy ez éppen ő maga, s talán ezen az egyetlen ponton

szür szemet csupán a túlzó ítékezés, mely mégsem hat álszeméremnek, hiszen önróniája nem mellőngető, hanem szintén mosolyos, mintha nem is önmaga, csupán egy ember felett ítékezze, a keltetésnél több hibáját látatva ugyan, de tudva tudván, hogy nem lényegbeavágóak ezek, pusztán arra valók, hogy együttésükből „kiteljék“ egy ember, aki már csak ritkán veszi észre erényeit, s kialakult hibáin is csak akkor képes változtatni, ha ezek mások általmára lehetnek. Az összképből természetesen nem az irgalmas szamaritánus, a filantróp vagy altruista mintapéldánya kerekedik ki, hiszen — s ez a regény másik sugallata — Fodor az embert esendőségében akarja megragadni, s ezért nincs könyvében sehol egy sornyi pátoz sem, amikor rólunk beszél, talán meggyőződése (s ezt a szövegekörnyezetből véljük kiolvasni), hogy a condition humaine nem bírja meg a pátozt, valószínűleg azért, mert manapság nem is érdemes rá. Mégis, egyetlenegyszer valami tétova pátoz csendül ki a sorokból, ám ekkor is a szülőföld ihleti az író, aki víziószzerűen látatja és látja újra gyermekkora tájait, „Csikországot“, hiszen a szülőföld élménye amúgy is megdöbbenő, hát még abban az összefüggésben, amikor be kell látnia, hogy ezután már csak gyermekkori emlékeiben él szülőföldként, mert valami sokkal erősebb kapoccsal fogja egy egészen kis parcellához, elszakítva — immár örökre — attól a tájtól, amelynek nyelvén, az író szép megfogalmazásával, „a tekintetekből is megtanult olvasni“. A 22. fejezet utolsó két lapját egészében kellene idéznünk, ha nem egyébert, csak az átforrósuló próza lüktető ritmusáért, mely teljesen ellentétben áll Fodor lassú, néha körülményes mondat szerkesztésével, hosszú kitérőkkel bőven tüzdelt gondolat-sor-közbevetéseivel, s ezt a részt végül is egy józlással mellékelt Márai-idézet menti meg az „ossziáni“ hangulatba hajlástól. S ha ezek után azt állítom, hogy az író hazaérkezett, megállapodott valami megnyugvásnál, akkor ezzel nem mondok ellent előző állításomnak; ez a megnyugvás éppen az imamalom megnyugvása *egy állapotban*, ami rámeretett: az állandó, hiábavaló és mégis áhított perlekedésben a másvilággal, amelytől már nem visszaperel, csak perel vele, mert másként nem tehet. És hogy e feleselés mégsem teljesen hiábavaló, annak bizonyítéka az, hogy ilyen regény született belőle, s hogy várhatjuk az áttételesebb folytatást, a soron következő regényeket, melyeket a megszenvedett élet távlatát diktál majd...

Mózes Attila

Bevezetés a XX. század vokális polifóniájába

Eisikovits Mihály könyve* azt a ciklust teljesíti ki, amelyet a szerző több mint egy évtizede kezdett el a „Reneszánsz vokális többszólamúság” elemzésével és az 1973-ban megjelent, az Akadémia díjával jutalmazott *A barokk polifóniájával* folytatott. A három kötet három összegező csúcskorszak technikáját tartalmazza, a többszólamúság művészetének múltját és jelenét, s mint ilyen, számottevő hozzájárulás az ellentét korszakerősített oktatásában mind a tartalom, mind pedig a módszer tekintetében. Több vonatkozásban is alapvetően újak a szerző szempontjai; újszerű, ahogyan anyagát a nagy polifonikus korszakok menetében tagolja, magát a diszciplínát pedig évezredek alakulása művészi valóságával kapcsolja össze, az egyedül tudományos értékű stilisztikai elvet érvényesítve a zeneelmélet felsőfokú oktatásában, s kiiktatva azokat az elavult módszereket, amelyek gátolják alapvető célkitűzéseinek kedvező feltételeket igénylő megvalósítását.

Valójában ez a sorozat egyedülálló teljesítmény zenetudományunkban, s nincs tudomásunk hasonló vállalkozásról a nemzetközi szakirodalomban sem. Régóta felismert, s korunkban Kurthtól Boulezig számos zenetudóstól hangoztatott szükségletre válaszol a szerző, sikerül fontos szakaszt kijelölnie főiskolai zeneoktatásunk korszerűsítésében.

Szükséges kiemelni, hogy az anyag tárgyalása során mindhárom kötetben ugyanazt a felosztást követi: az egyik fő fejezet a stíluslemekkel foglalkozik, magában foglalva a stílusok vertikális szerkezetének elvét is, amelyet más ellentét-kézíkönyvek következetesen mellőznek — megfosztva az olvasót az adott stílus tanulmányozásának egyik alapvető, nélkülözhetetlen feltételétől —, a második nagy fejezetben az adott stílusokat jellemző alkotási eljárásokat ismerteti.

A huszadik század polifóniáját tárgyaló harmadik kötet a ciklus legeredetibb, legmerészebb része, de — amint a szerző maga is bevallja — egyben a legproblematicusabb is. A nehézségek részben annak a távlatnak a hiányából adódnak, amely nélkül bajosan lehet a jelenkor művészeti jelenségeinek összetettségéből kiemelni a korstílusra maradóan jellemző megkülönböztető jegyeket. Ezért a könyv nem is lép fel a teljesség igényével, hanem a tárgy megközelítésének egyik aspektusát ki-

nálja. A kor két sajátos irányzatának kiemelt kelet-európai korális neoreneszánsz és az új bécsi iskola tizenkétfokúsága közül a dolgozat az előbbire összpontosít, természetesen nem a kérdés más szempontú megközelítési lehetőségeinek kizárásával, hanem éppen a további alkotó hozzájárulásokat igényelve. „Ennek a — mind a polifónia-oktatás szükséges kiegészítése tekintetében, mind pedig az új művésznemzedékek nevelése, alakítása szempontjából, tehát jövőendő művészetünk sorsa számára — döntő fontosságú fejezetnek a legcélse-rűbb kidolgozása semmi esetre sem lehet egyetlen dolgozat feladata; a tényleges alkotó erő és gondolat minden tartalékát mozgósítani kell ahhoz, hogy kedvező körülmények között kiteljesedjék a többszólamú alkotás új szakaszára vonatkozó szemléletünk” — írja a szerző könyve előszavában.

De vajon — és ez az első kérdés — a XX. század első felének zenéje valóban az „ars polifonica” új csúcspontját jelzi, tehát egyenértékű az előző kötetekben tárgyalt reneszánsz, illetve barokk polifóniával? Erre a kérdésre Eisikovits igennel válaszol, s választát meggyőzően kifejti *A polifonikus gondolkodás megújulása mint a XX. század első fele zenéjének meghatározó tényezője* című fejezetben.

A második kérdés annak a stílusnak a meghatározására s azoknak az alkotóknak a megnevezésére vonatkozik, amelyek, illetve akik egyesítik magukban a jelenkori ellenpont-technika tanulmányozásához elengedhetetlen általános érvényű következtetéseket kínáló jegyeket. Ezekből kiindulva a szerző kimutatja, hogy századunk első felének polifon zenéjében a különböző, olykor ellentmondó irányzatok végeredményben egyfelől Bartók Béla, másfelől Arnold Schönberg körül polarizálódtak. Az előbbi kollektív élményforrásból táplálkozó, az életbe vetett hitet valló művészet; az utóbbi hiperindividualista irányzat, s a kor megrázkódtatásaitól, feszültségétől szorongásba kergetett ember elidegenettségét fejezi ki elsősorban. Jelen kötetében a szerző korunk zenéjének csupán az egyik arculatát veszi szemügyre. Bartók stílusát és személyiségét választotta könyve gondolati súlypontjául: „Az ő rendkívül jelentős életműve áll munkám stílusvizsgálatának fókuszában; az ő sokoldalú egyéniségében egyesül századunk legkiemelkedőbb zeneszerzőinek egyike a kelet-európai népzene — be-

* M. Eisikovits: *Introducere în polifonia vocală a secolului XX*. Editura muzicală. București, 1976.

leértve a román nép művészetét is — lelkes és szervenélves kutatójával. Bartók hiteles szintézisben fogta össze az eddig ismeretlen, feltáratlan délkelet-európai népi dallamkincset a nagy európai hagyományok polifonikus-összhangzattani és morfológiai szerkezetelvék vívmányaiával, s ez a szintézis valószínűleg új reneszánszot indított el.“ Egyébként az *Adalékok egyes stíluselvek genesiséhez Bartók Béla alkotásában* című fejezetben a szerző kimutatja a magyar mellett a román és más szomszéd népek zenéjének szerepét a bartóki nyelvezet kialakításában.

Mindazonáltal a dolgozat nem merül ki a szorosabban vett bartóki stílus tanulmányozásában — jóllehet egyes fejezetei felismerhetően ezt a célt szolgálják —, hanem fő feladatául tűzi ki a román népdal korális, polifon szellemű feldolgozását, különös tekintettel az európai többszólamúság hagyományaira, s századunk első felének arra az új korális reneszánszára, amelyet Bartók és Kodály oly ragyogóan képvisel.

Bartók művének a könyv középpontjába helyezése nem csupán azzal az előnnyel jár, hogy a század egyik legnagyobb zeneszerzője világraszóló tekintélyét mutathatja fel példaként, de — s ez még közelebb hozza mihozzánk — egy olyan alkotói egyéniséget is, akinek a munkáiban felismerjük a román folklórral való bensőséges affinitást, s amelyet a könyvhöz csatolt *Függelék* új megvilágításba helyez. Kiegészítve az ismert magyarországi kutatók, Lendvai Ernő és Kárpáti János vizsgálatait, Eisikovits tetemesen hozzájárul a bartóki alkotás egyes stíluselvei eredetének tisztázásához, ami egyetlen tárgyilagos olvasónak sem kerülheti el a figyelmét. *Ezért tekinthetjük a könyvet a román-magyar közeledés és barátság kétségtelen hozzájárulásának a zenei művelődés területén, mindannyian egyetértve abban, hogy Bartók művészetét és személye a legméltóbban töltheti be népeink között a hídverés nemes feladatát.*

Zenetudományi és elvi érdemei mellett — amint már jeleztük — Eisikovits könyve gyakorlati célt követ, amikor példaanyagát a többszólamú népzenei kórusfeldolgozások, Bartók és Kodály a *cappella*-feldolgozásai mellett számos román zeneszerző munkásságából, valamint az énekkarra írott saját műveiből meríti. A szerző nem titkolja azt a meggyőződését, hogy a lineáris szellemű román népzene nemcsak alkalmas a polifonikus feldolgozásra, *de túlnyomórészt — bár nem kizárólagosan — ezt igényli.*

A többszólamúság eljárásai keretében, még ha ezek többnyire reneszánsz és barokk megoldásokból erednek is, a szerző az állandó változatosság, a szöveg sugallta, a végtelenségig árnyalható polifon megoldások híve, a *népdal jellegzetes, sajátos polifonikus lehetőségeinek, adottságainak kiaknázásáért emel szót*, szemben a múlt polifonikus technikájának mechanikus alkalmazásával.

Magasfokú zenepedagógiai felelősségeretire vall, hogy ciklusának harmadik kötetét Eisikovits a polifonikus kórusművészetre építi; a szerző tudatában van e zeneművészeti ág elsősorú fontosságának az alapos zenei tömegműveltség kialakításában: „Zenekultúránk alapvető feladata marad a kóruskultúra ösztönzése arra, hogy magáévá tegye az európai zene múltjának s jelenének értékeit, és kialakítsa a maga irodalmát, népzenei kincsünk értékeit a szakmai színvonal fejlettségével társítsa, s teljesen kiaknázza századunk művészetének tapasztalatait és eredményeit.“

Ennek a kötetnek a színvonala kétségtelenül feljogosít arra, hogy a XX. századi polifónia tanulmányozásának kiegészítését várjuk egy olyan újabb kötetből, amelyben a muzikológus Eisikovits teljes illetékességével közelítsen korunk zenéjének másik pólusához, a dedekafon szerializmushoz, amely új és érdekes elemekkel gazdagította a jelen polifonikus gondolkodását és technikáját.

Liviu Comes

Holdsütésben

A gyéren közlő író helyzete sajtóságos: műve megjelenését egyrészt várakozással, érdeklődően, kíváncsian fogadják, ahogy az a ritkaságnak, újdonságnak, meglepetésnek „kijár“. De kételkedő is, ugyan bizony miért hallgatott eddig, s ha megszólalt, mivel képes kirukkolni?

Bevallom, magam is így vettem kézbe

Bálint Izsák László könyvét*. Amit talán jobb lenne elhallgatni, hiszen e vallo-másból logikusan következik, előítélet is dolgozott bennem (az érdeklődés mellett), hogyan írhatok hát akkor vala-

* Bálint Izsák László: Holdsütésben. Facla Könyvkiadó. Temesvár, 1976.

mennyire is tárgyilagos, elfogulatlan kritikát? És illő-e egyáltalán ilyen körülmények közt ítéskedni?

Nem szándéksom az ellentmondást föloldani, vállalkozásomat holmi okoskodással megindokolni. Úgy gondolom, a könyvről alkotott vélemény egyben válasz is a föltett kérdésekre.

A kötet első kisregénye, a *Garzonlakás* érdekes szituációval indít. A két háború közt vagyunk, fokozódó jobboldali nyomás, sziguranca-uralom. Egy baloldali meggyőződésű, a munkásmozgalmába bekapcsolódott értelmiségi férfi „befutó” lakásnak használt otthonába hivatásos vezető forradalmár érkezik — a konspiráció útvonalán. Miután a rejtjeles, megállapodásos köszöntést, jelentkezőt meg-ejtik, s tisztázzák egymás kilétét, következik a meglepetés: a pártmunkás-küldött nem férfi, ahogy előre jelezték, hanem lány, a nőnek pedig azt kell tudomásul vennie, hogy szállásadója nem nő, hanem legényember. Tetszik, nem tetszik, együtt kell lakniuk. Újabb meglepetés: a razziák, házkutatások, állandó igazoltatások miatt a nő nem tud továbbutazni, és a tervezett egynapos ott-tartózkodás hosszabb együttélésbe kényszeredik.

Remek vigjátékhelyzet, színműíró tollára kívánczoló bonyodalom, a szerző tud élni a szituációból adódó lehetőségekkel. Jól érzékelteti a két ember meglepetését, ebből adódó zavarukat, ennek a leplezését, de azt is, hogy alapjában véve nem nagyon bánják, hogy a szállásadás így sikerült. Ezt azonban még önmaguknak sem vallják be. Különösen a nő nem. Hiszen a helyzet nem enyelgésre való, nem annyira komikus, mint inkább drámai. Az utcán csendőrorjárat cirkál, a házat kopók figyelik, az üzemekben tömegesen tartóztatják le a munkásokat, a börtönökben kínozzák a kommunistákat, spanyol földön polgárháború dúl. S mindez behatol a négy fal közé az újságok, a rádió révén, s végül a házkutató fogdmegek személyében is.

Mégis, a két ember lassanként fölenged, igyekeznek ugyan betartani a konspiráció kötelező szabályait, keveset mondanak önmagukról, inkább a pártmunkáról, lebukásokról, tüntetésekről, harci föladatakról beszélgetnek, idővel azonban meglájtják egymásban a férfit és a nőt, a fiatalt, de ettől megijednek, visszahúzódnak, titkolóznak, kifogásokat, meséket találnak ki, olykor viszont — amikor szomszéd, takarító, elhagyott szerető nyit rájuk — épp a konspiráció szellemében, a leplezés végett közeledniök kell egymáshoz, ágyba fekszenek, a nő „szobára jött” kokottként szerepel, vagy „unokahűg”, hogy ne tudják meg igazi kilétét, közben pedig a bizarr hely-

zetek hol megnevettetik, hol ingerlik őket, megnyilatkoznak, kitárulkoznak, majd összevesznek, de alighogy megkezdik egymásnak a „beolvasást”, nyomban észretérnek, megbánják nyerseségüket, belátják, hogy nem engedhetik meg maguknak a perpatvar luxusát.

Teszik pedig mindezt származásuknak, társadalmi helyzetüknek, műveltségüknek, nemiségüknek, jellemüknek megfelelően, sajátosan; az epizód szereplők is jól elkülönülő, érdekes egyéniségek, a végkifejlés pedig, a két ember egymás iránti teljes föloldódása, szerelmes vallomása és minden visszafojtottágot föl-rúgó, szinte tomboló kölcsönös odaadása méltó tetőpontja a regénynek. Van az írásnak jeles dokumentumértéke is: az illegálisba szorított pártélet és egyéni sorsok sok-sok olyan jegyét, jellemzőjét tárja föl, amelyekről a történelmi tanulmányok, a korabeli újságcikkek s a mai emlékiratok sem nyújtanak képet. Őszinte írás ez, látszik rajta, hogy súlyos tapasztalat, személyes emlék, megélés szolgáltatja hozzá a nyersanyagot.

Mégsem tudtam örömmel, belefeledkezve, élvezettel olvasni. Az író nem engedi meg. Állandóan agítál. Tolakodón, meg gondolatlanul, agresszíven. Hősei két csók közt és evés közben, az ágyban és a fürdőszobában, az ótóra teánál és újságolvasás idején is folyton agítájk egymást (főleg a nő); miközben vetkőzödnek, a sztrájk szükségességét hangoztatják, s magukhoz sem térnek a délutáni szenderegésből, máris a madridi barrikádokon képzelik magukat. Ez az agitátori buzgalom aztán nem egy jól induló párbeszédet frázisokba puffaszt, a rövid, pergő replikákat hosszú, üresjáratú szónoklatokká laposítja, töprengés, tűnődés, belső monológ helyett pedig olykor vezércikket nyújt. És a természetes megnyilvánulásokat mesterkélté teszi, az élő beszédet papirosízüvé, az egyébként hús-vér figurák nem egy megnyilvánulását hihetlenné, csinálttá, kiagyalttá. Ezt pedig nem indokolja sem az ország vagy a világ akkori, mégoly feszült helyzete, sem a szereplők pártmunkás-volta vagy más egyéb. Arról van szó, hogy az író nem képes adott esetben elválasztani a retorikát az irodalomtól, a művészetet a politikától, amikor pedig a kettőt együtt akarja nyújtani, nem találja meg a megfelelő módot.

A következő kisregény, a *Holdszünetben* mai tárgyú írás, nagyobb igényű vállalkozás, térben, időben kiterjedtebb, több szereplőt mozgat, s noha bizonyos tekintetben eltér a *Garzonlakástól*, érényei és fogyatékoságai nagyjából azok. A nő megrajzolt jellemek váratlanul hordóra pattannak föl, s beszédet vágnak ki, a legintimebb gondolataikat is nem-

ritkán publicisztikai szinten fejezik ki, a termelési tanácskozások hangvételében beszélnek bizalmas, meghitt helyzetekben is, s ezzel elrontanak sok mindent.

Az első kisregény olvastakor még úgy láttam — s ezt bizonyos fókig most is vallom —, hogy ha a szerkesztő (Mandics György) igényesebb (és erélyesebb), a beszédek túltengéséből, elburjánzásából avatott kézzel sokat lenyesegethetett volna. Sokat. De nem mindent. A könyv gyengéi ugyanis bizonyos fajta koncepció következményei, amelyek munkásirodalmunk kezdeteire vezetnek vissza. Arra a korszakra, amikor az irodalomtól közvetlen, egyenes és majdnem hogy azonnali hatást vártunk a termelés növelése, a tudat átalakítása, az erkölcsök javu-

lása stb. tekintetében. Erre az irodalomra a fölszólításos hangvétel, a röpcék sürgető tónusa, a sarkallás hevülete volt a jellemző, no meg az, hogy a bölcselést, a kontemplációt, a meditációt, az elmélkedést mellőzte, mint afféle terméketlen cselekvést, bénító köldöknézést. Ismeretes, ezen a korszakon rég túl vagyunk. Bálint Izsák László írásai azonban akkor születtek, s magukon viselik amaz idők jegyeit. Kár, hogy nem jelenhettek meg annak idején.

De jobb későn, mint soha. Mert sok zavaró, idegenkedést kiváltó vonásuk ellenére is ezek az írások sajátos korból származó üzenetük, erős erkölcsi töltetük révén ma is jogosan számítanak érdeklődésre.

Herédi Gusztáv

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

VASILE VĂLEANU—CONSTANTIN DANIEL: PSIHOSOMATICA FEMININĂ

Az *American Journal of Sociology* 1973. 4. számában tartalomelemzést közöl: milyenek látják és láttatják a nőket az Egyesült Államokban 1943—1973 között megjelent nőgyógyászati kézikönyvek. Az eredmény meglepő — ezek a kézikönyvek a női beteget kizárólag szomatikus, biológiai szempontból „vizsgálják”, és egyáltalán nem vesznek tudomást a beteg lelki, társadalmi életéről. Pedig nemcsak a mindennapi orvosi gyakorlat, de az évezredek során felhalmozott népi tapasztalat is igazolja, hogy fokozottabb pszichikai igénybevételre (haláleset, válás, frusztráció) a szervezet szintén szomatikus zavarokkal válaszol.

„Az emberi szervezet olyan bio-pszichoszomatikus-szociális egység, amelyet nem lehet az orvostudomány elbürokratizálódott szakszempontjait követve szétszerelni — írják az orvosszerzők. — Funkciótlanná válik az a nőgyógyászat, amely nem képes pszichikai-társadalmi dimenziókban is gondolkodni, s a női személyiségnek csak anatómiai, fiziológiai vagy patológiai vonatkozásait látja meg. Ezért van az, hogy a nőgyógyászat szakirodalmában továbbra is virágoznak a nők szexuális életére vonatkozó »tudományos babonák«. A betegséget a személyiség és környezet összefüggésrendszerébe beágyazó szemlélet még hiányzik az orvosok mindennapos gyakorlatából, s ez jelentős mértékben csökkenti a nemi tanácsadás hatékonyságát is.”

Mind több szó esik az orvostudomány pszichoszomatikus fordulatáról (vagy „forradalmáról”). A világszerte észlelhető szemléletváltozás keretében a román pszichoszomatikus „iskola” sajátos vonása, hogy a női nem bonyolult érzelmi életének objektív vizsgálatára szakosodott, a pszichoszomatika új eredményeit a nőgyógyászatban is alkalmazza. „Földünk lakosságának több mint a fele nő, a »második nem« mind nagyobb súllyal vesz részt nemcsak a javak és értékek előállításában, hanem az ezzel járó stresszben is. Nemcsak az élete gazdagodik, hanem biológiai, pszichikai, társadalmi igénybevétele is, s ennek a megterhelésnek a szervezet hosszú evolúciós folyamatban kialakult egyensúlyi mechanizmusai mind nehezebben tudnak eleget tenni. Ezért nőtt meg a jelentősége annak, hogy a pszichoszomatikus fordulat a nőgyógyászatban is »megtörténjék«, az orvos ne csak tárgyat lásson a női betegben, hanem bonyolult személyiséget, akinek nemcsak teste, hanem érzelmi élete, vágyai, konfliktusai, élettársi kapcsolatai vannak. A pszichoterápia tehát egyben szocioterápia is, ahol a *terapeuta* (az orvos) a beteg társadalmi mikroklímáját is befolyásolni kénytelen, ha eredményt akar elérni. A mikroklímát pedig elsősorban az élettárral, a gyerekekkel, a szülőkkel való kapcsolat határozza meg, de a beteg szomszédsági, munkahelyi viszonyai is gyak-

ran belejátszanak alakulásába. A kezelőorvos nem szigetelheti ki a beteget közvetlen társadalmi környezetéből, hanem azzal együtt (például házastársával, partnerével együtt) kell vizsgálnia, és a megfelelő eszközökkel gyógyítania.“ (*Editura medicală. București, 1977.*)

A. J.

HERBERT MARCUSE: SCRIERI FILOZOFICE

A Politikai Kiadó gondozásában megjelent válogatás átfogja Marcuse egész munkásságát a Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok* című ifjúkori művének első kiadását kísérő tanulmánytól (1932) a frankfurti egyetemen 1974-ben tartott előadásának *Zeit-Messungen* című kötetében (1975) közölt szövegeig. A válogatás összeállítója és a kötetet bevezető esszé szerzője, N. Tertulian arra törekedett, hogy Marcuse elméleti-közírói tevékenységének, illetve érdeklődésének minden szakaszát reprezentatív írás képviselje.

Igy például a frankfurti iskolának a második világháború előtti periódusából *A hedonizmus bírálatahoz* című tanulmány szerepel (1938), a freudizmust értelmező szövegek pedig részben az *Eros and Civilisation* című műből (1955), részben a Freud-centenárium alkalmával Frankfurtban és Heidelbergben tartott előadásokból valók.

A századelő jelentős gondolkodóihoz való viszonyát a nyugatnémet szociológusok XV. ülésszakán Max Weberről elhangzott közleménye példázza, a válogatás zömét viszont — érthető módon — *Az egyszemélyes ember* című könyvéből (1964) vett szemelvények alkotják. Három szöveg mutatja be Herbert Marcuse közírói tevékenységének legtermékenyebb szakaszát, azt, amelyben a kései kapitalizmus különböző jelenségeit, ellentmondásait kritikailag elemzi. Az igényesen összeállított kötetet Marcusénak az utóbbi években napvilágot látott, s a *Művészet és forradalom* viszonyát tárgyaló írásai zárják.

Az előszóban kifejtett felfogást az alábbi — konklúzió jellegű — gondolatok tolmácsolják:

„A Herbert Marcuse nevét kísérő hírverés, amely még néhány évvel ezelőtt oly nagy zajjal töltötte meg Európa és Amerika legkülönbözőbb országainak előadótermeit és amfiteátrumait, mára fokozatosan elcsitult. A konformizmus és a reakció megtorlásának tekinthető a San Diegó-i professzor mostani, viszonylagos elszigeteltsége a hatvanas évek végén megszerzett, lényegében kontesztációs és szubverziós népszerűségéért. Derűsen és megingathatatlan szilárdsággal viseli a filozófus ezt a »belső emigráció«-szerű állapotot. Az igazán elkötelezett filozófia elkerülhetetlenül *önmagát exponáló* emberré alakítja gyakorlóját, s így különböző megpróbáltatások, elnyomás tárgyává válik. A tanítványa, Angela Davis ellen folytatott per idején Marcusét meggyilkolással is fenyegették. Ez volt az oka annak, hogy bizonyos időre visszavonult; nem akart az eszeveszettek áldozata lenni. A pert követő hónapokban a kedélyek lecsillapodtak, de az Egyesült Államok értelmiségi közvéleményében fújdogáló szelek nem kedveztek Marcusénak. De vajon mikor volt jellemző a közvetlen fogadtatás szeszélyes görbéje egy bölcséleti gondolkodás belső értékére? Marcuse még nem ért életműve, pályája végére. Lukács György a következőket írta annak idején régi barátjának, Ernst Fischernek, aki arról tájékoztatta, hogy találkozott Salzburgban Marcuséval, és sokat beszélgettek: »A Herbert Marcuséval folytatott beszélgetés nyilván nagyon érdekes lehetett. Amit olvastam tőle, az az igaz és a hamis igen eredeti ötvözetének tűnt (eine originelle Mischung des Wahren und des Falschen)«. (Az 1967. november 22-én kelt levél a budapesti Lukács-archívumban található.)

Természetesen, abszurd feltevés lenne azt hinni, hogy Marcuse legújabb írásai megszüntették a két gondolkodó filozófiai kiindulópontjait elválasztó tetemes távolságot. A távolság azonban — érzésünk szerint — csökken, és több lett az érintkezési felület.

A világ felvilágosult szellemeit elégtétellel kell hogy eltöltse az a gondolat, hogy valahol a Csendes-óceán partján a kiváló gondolkodói csoport egyik legutolsó képviselője tovább folytatja tevékenységét, az írást. Bármilyen meglepetést tartogasson is számunkra jövőbeni munkássága, az igazi marxizmusnak a Föld nagy területein végbemenő megújulása rengeteget nyerhet a frankfurti iskola egyik legutolsó, jeles képviselőjének írásaival folytatott termékeny dialógusból.“ (*Editura Politică. București, 1977.*)

G. E.

Szubkultúra, magatartás, életforma

1. A kultúra mint értékek gyakorlati és tudati objektivációja az adott társadalom lényegmeghatározó jegyeit egyesíti. A társadalmi közösségek minősítésében egy mai elemzés — nagyrészt Heller Ágnes kutatásai alapján — mindenekelőtt az értékstruktúrából indulhat ki. Az értékstruktúra egyneműsége a közösség autenticitásának egyik kritériuma; ebben az összefüggésben tehetünk különbséget társadalomontológiai szinten organikus közösségek és a polgári viszonyok megjelenésével magányos individuumokra széthulló látszatközösségek — mint a korra jellemző típusok — között. A látszatközösségekre az értékstruktúra minőségi szélsőségei jellemzők, s ezért az új és legújabb kor kultúráját szemlélve, főként a különeműsűséggel, a kultúrák extrém, ellentétes formáival kell szembenéznünk. A formának nemcsak egymáshoz, hanem a kor bármely létező és funkcionáló értékéhez való viszonya mindenképpen jellemző egyértelműséggel határozható meg, ha az adott társadalom „különböző” kultúráit a hatalmi szférával szembenítjük. A hatalom perspektívájában különül el kultúra és szubkultúra (pontosabban: szubkultúrák), s e perspektívában mérhető le azoknak az értékeknek az adekvát vagy inadekvát volta is, melyek nevében vagy melyek ellen e kultúrák hatni próbálnak.

Az uralkodó kultúra és a szubkultúrák viszonyának kiéleződése a polgári világ mai problémáinak legszembetűnőbb területe. Nemzedékek vagy különböző etnikai csoportok, hogy csak két véglelet ragadjunk ki, „szubkultúrává egyéniesült” individualitásukkal dacolnak, egyrészt a már befutott, státus-kiváltságait őrző nemzedékekkel, másrészt a nemzeti önzés bornírt mítoszával. Ez a szembenállás mindenekelőtt az individuális felelősségvállalás és állásfoglalás legkülönbözőbb *magatartástípusait* termeli ki, melyek adekvátságuk fokától függően rövidesen uniformizálódnak, s a magatartások réteg-uniformizmusaiként valnak olyannyira jellemző kelleikéiv a mai világ társadalmi konfliktusainak.

A HELIKON példás kísérlete (1976. 1.) — a folyóirat *Szubkultúra és underground* címmel egész számot szentel a vázolt kérdéskör vizsgálatának — épp azáltal válik alkotó, említésre méltó vállalkozássá, hogy néhány általános, bevezető jellegű tanulmány mellett felsorakoztatott eredeti dokumentumokból (J. Davidov cikkének kivételével) az olvasó a szubkultúrák „rejtettebb” összefüggéseinek mély, részben szociológiai, részben kultúrtörténeti elemzését kapja.

2. A devalválódott értékei fölött őrt álló társadalom a hagyományos polgári demokráciák etikett-toleranciájának keretei között — természetesen ott, ahol még vagy már ismerik egyáltalán ezt a toleranciát — megpróbálja megvalósítani azt a látszatközösséget, melyben a társadalmi lét az adott szinten és formában még fenntartható. A látszatközösségek megvalósításának racionális érvei évszázados múltra tekintenek vissza, s már csak ezért is jogosak bizonyos szubkultúrák ellen-érvei, melyekkel az új, a régi formákkal össze nem egyeztethető értékek nevében kéri számon a védekező elmélettől (és gyakorlatától) a közösség fejlődésének valódi „dinamikáját”, azt a nyitottságot, mely már sokkal több, mint a hagyományos tények és érvek újrafogalmazása. A „lázadó” kultúrák, a szubkultúrák e másik típusa a kérdést korántsem elméleti párbeszéd formájában ragadja meg; e megközelítés hangsúlyozottabban érzelmi, s ennyiben sokkal gyakorlatibb, s a mítoszok öntudatával és bizonyosságával sarkítottabb, radikálisabb. Ez a típus a mindig jelenlévő, személyes, emberi konkrétum — a pszichikum szubjektív rezdüléseit vetíti ki magából, s teszi egyetemesebb érvényűvé, mégis (vagy talán épp ezért?) az individualizmust csak egyéni szinten tudja meghaladni. Ezért marad minden közvetlen utópikus aspiráció, erőfeszítés ellenére kilátástalanul továbbra is foglya a jelennek. Az irányzat radikális-utópikus álláspontja szerint: „Az osztályszerkezettel rendelkező civilizált társadalom egyfajta tömeg-ego. Az egó-t meghaladni azt jelenti, hogy túllépünk a társadalmon is.” (Gary Snyder)

Az elveszett közösségek keresése, amely végső soron az autentikus társadalmiság utáni igényről vall, ideologizált formában éppen annak a társadalomnak a

színevonalaán reked meg, amelyet egyébként inautentikusnak tekint. E tény már önmagában rávilágít arra, hogy alapvető jellege ellenére mennyire viszonylagos a szubkultúrák destruktív jellege, szemben az uralkodó kultúrák konzerváló természetével. Ezért is képtelen vállalkozás a szubkultúrákat kiragadni ebből a viszonyrendszerből, és számon kérni tőlük azt a „konstruktív életerőt“, amely egyértelműen csak a válságmentes uralkodó kultúrákat jellemezheti. Helyesen jegyzi meg Rolf Schwendtnert, hogy egy „szubkultúra-elmélet [...] nem léphet fel egy általánosan érvényes társadalom elméletigényével, de nem is pótolhatja azt (amennyiben ez egyáltalán lehetséges, annál is inkább, mert a társadalom totalitása csak negatívumokban határozható meg)“. A szubkultúrákra egy részleges célmeghatározás szerepe hárul, s ezért bizonyos mértékig egyszerűsítik, egyértelműsítik a valóságot: a társadalmi viszonyokat egyszerűen kultúráknak tekintik, persze, amennyiben a szubkultúra maga is a társadalmat egyre konkrétan átfogó viszonyok rendszerévé válik, a kultúrának a társadalmi viszonyokkal való azonosítása már nem tekinthető egyértelműen vulgarizálódásnak. E tényre reflektálva fogalmazza meg Theodore Roszak, hogy „a technokrácia nem egyszerűen egy hatalmi struktúra, amely ügyesen használja hatalmas anyagi befolyását; a technokrácia hatalmas kulturális imperatívusz, valóságos misztérium, amelyet a néptömegek mélységesen szentesítenek. Épp ezért roppant spongyához hasonlítható, amely fölilit bármely elképesztő mennyiségű elégedetlenséget és nyugtalanságot, gyakran, amikor még csak szórakoztató különcködésnek vagy kéretlen aberrációnak tűnnek.“

3. A szubkultúráknak azonban mégis meghatározó sajátja a kritika. A kritika közösségében „együttműlve adja ki földolgozatlan energiáit egy nemzedék, amely még nem, vagy csak részben talált rá a munka, a szexus, a beilleszkedés és méltányolt agresszió csatornáira, s amely bár korábban felnő, mégis kiskorúsítva érzi magát, mert egyre hosszabb és bürokratikusabb utakon juthat csak el a tényleges döntések küszöbéig, s mert a finoman strukturált közlések világában nem tud eligazodni a semleges vagy egyoldalúan torzított információk között.“ (Konrád György) E tagadás mértéke és iránya meghatározója a szubkultúrák társadalmiságának: a társadalom egészében elfoglalt helyüknek és betöltött funkciójuknak, s e vonatkozásban egyben annak a ténynek, hogy egy adott szubkultúra a társadalmi mozgásban regresszív vagy progresszív szerepet játszik-e. A progresszív szerep premisszái, Marcuse álláspontja szerint: „1. hogy az emberi élet élet-értékű, illetve ilyenné kell tenni; 2. hogy egy adott társadalomban specifikus lehetőségek vannak az emberi élet megjavítására, valamint olyan eszközök és módok, amelyek ezeknek a lehetőségeknek a megvalósítását segítik elő.“

A haladás-program különben bizonyos fokú árnyalt eltérésekkel vagy éppen séggel jelentős hangsúlyeltolódásokkal a szubkultúrák egész sorát jellemzi. Ennek alapján különböztet meg Rolf Schwendtnert a szubkultúrákon belül *poliarchisztikus* irányzatokat, amelyek „az idegen meghatározottság helyett a társadalmi önmeghatározottságra való“ törekvést hirdetik; *evolucionistákat*, kiknek tevékenységét mindezekelőtt az „emberarcú“ technológiai fejlődés igénye határozza meg; a *technológiai-futurologikus* irányzatokat, amelyek a technológiának a civilizációban betöltött szerepét próbálják megfelelő nyomatékkal kidomborítani; az *anarchistákat*, akik az egyéni szabadságot és tudatot tekintik a humanizálódás lényeges premisszájának; valamint az *ezotérikusokat*, akiket „egy különleges egyéni tudat fejlődésének — kábitószerekkel, meditációkkal, művészetekkel, stb. elérhető — nagy, sőt kizárólagos értékke emelése“ jellemez. Schwendtnert szerint a progresszív szubkultúrákról az általánosság szintjén megállapítható, hogy racionalitás és elmélet nélkül elszigeteltségre vannak ítélve. A gyakorlat vakságából pedig az következik, hogy gondolkodás nélkül alkalmazkodnak a kompakt többség normáihoz és intézményeihez, s ezzel ismét elszigetelődnék a tömegektől (elit utópizmus). „A progresszív szubkultúrák továbbfejlesztésének egyetlen lehetősége az elmélet, a gyakorlat és a tudat összeolvasszása van: lehetséges élcsoport-funkciójukban azzal a tendenciával együtt, hogy progresszív szubkultúrákként följebb emelkedjenek.“ Schwendtnert az említett elméleti indoklású elkötelezettségeket és azok átmeneti, kombinatív lehetőségeit szemrevételezve jut el egy olyan sokoldalú, árnyalt szociológiai képhez, mely az olvasó számára joggal tűnik a jelenkor progresszív szubkulturális mozgalmait totalizáló kísérletnek.

A regresszív szubkultúrák ezzel szemben „nem válhatnak élcsoporttá, csak elitté“ — ezért nincs konkrét (pozitív) utópiájuk. Így, míg a pozitív szubkultúrák át akarják alakítani a fennálló társadalmi rend értékstruktúráját, s e tevékenységükben az establishmenttel szembeni ellenséges magatartásukat közvetlenül és egyértelműen kinyilvánítják, addig a regresszív szubkultúrák általában csak a fennálló rend „standard használatvezőinek kicserélésére törekcsenek“, és tüntető magatartásuk nem érinti közvetlenül a rendszer lényegét.

Schwendtner a progresszív és regresszív irányzatokon belül ezen túl megkülönböztet *racionális* és *emocionális*, valamint *önkéntes* és *önkéntelen* szubkultúrákat. „A *racionális* szubkultúrák mindenekelőtt politikai munkásokból és értelmiségiekből állnak, ha eltekintünk az etnikai kisebbségektől. Az értelmiségi szubkultúrák problémája régi: az anarchistáknak azt hányják a szemükre, hogy az értelmiség jó része tartozik hozzájuk; a szociáldemokratáknak az értelmiséggel szembeni bizalmatlansága szinte állandó volt... A közbeeső időben az értelmiségi objektív helyzete megváltozott: valójában proletarizálódtak — a termelés, a szocializáció, a szórakoztatóipar bérmunkásai... Az, hogy az értelmiségi funkciója elsősorban kritikában és utópiában rögződik, biztosítja neki egyrészt azt, hogy avangardisztikus helyzete legyen a racionális szubkultúrában, másrészt pedig azt, hogy az uralmon levők mélyesen elutasítsák.“ Ezzel szemben az *emocionális* lázadók érzelmi érvei csak addig tarthatják magukat, míg idővel maradéktalanul be nem olvadnak az uralkodó kultúrába, vagy, jobbik esetben, a racionális szubkultúrába. Ez utóbbi lehetőséggel annál is inkább számolni kell, mert „a racionalisztikus és emocionális szubkultúrák kölcsönösen függnek egymástól: az emocionális szubkultúráknak racionalisztikusakkal való integrálódása, sőt esetleg szintézise valószínűbb, mint a kooperációjuk.“ Nagyjából ugyanez jellemzi az önkéntes és önkéntelen szubkultúrák helyzetét és viszonyát, azzal a különbséggel, hogy az önkéntelen lázadók szubkultúrája *mindig* közösségük konkrét egzisztenciájának védelmét jelenti. Így a társadalmi diszkriminációk (pl. az ún. „betiltott nemzetek“, a drasztikusan elnyomott osztályok, rétegek stb. esetében) ellenállásuknak és elkülönülésüknek állandó „energiaforrása“, s ez tiltakozásuk természetében is megmutatkozik, amennyiben az túlmutat a pusztá emocionálitáson, mert általánosságaiiban megfogalmazott politikumot — öntudatot — tartalmaz.

4. A szubkultúrák szerepének megítélésében, vizsgálatában a társadalomforradalmi gyakorlata az a szempont, melyből e kultúrák képviselte új értékrend helyes „arányai“ több-kevesebb bizonyossággal megállapíthatók. E kultúrák tevékenysége mind praktikusán, mind intencionálisan az emberi közösségek mai, heveny tanácsatlanságában az, hogy az *életforma forradalmi átalakítását* próbálják előkészíteni és megteremteni, s így egyben egy forradalmi válság lehetőségét. Ez természetesen még nem jelentheti azt, hogy az életforma-forradalmak általában, és a szubkultúrák különösen össztársadalmi forradalmak is egyben, annál is inkább, mert „a történelem eddig még nem ismert olyan életforma-forradalmat, mely egyben tudatosan intencionált, a gazdasági élettől a politikáig és kultúráig terjedő össztársadalmi forradalom lett volna.“ (Heller Ágnes) Az azonban minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a szubkultúrák lázadó egzisztenciája forradalmi előfeltétel.

A.-K. A.

A FILOZÓFIA FOGALMA GRAMSCI ESZMERENDSZERÉBEN (Revista de filozofie, 1977. 1.)

A Gramsci filozófiai és politikai gondolatrendszerét elemző vitában, amelyet a *Revista de filozofie* és a *Társadalom-és Politikai Tudományok Akadémiájának filozófiai és logikai tagozata* közösen szervezett, Vasile Macoviciuc, a filozófia gramsci-i fogalmának értelmezését elemzi.

Gondolatmenetében abból a tételből indul ki, hogy a filozófia ideológiaként való definiálása lehetővé tette Gramsci számára a filozófia problémáival és funkcióival kapcsolatos szcientista és spekulatív álláspontok kritikáját. Ez a definíció ugyanakkor magában hordja a filozófiának az ideológiával való azonosítási lehetőségét. Macoviciuc szerint ez a veszély azonban elkerülhető, ha Gramsci első benyomásra ellentmondásosoknak tűnő ki-

jelentéseit nem szó szerinti jelentésük alapján, hanem *intencionalitásukban* vizsgáljuk. Csak egy ilyenfajta elemzés teszi nyilvánvalóvá, hogy Gramsci a filozófiát mint tükrözési formát, mint sajátos problematikával és meghatározott funkciókkal rendelkező tudatformát nem szűkíti le az ideológia vagy az ún. köztudat fogalmára.

Macoviciuc szerint Althusser azért tekinthette Gramsci marxizmus-szemléletét „abszolút historicizmusnak“, mert nem vette tekintetbe azt a tényt, hogy Gramsci világosan látta a marxizmus tudományosságát a mindennapi ideológiákkal szemben, hogy a filozófia éppen autonómiaja következtében a mindennapi ideológiáktól eltérően kritikai és módosító szerepet is betölt és végül, hogy Gramsci a filozófia hasznosságát nem vezeti vissza a világról és az életről alkotott köznapi felfogások hasznosságára.

AGYVELŐ — ŐSÖK NÉLKÜL (Le Nouvel Observateur, 1977. 647.)

1867-ben *Hereditary Genius* címmel Francis Galton könyvet adott ki. Az értelem anyagi természetét akarván bizonyítani, Galton az örökletességben vélte felfedezni azt, amit keresett. Módszere roppant egyszerű volt: „kiválasztott” híres embereket, és kutatni kezdte családfájukat, nem akad-e felmenő, illetve oldalági rokonaik, valamint leszármazottjaik között tehetséges ember. Akadt. (Ő maga Darwin unokaöccse volt, nem zárható ki teljességgel annak a lehetősége, hogy ez a hízelgő körülmény szerepelt az elmélet kidolgozásának indítékai között.) Nagyvonalúan átsiklott tehát a nagy ember(ek) jóval számosabb közepesű vagy az átlagosnál gyengébb képességű rokonsága fölött, és leszúrte következtetését: az intelligencia örökletes jelenség. S ha már az — legalábbis Galton szerint — „mindenki biztos lehet benne, hogy azt a munkát végzi, amelyre a természet alkalmassá tette”. Vagyis a legértelmesebbek vezetnek, a kevésbé értelmesek — képességeik foka szerint — a piramis alsóbb szintjein helyezkednek el. Ennek az elméletnek az a fő előnye, hogy feleslegessé tesz, érteelmetlenné, sőt kilátástalanná minden forradalmi változást: ki lázadozna egy természeti törvény ellen?

Galton az örültek, bűnözők, alkoholisták helyét is kijelöli; szintén a gének kizárólagos áldozataiként örökletesen viselik és továbbadják(!) sorsukat, rontják — amennyiben a „struggle for life” ki nem küszöböli őket — az emberiség genetikai állományát.

Ha olyan könnyű volna — amilyennek látszik — Galtont mindenestül a tudományos gondolkodás történelem előtti szakaszába utalni, kevesebb gondot okoznának a mai és legmaibb genetikusoknak és pszichológusoknak Galton szellemi örökösei. Kevesbé naívan, mint a Mester, de sokkal céltudatosabban támadják azt a felfogást, amely szerint az ember adottságait a tudomány jelenlegi eszközeivel nem mérhető fokon a gének határozzák meg, de a környezet alakítja. Ha ezt úgy értelmezzük, mint például Jean Chapelle, aki szerint „A siker genetikai előfeltételei statisztikailag kedvezőbbek azoknál, akik sikeres elődöktől származnak” — máris világos, hogy semmilyen társadalompolitikai elgondolás, az iskolapolitika sem lehet közömbös genetikai szemléletek ideológiai konjunktúrája iránt. Alexis Carrel például az örökletességgel magyarázta, hogy az emberek nagy része ugyanabban a társadalmi osztályban marad, amelyhez a szülei tartoznak. S kortársunk, Rémy Chauvin, akit

oly népszerűvé tett a szupertehetségekről szóló könyve, nem egy tételét az eugenika 30-as évekbeli tanától kölcsönzi.

Az elméleti viták mögött leginkább az Egyesült Államokban érezhető politikai feszültség. A Stanford University neves genetika tanára, Marcus Feldman a MURS (Mouvement universel pour la responsabilité scientifique — Egyetemes mozgalom a tudományos felelősségért) párizsi tanácskozásán kijelentette: „Az állam törvényhozó és végrehajtó szervei valójában sosem döntöttek genetikai megfontolások alapján. Legfennebb annyit tesznek, hogy politikai döntéseket igazolnak hamis genetikai információk alapján.” Az 1924-ben elfogadott Immigration Act nagyon szigorúan megszabta a bevándorlás kritériumait; kevesen tudják, hogy ezt a törvényt egészen közvetlenül C. Brigham pszichológus könyve (*Tanulmányok az amerikai intelligenciáról*) ihlette, egy olyan könyv, amely az értelmi képességeket a faji eredettel magyarázta, s lényeges eltéréseket mutatott ki genetikai alapon. Ma már az amerikai tudományos közvéleményt nem annyira a több mint félszázados bevándorlási törvény foglalkoztatja, mint inkább az a cikk, amelyet Arthur Jensen közölt 1969-ben a *Harvard Educational Review*-ban. Jensen szerint a kormány csak időt és pénzt pocsékol, amikor neveléssel akarja kompenzálni a fehér és a színes bőrű faj között tapasztalható intelligenciahányados-különbségeket; az intelligencia ugyanis 80%-ban genetikai eredetű. Vagyis: nem befolyásolható neveléssel. Tehát az egyenlőtlenségek valójában leküzdhetetlenek, de: a fehérek absztraháló képessége fejlettebb ugyan, a feketék mégis „egyenlíteni” tudnak az asszociatív intelligencia tekintetében. Persze, teszi hozzá, az elvonatkoztatás képessége teszi lehetővé a társadalmi érvényesülést, a „gyors kapcsolás” képessége viszont a beilleszkedést könnyíti meg, ami igencsak szükséges a megváltoztathatatlanba való beletörődéshez.

Galton követőivel szemben széles fronton — behaviouristáktól a pszichoanalitikusokig — bontakozik ki az a felfogás, amely szerint csakis a nevelés és a környezeti hatások játszanak szerepet a szellemi képességek kialakulásában. 1976-ban a már említett Feldman professzor a *Science*-ban kifejtette, hogy az „örökletesség” fogalma nagyon praktikus, ha egy fajtehen tejhozamáról van szó, az intelligencia vonatkozásában azonban semmit sem ér. Az ember mint kísérleti anyag — használhatatlan, lehetetlen ugyanis egy tiszta gén kiválasztása egy olyan fajtanál, amely a római köztársaság ideje óta még száz nemzedéket sem ért meg! Gének és környezet köl-

csönhatása különben is olyan komplex, hogy ha megpróbálunk kiszigetelni egyetlen elemet — például az örökletes-séget —, az egész egyszerre válik túl egyszerűvé és érthetlenné. „Körülbelül úgy — mondja Feldman —, mintha az óra szerkezetét a keyegéséből és a mutatók állásából akarnók megérteni.“ És az emberi „gépezet“ valamivel bonyolultabb az óránál. Ezzel magyarázható, hogy a *Science*-nak háromezer amerikai genetikushoz intézett körkérdésére a megkérdezettek 94%-a egyetértett Marcus Feldmannel. Persze a tudományos igazságokat nem népszavazás útján szokták feltárni. De ez a szám mond valamit azoknak a szegényeknek, négereknek, munkásoknak is, akiknek Galton szellemi örökösei szerint kisebb az intelligencia-hányadosuk, mint egy fehér bőrű vezérigazgatónak.

CSÁTH GÉZA, A HOMO NOVUS (Üzenet, 1977. 2—3.)

Kettős, ünnepi számmal emlékezett meg a szabadkai folyóirat a város Kosztolányi mellett legjelentősebb szüiöttének, a tragikus sorsú Csáth Géának 90. születési évfordulójáról. Az irodalomtörténet-szerkesztő, a helyi hagyományok hűséges sáfára, Dér Zoltán monografikus tanulmánya vezet be érdemben e folyóiratszámot (utószónak készült a Fórum Kiadónál megjelenő kétkötetes Csáth-válogatáshoz), s lelkiismeretesen vázolja fel élet és mű legfontosabb kérdéseit. Résztanulmányok foglalkoznak a drámáiróval, a zenekritikussal és zeneszerzővel, az újságíróval, az orvos-szakíróval, s a munkatársak között sikerül felvonultatniuk Komlós Aladárt, Illés Endrét és Réz Pált is. (A kérdésre, hogy véleménye szerint miért nincs jelen kelő intenzitással Csáth az irodalmi köztudatban, Komlós így válaszol: „Korán meghalt, 1919-ben, s nem volt özvegye, aki gondoskodott volna utóéletéről.“)

Bori Imre tanulmánya (A „*homo novus*“ nagysága és tragédiája) szélesebb perspektívát nyit az életműre és a korra; szerinte Csáth „*homo novus*“ volt — a modern művészet igényét az idegeiben hordta“. Elsősorban zenekritikai írásai alapján az író „a magyar szecesszió művészeteoretikusának“ nevezi. „A szecesszióénak, amely azonban már az expreszszionizmust is dajkálja és a népművészet iránti fogékonyságot is finomítja.“ Hasonlóképpen „Csáth novelláitja, miként szelleme és módszertana bizonyítja, túl van már a naturalizmuson, s nyilván egy Bródy Sándor neve sem a naturalizmust, hanem a szecessziót jelzi.“ Konkretán, „a »vágy« és teljesülése — ezek

pólusai már a korai Csáth-írásoknak is, s az ezek között támadó feszültségben pattantja ki a novella-szikrákat, világítja be az élet sötétségét, fedi fel a lélek mélyét. Még kutatja ennek az új, a magyar novellisztikában akkor aránylag ismeretlen mondanivalónak a kifejezési lehetőségét, de már érzékeli, hogy tragédiától komédiáig a lehetőségek széles skálája kínálja magát, ám mert ő nagyon is kora gyermeke, a misztikusnak, a rejtelmesnek az irányában kísérli meg az írói továbbjutást, hiszen az emberi test tudományával való barátkozás közben is a »lélekkéi« tud elsősorban szembenézni, s mi nem *emlék* vagy nem *vágy*, valójában nem tud mit kezdeni.“ Ady korai szerelmi lírájának hangulataival rokonítja Csáth korabeli novellarészleteit.

Idézi Bori egy Csáth-kritikából az író véleményét a modern elbeszélő művészetéről: „Az irodalomnak jobban és jobban közelítenie kell az élethez és közelíteni is fog. Az elbeszélő művekből hiányozni fog az a kerekdedség és frappáns fordulatosság, amit eddig láttunk, hiányozni fog az a csináltság, amelyet a cselekmény-szimmetrikus fölépítésében, az összefutó szálak elrendezésében érzünk, de több lesz benne az élet valószínűségéből...“ A tanulmányíró a következő kommentárt fűzi Csáth szavaihoz: „Nem nehéz ezekben a sorokban a maga novellaformájáról valló író nézetére ismernünk. Szélsőségeknek kell tehát a Csáth-novellákban is találkozniuk: az exkluzívnaak, az egyéninek és az élet »valószínűségének«, hogy az »egység: az emberi élet« elve diadalmaskodhassék. Csáth Géánál — mint különben Cholnoky Viktornál is — a »költői« novella születik újjá... [...] Hogy ennek a »költőinek« új értelmezéséről van szó, Csáth novellái bizonyítják elsősorban a magyar irodalom e korszakában. A kor modern zenéjének tapasztalatai csapódnak ebben az értelmezésben ki: egyfelől nagyobb jelentőséget kap az írói egyéniség, az én szubjektivitása, másfelől a »közvetett közvetlenség« igénye — az a bizonyos, sokat emlegetett stilizáltság, amely a műfajhasználatban jut kifejezésre. Az ösztönösség s a vele ugyan-csak együtt jelentkező líraiság üzenetei a forma tudatos kezelésével párosul: a novellaforma művészi eszköz voltában szüntelenül ott látjuk a művészi cél körvonalait is. Az önéletrajziség éppen úgy érvényre juthat az ilyen formafelfogásban, mint a baudelaire-i prózavers vagy az álomleírás, a szinéség vagy a gondos tényszerűség. Csáth Géza novelláinak »formai« megközelítése éppen ezért tulajdonképpen a »tartalmi« is feltételezi — mint évtizedekkel később Weöres Sándor lírája példázza majd.“

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

SZABÓ JÓZSEF (Kolozsvár-Napoca). — Néha rangos folyóiratoknál is megesik, hogy egyik-másik jól dokumentáltak tűnő cikkbe becsúszik egy-egy hibás értesülés vagy téves értelmezés — minden rossz szándék nélkül. Ez történhetett az alábbi esetben is. A *Magyarország* 1977. április 24-i számában Veszprémi Miklós hangulatos cikkben adja tudtára az olvasóknak, hogy Helsinkiben nemrég megjelent Rácz István húsz évi kitaró munkája nyomán „a harmadik teljes magyar Kalevala-fordítás” (Barna Ferdinánd 1871-ben és Vikár Béla 1911 óta sok kiadásban megjelent fordítása után). Veszprémi említi ugyan, hogy még tud két születőben levő Kalevala-fordításról, s arról is szól, hogy „1969-ben Nagy Kálmán nagybányai tanár fordításának részletei” jelentek meg könyv alakban — arról azonban, úgy látszik, nem értesült, hogy Nagy Kálmán *teljes* Kalevala-fordítása már 1972-ben, a fordító tragikus halála után néhány hónappal megjelent a Kriterion Könyvkiadónál. Többszöri utánnyomás révén nagy példányszámot ért el, a szakajtó, az irodalmi sajtó és a közönség osztatlan elismeréssel fogadta — majd Budapesten az Európa Könyvkiadó további húszeszes példányszámban 1975-ben újra megjelentette. — A Finnországban élő Rácz István érdemeit nem szeretnők kisebbiteni, hiszen — a Veszprémi-cikk tanúsága szerint — a finn táj közvetlen ihlető hatása alatt született, húsz évig érlelt fordítást adott ki (saját költségén, mindössze kétszáz példányban). Csak azt sajnáljuk, hogy Veszprémi, nem ismerve a Nagy Kálmán-féle fordítást, nem tudott arról, hogy a *harmadik* teljes magyar Kalevalát egy csupán harminckét és fél évet élt „vidéki” irodalomtanár óriási filológiai felkészültséggel, Körösi Csoma Sándoréhoz mérhető elszántsággal, önmegtagadással tett erőfeszítése és kitarása eredményezte. — (A Kalevala-fordítások érdembeli tárgyalására augusztusi számunkban visszatérünk. — A szerkesztőség.)

A Korunk Galéria júliusi műsora:

Július 9.: Makár Alajos festményei. — A megnyitón Kányádi Sándor olvasott fel verseiből és műfordításaiból, a Bodzafa-együttes (Könczei Árpád, Sepsi Dezső és Székely József) palatkai és széki népzenei játszott.

Július 23.: Weiss István (Nagyvárad) művészfotói. — A műsort Szabó József, a nagyváradai Állami Színház rendezője nyitotta meg, majd Kenéz Ferenc olvasott fel verseiből.

**FELHÍVJUK
KÜLFÖLDI
OLVASÓINK
FIGYELMÉT,**

hogy lapunkat 1978-ra a következő címen
rendelhetik meg:

ILEXIM

**Departamentul export-import presă
P.O.B. 136—137 — Telex: 11226
70116 BUCUREȘTI
Strada 13 Decembrie nr. 3**